

Bratislavský
samosprávny
kraj

SAKRÁLNE PAMIATKY BRATISLAVSKEJ ŽUPY

**Zborník príspevkov
z konferencie Bratislavského samosprávneho kraja
Dni európskeho kultúrneho dedičstva 2013**

Editor: Mgr. Rastislav Šenkírik

Autori:

Mgr. Rastislav Šenkírik

PhDr. Peter Jurkovič

Mgr. Marta Belohorcová

PhDr. Viera Obuchová, CSc.

Mgr. Michaela Haviarová, PhD. - Mgr. Jozef Tihányi

Dr. phil. Maroš Borský

Mgr. Peter Buday

**Ing. arch. Michal Bogár - Ateliér BOGÁR KRÁLIK URBAN
a STUDIO F.O.R.**

Mgr. Peter Kresánek

Ing. arch. Barbora Vorlíčková

Bratislava 2014

Sakrálné pamiatky Bratislavskej župy

Zborník príspevkov z konferencie Bratislavského samosprávneho kraja
Dni európskeho kultúrneho dedičstva 2013
Hotel Sebastián, Modra, 17. september 2013

Editor: © Rastislav Šenkirík

Autori: © PhDr. Peter Jurkovič, Mgr. Marta Belohorcová, PhDr. Viera Obuchová, CSc.,
Mgr. Michaela Haviarová, PhD. - Mgr. Jozef Tihányi, Dr. phil. Maroš Borský,
Mgr. Peter Buday, Ing. arch. Michal Bogár - Ateliér BOGÁR KRÁLIK URBAN
a STUDIO F.O.R., Mgr. Peter Kresánek, Ing. arch. Barbora Vorlíčková

Vydanie prvé
Bratislava 2014

Zborník neprešiel jazykovou úpravou

Grafická úprava, zalomenie a tlač: ORMAN, s.r.o.

ISBN 978-80-971778-1-2

OBSAH:

Príhovor predsedu Bratislavského samosprávneho kraja Ing. Pavol Frešo	7
Ad: Sakrálné pamiatky Bratislavskej župy poznámky k téme konferencie Mgr. Rastislav Šenkirik, vedúci oddelenia kultúry Úradu Bratislavského samosprávneho kraja	9
Vývoj a význam sakrálnej architektúry Bratislavského kraja v pamiatkovej obnove PhDr. Peter Jurkovič, Krajský pamiatkový úrad Bratislava	11
Prehľad pamiatkových výskumov a obnov sakrálnych pamiatok v Bratislavskom kraji v rokoch 2004-2013 Mgr. Marta Belohorcová, Krajský pamiatkový úrad Bratislava	17
Archívno-historický výskum kaplnky sv. Rozálie v Lamači PhDr. Viera Obuchová, CSc., Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave	43
Kostol Narodenia sv. Jána Krstiteľa – stavebný vývoj a nové zistenia Mgr. Michaela Haviarová, PhD. - Mgr. Jozef Tihányi	56
Synagógy nášho regiónu a možnosť ich integrácie do kultúrnych a vzdelávacích aktivít Dr. phil. Maroš Borský, Židovské komunitné múzeum, Bratislava	77
Sakrálna architektúra prvej polovice 20. storočia v Bratislavskom kraji Mgr. Peter Buday, Pamiatkový úrad SR, Bratislava	90
Stručný komentár k tvorbe sakrálnych priestorov od 90. rokov po súčasnosť a bližší pohľad na Rímskokatolícky farský kostol s kaplnkou Mena Panny Márie v Bratislave - Vrakuni Ing. arch. Michal Bogár, Ateliér BOGÁR KRÁLIK URBAN a STUDIO F.O.R.	106
Sakrálné pamiatky Bratislavského kraja, ich širšie európske umelecko-historické súvislosti a ich prezentácia Mgr. Peter Kresánek, Simplicissimus Reisen	118
Vývoj sakrálného priestoru evanjelickej komunity vo Svätom Jure Ing. arch. Barbora Vorlíčková, Academia Istropolitana Nova	130

Sakrálné pamiatky Bratislavskej župy

Vážené dámy, vážení páni, rád by som Vás privítal na tohoročnej konferencii v rámci dní Európskeho kultúrneho dedičstva, ktorá je venovaná sakrálnym pamiatkam Bratislavskej župy. Sakrálna architektúra predstavuje jeden z najvýznamnejších prejavov duchovnej tradície v kultúrnej krajine a je prítomná v každom meste, obci našej župy aj v ich okolí. Téma je teda blízka každému z nás.

Sakrálna architektúra, tá historická i súčasná, vytvára priestor pre náš duchovný život a je aj jeho zhmotnením. Tento druh stavieb je zrkadlom duchovného vývoja spoločnosti počas histórie, a to nielen v zmysle náboženskom, ale aj v širšom zmysle slova, nakoľko sú dokumentom stavu poznania a staviteľských zručností. Súvislosť medzi témou dnešnej konferencie a témou tohoročných dní Európskeho kultúrneho dedičstva, ktorou sú pamiatky duchovného života, je takto prirodzená a logická.

Sakrálné pamiatky predstavujú širokú škálu stavieb od tých najväčších a najvýznamnejších, akými sú katedrály, kláštory, až po tie najmenšie, no nie menej významné kaplnky a božie muky roztrúsené po krajine. Spomenúť všetky typy týchto pamiatok je nad možnosť jednej konferencie a preto je dnešné podujatie zamerané na chrámy ako najvýraznejších reprezentantov tejto širokej skupiny. Takýto prístup nám umožňuje sa v budúcnosti k téme sakrálnych pamiatok vrátiť a pokračovať v prezentácii tejto významnej a bohatej oblasti kultúrneho dedičstva Bratislavskej župy.

Chrámy sú priestorom pre rozjímanie, sú miestom, ktoré nás inšpiruje k duchovným úvahám a zamysleniu. Je to priestor duchovnej tradície s bohatými kultúrnymi a historickými súvislosťami. Sú to tiež objekty, ktoré vytvárajú prepojenie našej miestnej kultúrnej tradície s európskym kontextom, ktorého sme súčasťou. A spoznávať Európske kultúrne dedičstvo prostredníctvom toho, čo nás obklopuje a k čomu máme priamy vzťah je najprirodzenejšie.

Tento rok si pripomíname aj 1150-te výročie príchodu Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu, čo je dobrým dôvodom venovať pozornosť téme sakrálnych pamiatok.

Vážené dámy, vážení páni, prajem vám, aby ste na tejto konferencii strávili príjemný a podnetný deň, ktorý podporí našu snahu o zachovanie a prezentáciu sakrálnych pamiatok Bratislavskej župy.

Ing. Pavol Frešo
predseda Bratislavského samosprávneho kraja

Ad: Sakrálné pamiatky Bratislavskej župy poznámky k téme konferencie

Vážené dámy, vážení páni.

Stretávame sa dnes na v poradí štvrtom ročníku odbornej konferencie, organizovanej oddelením kultúry Úradu Bratislavského samosprávneho kraja. Súčasťou rodiacej sa tradície, zameranej na prezentáciu histórie a kultúrneho dedičstva bratislavského regiónu, je aj časová a obsahová korelácia s celoeurópskym projektom Dni európskeho kultúrneho dedičstva (DEKD). S organizačnými partnermi z Academie Istropolitana Novy, Krajského pamiatkového úradu Bratislava a Mestského ústavu ochrany pamiatok Bratislava sme hľadali také tematické vymedzenie konferencie, ktoré by súčasne korešpondovalo s ústrednou témou DEKD 2013 – „Pamiatky duchovného života“ - a súčasne by nám umožnilo zachovať kontinuum v zmysle prezentácie substanciálneho fondu pamiatok a pamätihodností Bratislavského kraja. Pri hľadaní „zhmotneného“ duchovného kultúrneho dedičstva sme sa napokon zamerali na sakrálné pamiatky, konkrétne pamiatky sakrálnej architektúry. No zdanlivo kompaktná a jednoznačná téma sa nám v ďalších diskusiách prekvapujúco rozrôznila.

Komplikovaným a nejednoznačným sa ukázalo samotné vymedzenie sakrálnych pamiatok, a to tak v zmysle klasickej architektonicko-historickej typológie, ako aj podľa rôznych ďalších kritérií. Predovšetkým sem patria hlavne kostoly, ale aj ich neodmysliteľné súčasti – fary, tiež rozsiahlejšie komplexy (kláštory), sakrálnu funkciu tradične plnili aj kaplnky, či už solitérne, alebo ako integrálne súčasti väčších objektov (napríklad palácové a hradné kaplnky), kalvárie, zvonice, mariánske, trojičné, či morové stĺpy. Ale aj pohrebiská, cintoríny a náhrobky. Osobitnou a mimoriadne polymorfnou skupinou sakrálnych pamiatok sú objekty drobnej architektúry, kde je niekedy naozaj ťažké rozhodnúť, či ešte ide o autonómny objekt, alebo len o dopĺňujúci prvok iného kompaktného útvaru (napríklad fasádne niky).

Azda naozaj len pre poriadok treba pripomenúť, že z etymologickej interpretácie a ustáleného vnímania významu adjektíva „sakrálny“ (posvätný) vyplýva, že medzi sakrálnu architektúru patria aj nekresťanské stavby, ako napríklad synagógy (tristný osud židovských pamiatok je nepochybne rozsiahla samostatná téma). Z aspektu funkčnej väzby však nemožno prehliadnuť ani také objekty, ako sú modlitebne minoritných cirkví a náboženských spoločenstiev (napríklad siene slávy). Tie sú však často situované v objektoch pôvodne určených na úplne iné využitie a ich architektonická adaptácia je marginálna. A tak ani kritérium funkcie určite nie je univerzálnym a konečným znakom pre vymedze-

nie sakrálnej architektúry. V tomto zmysle treba postupovať oveľa komplexnejšie, čo nás zaväzuje brať do úvahy aj „odsvätené“, zaniknuté, respektíve torzálné zachované objekty.

Priam mínovým poľom je súčasná sakrálna architektonická tvorba. Prirodzený boom stavania kostolov, ktorý nastal po štyridsaťročnom nedobrovoľnom pôste, priniesol so sebou doslova všeličo. V tom dobrom, ale aj zlom slova zmysle. A akoby nás všetky tie historické, politické, ekonomické, sociálne a ďalšie súvislosti zaskočili a báli sme sa povedať pravdu, či aspoň sa pokúsiť o objektívnu reflexiu.

Odvrátenou tvárou súčasných reálií našich sakrálnych pamiatok sú aj deformity, vyplývajúce (a plynúce) zo súvislostí historického vývoja po roku 1948. Ako to už býva, pod daný stav sa podpisujú aj objektívne aj subjektívne faktory. Náboženská nesloboda, spojená s konfiškáciami cirkevného majetku, sa mimoriadne podpísala pod žalostný stav pamiatkového fondu. Na druhej strane bolestínska slovenská mentalita, nekritický pragmatizmus, nekompromisná „ekonomizácia“ hodnôt a hlad po novodobých lákadlách sa prejavujú aj v dezautenticite vlastníckych vzťahov, čo žiaľ neobchádza ani cirkev. A tak pri záchrane toho najvzácnejšieho hmotného majetku cirkví (a zhmotnenia duchovného odkazu), pamiatok a pamätihodností, nie vždy rozhodujú odborné kritériá...

Azda ešte väčším problémom, než samotné obsahové vymedzenie témy, bola otázka, ako k nej pristúpiť. V roku 2011 sa naša konferencia venovala kaštielom a kúriám Bratislavskej župy. Výstupom je vydarený zborník, ktorý sa vďaka topografickému prístupu stal v danej oblasti doslova elementárnou literatúrou. Lenže kúrií a kaštieľov je v Bratislavskom kraji len niekoľko desiatok, zatiaľ čo pamiatok sakrálnej architektúry je rádovo niekoľkonásobne viac. Ich topografické spracovanie a prezentácia by si vyžadovali niekoľkodňovú konferenciu a vydanie niekoľkozväzkového zborníka. Rovnakou cestou k bezbrehosti sa ukázala aj snaha o systematickú prezentáciu fondu sakrálnej architektúry na princípe historickej periodizácie, slohového členenia, architektonickej typológie, či stavebnej stratiografie. Takáto ambícia zjavne presahuje možnosti tejto konferencie a zaslúži si veľkorysejší a dlhodobejší prístup, čo je zároveň veľkou výzvou pre Úrad Bratislavského samosprávneho kraja.

V konečnom dôsledku boli organizátori v snahe zostaviť hodnotný program konferencie odkázaní predovšetkým na aktívnych účastníkov, autorov jednotlivých príspevkov. Predovšetkým im patrí naše poďakovanie. Azda sa nám s ich príspevom podarilo pripraviť ponuku, ktorá určite nie vyčerpávajúco, no aspoň relatívne uspokojivo načrtne obrysy zvolenej témy. Vážené dámy a vážení páni, verím, že aj vďaka Vašej účasti v diskusii, bude naše dnešné stretnutie úspešné a vzájomne obohacujúce.

Vývoj a význam sakrálnej architektúry Bratislavského kraja v pamiatkovej obnove

Dejiny umenia na našom území sú jedinečne spojené s dejinami cirkvi či cirkví. Cirkev preto vždy podporovala umenie, lebo pravé umenie povznášalo. Povznášalo dušu človeka a kultivovalo ducha. Architektúra sama osebe je z mnohých žánrov umenia tým najdôležitejším. Vytvára priestor, v ktorom sa uplatňujú ostatné druhy umenia. Ak má byť človek kultivovaný v nejakom priestore, je ho treba vybudovať. V prípade stavieb posolstva viery a vyznávania náboženstva vybudovať tak, aby sa človek dostal aspoň na chvíľu do iného sveta, sveta nadpozemského, sveta možno ťažko pochopiteľného, transcendentálneho, ale aj bez akejkoľvek interpretácie čitateľného. Tým sakrálna architektúra – najmä chrámov, kostolov, katedrál – plní svoje poslanie aj ako symbol stelesňujúci predstavy jednotlivých cirkví o priblížení sa k svetu nadprirodzenému, v prípade kresťanstva je kostol loďou, ktorej smer udáva Kristus za asistencie biblických výjavov, pripomínania osudov a ľudských vzorov - svätcov.

Bratislavský kraj reprezentuje takmer komplexne prehľad vývoja sakrálnej architektúry kultových stavieb od najstarších čias. A to nielen z hľadiska štýlovo-architektonického zaradenia, ale aj typologickej rôznosti stavieb: od jednolodových kostolov a rotúnd, po baziliky, viaclodové halové priestory i centrálné stavby. Najstaršie zachované kresťanské stavby – aj keď len v základoch identifikované ako veľkomoravské, nachádzajú sa na bratislavskom hrade – bazilika, na hrade Devín – veľkomoravský kostol a kruhová sakrálna stavba v predhradí. A v súčasnom územnom ohraničení bratislavskej arcidiecézy, mimo územnosprávnej jednotky kraja, sa nachádza jediná dokladovaná stojaca stavba veľkomoravského obdobia – kostol sv. Margity Antiochijskej v Kopčanoch.

Z románskeho obdobia máme prezentované nálezy kaplnky sv. Jakuba staršieho priamo v meste Bratislava – na Námestí SNP. Tehlový kostol so zreteľne románskym základom v Boldogu a kostol v Bernolákove majú románske murivá vymurované aj za použitia kamenných blokov antickej sepulkralnej architektúry – starorímskych náhrobkov, hrobiek a náhrobných kameňov, ďalšie tehlové kostoly Žitného ostrova sú v Novej Dedinke, Hamuliakove, Kostolnej pri Dunaji.

Hranice jednotlivých štýlových období nemožno jednoznačne definovať, pretože veľká väčšina stredovekých gotických kostolov má svojho predchodcu v románskej kamennej stavbe, ktorá mohla mať svojho ďalšieho predchodcu v sakrálnej drevenej stavbe, čo napríklad dokladajú najnovšie výskumy archeológov Krajského pamiatkového úradu Bra-

tislava v Kostolnoch pod Tribečom¹. Preto ak máme zaradené stredoveké kostoly väčšinou do gotiky, je to len na základe ich prevládajúceho charakteru či dochovaného štýlového výrazu, alebo výsledovaným zásadným stavebno-historickým vývojom. Väčšinou ich zaradenie do 13. storočia v evidencii pamiatok predpokladá ich existenciu už v dobe neskororománskej. Zachované doklady neskororománskej architektúry na území kraja predstavujú kostoly v Kaplni, v Rusovciach kostol sv. Víta, v Moste pri Bratislave, Podunajských Biskupiciach, Vajnorochoch, pričom doteraz úplne zabudnutý a výnimočný je kostol sv. Jána Krstiteľa na cintoríne v Modre, s objaveným cyklom nástenných malieb výraznej kvality a zatiaľ celkom nedoskúmaného rozsahu. V ďalšom vývoji sakrálnej gotickej architektúry Dóm sv. Martina a kláštorne kostoly františkánov² a kláštora klarisiek sú pre Bratislavu ikonickými stavbami stredoveku. Pri pamiatkových obnovách bol kladený dôraz na zachovanie tohto charakteru, a to nielen interiérov ale aj vonkajšieho vzhľadu a architektonického pôsobenia. Napríklad v roku 2004 v prípade kostola klarisiek boli plánované prístavby zo strany farskej ulice ako prinavrátanie do obdobia baroka, keď pristavaná sakristia zasahovala do Farskej ulice a na ňu nadväzovala reťaz drobných obchodíkov vtesnaných medzi oporné piliere. Pamiatkari vtedy nepovolili tieto rekonštrukcie, ktoré by iste vyriešili problematiku spoločenského zázemia objektu³, vedenie mesta preto rozhodlo o náhradnom riešení vybudovať šatne a toalety pod úrovňou terénu za oporným kamenným múrom. Tejto realizácii predchádzal archeologický výskum, ktorý v mieste výkopov zistil zvyšky keltského kamenného opevnenia a osídlenia⁴. Gotika 14.-teho storočia je v Bratislave rekonštruovaná v obnovej kaplnke sv. Kataríny na Michalskej ulici, ale do tohto obdobia zaraďujeme kostoly v Devíne, Rači, r. k. kostol v Pezinku Nanebovzatia Panny Márie, vo Svätom Jure na Hornom predmestí, v Pezinku - Grinave, Marianke, v Doľanoch kostol sv. Kataríny aj kaplnku sv. Leonarda, v Závode, Častej, Štefanovej, Limbachu, v Senci kostol sv. Mikuláša. Najvýznamnejšia pamiatková obnova z nich sa uskutočnila aj uskutočňuje v Marianke, kde tento známy pútnický kostol bol obnovený aj rozsiahlou rekonštrukciou interiéru vrátane reštaurovania oltárov a výtvarnej výzdoby po predchádzajúcich výskumoch, zároveň sa reštaurujú kaplnky ako aj kamenné sochy a súsosia svätcov v bezprostrednom areáli kostola.

15. storočie je obdobím veľkých investícií a prestavieb chrámov a kostolov, je to obdobie neskoréj gotiky, ktorej najvýznamnejším reprezentantom je Dóm sv. Martina v Bratislave vybudovaním halového trojlodového priestoru a unikátne zachovaným 5-poschodovým krovom drevenej strešnej konštrukcie. V nasledujúcom storočí renesancie vznikajú sakrálne stavby: kostol sv. Ducha v Devínskej Novej Vsi, ranorenesančná kaplnka v Dúbravke,

1 Peter Baxa – Jana Maříková-Kubková: Objev nejstarší fáze kostela sv. Jiří v Kostolanech pod Tribečom, in: Ranostředověká sakrální architektúra Nitrianskeho kraja. Zborník zo seminára a katalóg k výstave, str.89-102, Nitra 2011.

2 Kláštorňý kostol Zvestovania P. Márie s nádhernou gotickou kaplnkou sv. Jána Evanjelistu ako odozvou na vrcholnú francúzsku gotiku.

3 Kostol je v súčasnosti odsvätený a slúži pre kultúrno-spoločenské podujatia magistrátu.

4 Archeologický výskum realizoval Mestský ústav ochrany pamiatok Bratislava.

kostoly v Lábe, Kostolišti, v Šenkviciach s jedinečne zachovaným renesančným opevnením. Renesančnú architektúru a podstatu v 17. storočí reprezentujú v Bratislave kostol P. M. Loretánskej kláštora uršulínok, kostol sv. Mikuláša na hradnom kopci. Renesancia zasiahla nielen do architektonického výrazu sakrálnych stavieb, ale nesie i duch reformácie spojený so stavbami najmä evanjelických kostolov, ktoré často, tak ako napríklad kostol Najsvätejšieho Spasiteľa na Františkánskom námestí v Bratislave, boli v čase protireformácie zabrané katolíkmí, v tomto prípade reholou jezuitov. Renesančnými stavbami a úpravami sú kostoly v Stupave, Malých Levároch, Plaveckom Mikuláši, Tomášove, Vysokej pri Morave, renesančno-barokový kláštor františkánov v Malackách, dolný kostol v Pezinku aj piaristický kostol sv. Trojice vo Svätom Jure.

Protireformácia a rekatolizácia podnietená hnutím jezuitov prináša nový výtvarný umelecký štýl, ktorý ideovo naplňa myšlienky prinávratu k podstate náboženstva, využíva kult svätcov a martýrov, používa všetky možné umelecké „mechanizmy“ od materiálov a nových technológií (napr. stuccolustro) po dynamiku architektúry a vnútorného života sakrálneho priestoru, v ktorom najdominantnejšou sa stáva ilúzia a transcendentálny svet nadpozemského života, využívajúci nielen biblické výjavy, ale v čase vrcholného baroka i antickú mytológiu a bez ostychu i krásu ľudského tela v kontexte s božskou kreativitou stvorenia⁵. Bohatosť maliarskej a sochárskej výzdoby barokových kostolov je pre Bratislavu i okolie, kde dominujú pútnické kostoly, doteraz najhodnotnejším príkladom zachovanej umelecko-historickej hodnoty takmer v autentickej podobe a výraze. Kostol trinitárov sv. Jána z Mathy – Sv. Trojica, kostol a kláštor Milosrdných bratov, kostol sv. Alžbety v Bratislave, kapucínsky sv. Štefana uhorského v Bratislave, sv. Trojica na Žižkovej ulici v Bratislave, evanjelické kostoly na Panenskej, kostol kanonisek Notre Dame na Hviezdoslavovom námestí a jezuitská kaplnka Božieho Tela na Panskej ulici v Bratislave, kostol sv. Kozmu a Damiána v Dúbravke ako centrálna stavba na elipsovitom pôdoryse s kaplnkou P. Márie Ružencovej, kaplnka sv. Rozálie v Lamači, kaplnky pútnického miesta v Marianke, v krajine impozantný kostol Mena P. Márie vo Veľkých Levároch, v Pezinku kapucínsky kostol Najsv. Trojice, v Dunajskej Lužnej so zázračnou Madonou s dieťaťom, kostoly v Jarovciach, Ivanke pri Dunaji, v Rusovciach kostol sv. Márie Magdalény, farský kostol v Kuchyni a kostol v Sološnici.

Kostol v Kráľovej pri Senci je pôvodne kaštieľskou kaplnkou, ktorá sa ako časť krídla kaštieľa zachovala práve z dôvodu svojej funkcie, pričom ostatné časti kaštieľa boli asanované a odstránené. V stavebných aktivitách baroka je význam habsburgovcov a Márie Terézie pre Bratislavu a jej široké okolie v tvorbe architektonických diel a barokovej krajiny nedocenený. V súvislosti s rekatolizáciou t. j. barokizáciou v umení, je potrebné poukázať aj na staršie sakrálne stavby, ktoré boli upravované najmä v interiéroch a ktoré dostali nové interiérové vybavenie a aj výmalbu (napríklad kláštorne kostoly v Marianke, františkánsky v Bratislave a pod.). Maľované výjavy a bohato koncipované bočné oltáre dávajú pôvodne stredovekým stavbám úplne inú dimenziu, ale nepotláčajú sakrálny charakter a kontemplatívnu, v prípade baroka až mystickú atmosféru interiérov.

5 Mytologické výjavy sú typické najmä pre profánnu architektúru.

19. storočie vstupuje do sakrálnej architektúry neskorobarokovými stavbami prelínajúcimi sa so znakmi klasicizmu, akým je kostol sv. Petra a Pavla v Záhorskej Bystrici. Typickou centrálou je kostol sv. Margity v Čataji prestavaný práve v duchu klasicizmu v rokoch 1820-1830. Príkladom klasicizmu je i kostol sv. Ladislava na Špitálskej ulici v Bratislave. Pre podstatnú časť 19. storočia sú charakteristické neoslohy – historizujúce slohy, v štýle ktorých máme vybudované viaceré kostoly a cintorínske kaplnky. V Bratislave kostol Povýšenia sv. Kríža pri Ondrejskom cintoríne, kaplnka cintorína Kozia brána na Šulekovej ulici, katolícky kostol sv. Štefana v Modre a celá rada evanjelických kostolov: v Rači, v Modre slovenský aj nemecký, v Limbachu, v Dunajskej Lužnej – časti Nové Košariská.

Príchod 20. storočia znamená nielen rozširovanie jestvujúcich sakrálnych stavieb (napríklad prístavbu dominantnej novorománskej lode k stredovekej v Moste pri Bratislave), ale aj výstavbu nových na mieste starších kostolov (kostol Nanebovzatia P. Márie – Blumentál), uplatnenie nových štýlov v nových súvislostiach areálov (secesný kostol sv. Alžbety s budovou fary na Bezručovej a škola na Grösslingovej ulici v Bratislave - tzv. Modrý kostolík, ktorý pôvodne vôbec modrý nebol), kostol reformovanej cirkvi na námestí SNP v Bratislave, a celkom reprezentatívnu sériu funkcionalistických stavieb, najmä architekta M. M. Harminca – nový evanjelický na Legionárskej ulici v Bratislave, katolícky v Lamači, evanjelický v Pezinku – Grinave je v autorskej koncepcii dvojice architektov Theiss - Jaksch. Veľké rozširovanie kostolov počas Slovenského štátu, ktoré sa najmä na strednom Slovensku prejavilo priečnou vstavbou veľkých lodí⁶, ktoré stredovekú jednoloď kostola priečne v celej jej dĺžke vtiahli do šírky novej lode s úplne novou orientáciou oltára, sa Bratislave a okoliu vyhlo. Funkcionalizmus v sakrálnej architektúre vrcholí kostolom Povýšenia Sv. Kríža v Petržalke od Baťovho dvorného architekta Vladimíra Karfika.

Osobitnú kapitolu a problematiku tvorí výstavba nových kostolov či sakrálnych stavieb po roku 1990, ktorých architektúru je potrebné zvlášť analyzovať a vyhodnotiť. Nielen z hľadiska architektonicko-výtvarného, ale aj funkčného, liturgického a najmä miery a spôsobu dosiahnutia a vytvorenia prostredia požadovanej sakrálnej atmosféry priestoru a meditácie. V tomto však je moderná architektúra v porovnaní so stredovekou či novovekou barokovou málo úspešná. Často krát i z dôvodu spoločenského či skupinového tlaku a budovania za každú cenu.

Ako z uvedeného prehľadu vyplýva, takmer žiaden sakrálny objekt nemôžeme exaktne zaradiť do jedného štýlového obdobia – ako stredobod náboženského a spoločenského života osídlenia bol neustálym predmetom úprav a vylepšovaní, na ktoré sa vždy našli obetaví donátori a veriaci. Pre pamiatkarov vznik, vývoj a obnova kostolov bolo vždy dôležité vôbec pre datovanie a identifikáciu pamiatkových hodnôt v tom zmysle, že tieto stavby boli väčšinou vždy najviac zachovalé s výpovednými prvkami a ich vývoj a úpravy písomne dokladované a tým aj datovateľné. To umožnilo stavebne a historicky zaradiť aj iné druhy architektúr, i identifikovať technologické postupy a materiály. Aj v tomto bola a je sakrálna architektúra zdrojom poučenia pre pamiatkovú obnovu.

6 Architektom, ktorý takto vstupoval do stredovekých sakrálnych stavieb bol vo viacerých prípadoch M. M. Harminc.

V tejto súvislosti je potrebné poukázať na vplyv a význam encyklik, interpretácií, pokynov, usmernení, liturgických požiadaviek, ktoré priamo, minimálne v katolíckej cirkvi, usmerňovali vývoj a tvarovanie sakrálnej architektúry v celom komplexe a dosahu aj v interiérovom vybavení kostolov a chrámov. 2.vatikánsky koncil, resp. jeho výklad, bol v istom zmysle revolučným zásahom do stáročí budovaného liturgického poriadku a usporiadania sakrálneho priestoru. Ak hovorím o revolučnom charaktere, mám na mysli negatívny dosah na prestavby a zachovanie historického vybavenia kostolov. Nová filozofia liturgie bez tajomstva, otvárajúcej sa k ľuďom, „čelom k masám“, priniesla masívne odstraňovanie historického mobiliáru, najmä oltárov, kazateľníc, kancel, lavíc a pod. Zmenená liturgia vyžadujúca vybudovanie nových obetných stolov, ambón, sedílií v konaní mnohých kňazov - správcov kostolov znamenala odstránenie všetkého starého či predchádzajúceho, často bez zhodnotenia, bezhlavo, likvidačne. Nenávratná strata umelecko-historických hodnôt súvisiaca s modernizáciou sakrálnych katolíckych historických objektov je dokladovateľná takmer v každom staršom kostole či chráme. Pritom vnášaním nových prvkov sa mení charakter priestoru. Sakrálny priestor má byť iný priestor. Má vás objasniť a odizolovať od vonkajšieho sveta, podmaniť, byť preduchovný – má obratne narábať so svetlom, s členením hmoty a priestoru, s variáciou spoločenstva a súčasnej intimity osobného zážitku. A najvhodnejšie ak je bez radiátorov, kúrenia, reflektorov, reproduktorov... To, čo je pohodlím súčasnosti nie je zároveň tým, čo nás v kostoloch najviac vyrušuje? V akom sakrálnom priestore sa cítime v inom svete a v pokore? Dokázalo to najlepšie gotika? Preto ju tak ateizmus odsudzoval a vyučoval o temnej dobe stredoveku, toho obdobia, ktoré bolo pritom najväčším rozmachom kresťanstva a tým aj kultúry a vzdelanosti?

Takmer všetky vymenované stavby kostolov prešli za posledných 20 rokov pamiatkovými obnovami, pri ktorých boli viac či menej úspešne rešpektované požiadavky pamiatkarov. A v tejto súvislosti je potrebné poznamenať, že je dôležité chápať pamiatkarov nie ako súčasť represívneho systému štátu, ale ako súčasť štátu, ktorý si váži svoje kultúrne dedičstvo, ktorý pre jeho ochranu zriadil legislatívu a odbornú inštitúciu. Štátu, ktorý niekedy viac podstatne, niekedy len motivačne dotuje záchranu a obnovu pamiatkového fondu a snaží sa napraviť chyby minulosti.

Tak ako tento rýchly exkurz do histórie sakrálnych stavieb naznačil, tieto sa vývojovo prelínajú v jednotlivých stavebných slohoch a nikdy ich vývoj v danom období neskončil. Každý ďalší sloh či štýl si prispôsobuje tieto typy architektúr, alebo stavby si ho prispôbujú pre vlastný účel a zmysel. A preto nech to tak i pokračuje ďalej, avšak – nesmie to byť na úkor hodnôt, ktorú nám staršie sakrálne objekty zachovali a ktorých sú preukázateľným nositeľom. Máme pocit, že niektoré z nich boli dovedené do dokonalosti. Vieme si napríklad predstaviť niečo dodať do interiéru bratislavskej sv. Trojice v zmysle jeho vylepšenia? Alebo tak ako v minulosti, ešte čakajú tieto stavby na svoj vývoj? Do akej miery je úloha pamiatkarov opodstatnená konzervatívnou, ak naráža na odpor samotného majiteľa či užívateľa? To sú situácie s ktorými pamiatkari najviac zápasia, mnohokrát chránia majetok cirkvi pred samotnými správcami cirkevného majetku a príliš horlivými veriacimi. Sakrálna architektúra je najpodstatnejšou súčasťou kultúrneho dedičstva. Dokladá nielen svoje vlastné umelecko-historické hodnoty, ale najmä našu vzdelanosť, kultúru, výchovu,

tvorivosť, citovosť, ľudskosť a schopnosť vážiť si prirodzené hodnoty v tradičnom a principiálne konzervatívnom duchu – lebo len tie sú predpokladom zdravého vývoja a rozvoja civilizácie. História nám aj v tomto ponúka množstvo ponaučení.

Použitá literatúra:

Hanus Ladislav, Kostol ako symbol, Bratislava, Lúč, 1995

Súpis pamiatok na Slovensku, 1 – 3, Bratislava 1967 – 1969

Prehľad pamiatkových výskumov a obnov sakrálnych pamiatok v Bratislavskom kraji v rokoch 2004-2013

Na území Bratislavského kraja je evidovaných vyše 100 sakrálnych stavieb - kostolov, kláštorov, kaplniek a synagóg, ktoré sú zapísané v ústrednom zozname pamiatkového fondu (ÚZPF) SR ako národné kultúrne pamiatky (NKP). Okrem architektonických objektov je v zozname evidovaných vyše 40 exteriérových sochárskych pamiatok - trojičných, mariánskych, morových stĺpov, kalvárií, sôch svätcov, súsoší, 4 pamiatkovo chránené historické cintoríny s množstvom hodnotných náhrobkov a iných sepulkrálnych objektov a ešte väčší počet hnutelných kultúrnych pamiatok sakrálného charakteru – oltárov, liturgických predmetov, sôch, obrazov a iného vybavenia sakrálnych objektov.

V horizonte posledných desiatich rokov sa realizovalo viacero významnejších obnov sakrálnych pamiatok. Väčšina pamiatkových obnov prebieha na etapy, čo prirodzene vyplýva z finančnej aj odbornej náročnosti, ktorú vyžaduje nielen realizácia, ale aj príprava kvalitnej pamiatkovej obnovy.

Pre priblíženie náročnosti a komplexnosti pamiatkových obnov ako príklad uvádzame v rámci Bratislavského kraja ťažiskovú a už niekoľko rokov vykonávanú obnovu Katedrály (Dómu) sv. Martina v Bratislave. Ide o prvú komplexnejšiu obnovu Dómu realizovanú od poslednej z konca 60-tych rokov 20. stor. Postupná obnova jednotlivých priestorov a súčastí katedrály sa realizuje cca od roku 2000. V rokoch 2000-2003 boli reštaurátorsky obnovené západné priestory Dómu - kaplnka sv. Jozefa, kaplnka Panny Márie, kaplnka kráľovnej Žofie, sakristia, organový priestor, klenotnica a exteriér južnej predsieni. V rámci zámeru realizácie temperovania a výmeny podlahy prebehol v roku 2002-2003 archeologický výskum v lodi, ktorý priniesol významné poznatky meniace časové zaradenie a postupnosť jednotlivých etáp výstavby kostola. V roku 2005 sa reštauroval interiér kaplnky sv. Jána Almužníka, začala sa obnova severného hlavného vstupného portálu s predsieňou a reštauroval sa interiér južnej predsieni. V roku 2008-2009 sa realizovala stavba nového organa a bola realizovaná reštaurátorská obnova fasád kaplnky sv. Jána Almužníka. V tom istom roku bol zistený havarijný stav drevenej konštrukcie krovu a krytiny veže Dómu, načo v roku 2010 nadviazala obnova krovu, strechy veže a západnej fasády. Metodiku súčasnej obnovy fasád Dómu do značnej miery determinovala posledná obnova z konca 60-tych rokov, počas ktorej boli odstránené novogotické úpravy v interiéri aj na fasádach a veži, vrátane povrchových úprav, plastickej a maľovanej výzdoby s cieľom „prinavrátiť“ stredoveký charakter predmetnej stavby. Napriek nálezom stredovekých farebných fragmentov na fasádach Dómu, zistených počas nedávno realizovaného pamiatkového a reštaurátor-

ského výskumu (2010-2012), zostáva celková stredoveká podoba fasád nerekonštruovateľná. Obnova vonkajších stien Dómu do akejkoľvek slohovo ucelenej historickej etapy je v súčasnosti problematická, keďže každá nová stavebná iniciatíva vo svojej historickej dobe mala snahu prezentovať súčasný architektonický a umelecký názor a tým potlačila alebo úplne odstránila predchádzajúce staršie úpravy. V snahe vylúčiť hypotetické alebo masívne historizujúce rekonštrukcie v súčasnosti realizovaná obnova západnej a severnej fasády metodicky nadviazala na poslednú obnovu ako náznaková rekonštrukcia stredovekého charakteru obvodových múrov katedrály a ich povrchových úprav. Z posledných realizácií v rámci katedrály sú zaujímavé najmä výsledky dendrochronologického a stavebno-historického výskumu krovových konštrukcií objektu, ktoré výskum identifikoval ako pôvodné historické tesárske konštrukcie z obdobia výstavby kostola významom presahujúcim rámec Slovenska. Aj z tohto dôvodu sanácia konštrukcií krovov v katedrále prebieha najmenej invazívnou metódou termosanácie (v roku 2011 sa takto sanoval krov nad presbytériom).

Mapa - prehľad sakrálnych NKP (Národná kultúrna pamiatka) Bratislavského kraja.
Foto M. Belohorcová

Prehľad ďalších významnejších obnov sakrálnych architektonických pamiatok v Bratislavskom kraji realizovaných v rokoch 2004-2013 je uvedený v tabuľke:

NKP	Pamiatkové obnovy 2004-2013
Bratislava, Rudnayovo nám., katedrála (Dóm) sv. Martina, č. ÚZPF 198/1	- 2005 reštaurátorská obnova interiéru kaplnky sv. Jána Almužníka - 2008-2009 obnova organového priestoru - stavba nového organa; reštaurátorská obnova stien a klenby - 2008-2009 reštaurátorská obnova fasád kaplnky sv. Jána Almužníka - 2010 obnova krovu, strechy veže a západnej fasády a fasád veže, inštalácia žalúzií do veže, reštaurátorská obnova kamenných a zlátených prvkov veže a fasád - 2005-2010 reštaurátorská obnova severného hlavného vstupného portálu s predsieňou - 2011 sanácia konštrukcií krovu nad presbytériom - 2012 reštaurátorská obnova fasád kaplnky sv. Anny - 2013 reštaurátorská obnova západnej časti severnej fasády
Bratislava, Župné nám., kostol Najsvätejšej Trojice, č. ÚZPF 168/0	2013 prebieha obnova strechy, krovu
Bratislava, Žižkova ul., kostol sv. Trojice, č. ÚZPF 253/1	2008 obnova krovu, strechy
Bratislava, Michalská ul., kaplnka sv. Kataríny, č. ÚZPF 108/0	2005-2006 reštaurátorská obnova interiéru

NKP	Pamiatkové obnovy 2004-2013
Bratislava, Mikulášska ul., kostol sv Mikuláša pod hradom, č. ÚZPF 128/0	2010 obnova strechy
Bratislava, Nám. SNP, kláštor milosrdných bratov, č. ÚZPF 281/1	2009 2010 obnova krovu a strechy
Bratislava, Klariská ul., kostol klarisiek, č. ÚZPF 78/2	- 2005-2007 reštaurátorská obnova interiéru - 2009 reštaurátorská obnova veže
Bratislava, Špitálska ul., špitál s kostolom sv. Ladislava, č. ÚZPF 266/1-2	2000-2007 komplexná obnova
Bratislava, Špitálska ul., kostol alžbetíniek, č. ÚZPF 264/2	2012 umelecko-remeselné práce na fasáde a veži
Bratislava, Bezručova ul., kostol sv. Alžbety a fara, č. ÚZPF 256/1-2	2006 umelecko-remeselná obnova fasád objektov
Bratislava, Heydukova ul., synagóga, č. ÚZPF 277/0	- 2004 čiastočná obnova interiéru - 2011-2012 čiastočná adaptácia a obnova interiéru (expozícia v priestore ženskej galérie na poschodí)
Bratislava – Jarovce, kostol sv. Mikuláša, č. ÚZPF 704/0	2007 – 2010 komplexná umelecko-remeselná obnova interiéru a fasád
Bratislava – Dúbravka, kaplnka Panny Márie Ružencovej, č. ÚZPF	2010 obnova strechy a fasád
Bratislava - Rusovce, kostola sv. Víta, č. ÚZPF 703/0	2006 – 2008 reštaurátorská obnova exteriéru
Bratislava – Rusovce, kostol Márie Magdalény, č. ÚZPF 345/0	2010 obnova priestoru krypty kostola

NKP	Pamiatkové obnovy 2004-2013
Bratislava – Vajnory, Šaldova ul., kostol Sedembolestnej Panny Márie, č. ÚZPF 328/0	2007 archeologický výskum, obnova interiéru
Bernolákovo, kostol sv. Štefana Uhorského, č. ÚZPF 386/0	2005-2007 reštaurátorská obnova fasád
Most pri Bratislave, kostol Božského Srdca, č. ÚZPF 494/0	2008-2013 obnova stredovekej časti kostola, reštaurovanie nástenných malieb
Kráľová pri Senci, kostol sv. Jána Krstiteľa, č. ÚZPF 31/0	2008 obnova fasád
Dunajská Lužná, kostol Povýšenia sv. Kríža, č. ÚZPF 409/0	2007 -2008 obnova interiéru a exteriéru
Pezinok, Farská ul., kostol Nanebovzatia Panny Márie, č. ÚZPF 523/0	• 2000 obnova fasád a strechy • 2004-2013 prebieha reštaurátorská obnova interiéru
Pezinok, Holubyho ul., kláštor a kostol kapucínov, č. ÚZPF 525/1-2	2010 obnova konštrukcií krovov, striech
Pezinok – Grinava, evanjelický kostol, č. ÚZPF 498/0	• 2006 umelecko-remeselná obnova interiéru • 2008 obnova veže
Svätý Jur, Horné predmestie, kostol sv. Juraja, č. ÚZPF 432/0	2000 – 2010 komplexná reštaurátorská obnova
Modra, kostol sv. Jána Krstiteľa na cintoríne, č. ÚZPF 490/1	2010 – 2013 obnova strechy, sanačné opatrenia
Marianka, súbor mariánskych kaplniek pútnického areálu, č. ÚZPF 460/1-6	2007-2013 komplexná obnova, reštaurátorská obnova nástenných malieb
Marianka, kostol a bývalý pavlínsky kláštor (kaštieľ), č. ÚZPF 454/1-2	od 90. roky 20. stor. komplexná obnova, reštaurátorská obnova štukolustrových spodných častí stien

NKP	Pamiatkové obnovy 2004-2013
Malacky, františkánsky kostol, č. ÚZPF 447/2	• 2008 strecha kostola • 2012 prebieha reštaurátorská obnova kaplnky Svätých schodov
Malacky, kostol sv. Trojice, č. ÚZPF 449/0	2012 obnova strechy, veže a fasád
Malacky, ul. Na brehu, Synagóga, č. ÚZPF 10733/0	2005 obnova fasád, strechy a exteriérových vstupných schodísk
Stupava, kostol sv. Štefana, č. ÚZPF 545/0	2011 obnova fasád
Stupava, Synagóga, č. ÚZPF 10004	2005-2009 statické zabezpečenie, obnova strechy, fasád 2012-2013 prebieha sanácia vlhkosti

Realizácia obnovy pamiatkového objektu je podmienená aj znalosťou jeho stavebno-historického vývoja a identifikáciou jeho architektonických, výtvarných, historických a iných zachovaných pamiatkových hodnôt s cieľom ich ochrany a prezentácie v súlade princípmi pamiatkovej ochrany kultúrneho dedičstva. Podrobné odborné vyhodnotenie pamiatkového objektu poskytuje architektonicko-historický a umelecko-historický výskum, ktorý slúži ako podklad pre realizáciu pamiatkovej obnovy.

Prehľad architektonicko-historických a umelecko-historických výskumov sakrálnych NKP spracovaných v časovom horizonte rokov 2004 - 2013 je uvedený tabuľke:

NKP	Architektonicko-historický, umelecko-historický výskum 2004-2013
Bratislava, Rudnayovo nám., katedrála (Dóm) sv. Martina, č. ÚZPF 198/1	– „Katedrála sv. Martina v Bratislave. Architektonicko-historický výskum severnej, východnej a južnej fasády lode a fasád presbytéria, I. časť a II. časť“, spracovala: Mgr. Elena Sabadošová a kol., september 2011 - január 2012 – „Bočná kaplnka sv. Jána Almužníka, Architektonicko-historický výskum“, autor: Mgr. Elena Sabadošová, (september - december 2006) – „Architektonicko-historický a umelecko-historický výskum fasád, Kaplnka sv. Anny Samotretej, Konkatedrála sv. Martina v Bratislave,“ autor: Mgr. Elena Sabadošová (november - december 2006) – „Dóm sv. Martina v Bratislave, architektonicko-historický výskum fasád veže a západnej fasády, 2010“, časť I. a II., spracovala: Mgr. Elena Sabadošová, spolupráca: Mgr. Marián Havlík, sondážne práce: Mgr.art. Tomáš Molnár, Mgr.art. Peter Hrachovský, Akad.soch. Ľubomír Sabo, júl - september 2010 – „Stavebno-historický prieskum Dómu svätého Martina“, spracovala: Žilinská univerzita v Žiline, Stavebná fakulta, Katedra pozemného staviteľstva a urbanizmu, Univerzitná ul. 8215/1, 010 26 Žilina, odb. garant: Doc. Ing. Ján Rybárik, CSc., 2010

NKP	Architektonicko-historický, umelecko-historický výskum 2004-2013
Bratislava, Župné nám., kláštor kapucínov, č. ÚZPF 169/1	„Kláštor kapucínov, Župné námestie č. 10, Bratislava, architektonicko-historický a archívny výskum“, spracovatelia: PhDr. Zuzana Zvarová, Mgr. Peter Horanský, Mgr. Ing.arch. Andrej Botek, PhD., PhDr. Viera Obuchová, CSc., z mája 2008
Bratislava, Uršulínska ul., kláštor uršulínok, č. ÚZPF 224/1	„Bratislava, Uršulínska ul. č. 3, č. 5, kláštor uršulínok, pamiatkový výskum“, spracovatelia: PhDr. Zuzana Zvarová, Mgr. Peter Horanský, PhDr. Viera Obuchová, Ing. arch. Ižvolt, 2008 - 2009
Bratislava, Župné nám., kostol Najsvätejšej Trojice, č. ÚZPF 168/0	„Rímskokatolícky kostol sv. trojice (sv. Jána z Mathy) Župné námestie v Bratislave č. ÚZPF 168/0 Architektonicko-historický výskum fasád a strechy“, spracovatelia: Ing.arch. Milan Marček, Mgr. Kristína Zvedelová PhD., máj-júl 2013
Bratislava, Michalská ul., kaplnka sv. Kataríny, č. ÚZPF 108/0	„Bratislava, kaplnka sv. Kataríny, Architektonicko-historický a umelecko-historický výskum interiéru“, spracovali: Mgr. Marian Havlík, Mgr. Elena Sabadošová, v októbri 2005
Bratislava, Mikulášska ul., kostol sv. Mikuláša pod hradom, č. ÚZPF 128/0	„Kostol sv. Mikuláša, Bratislava – Staré mesto, architektonicko-historický a umelecko-historický výskum“, autori: Ing. arch. Ivan Gojdič, Mgr. Silvia Paulusová, spolupráca: Mgr. Eduard Zvarík, Mgr. Dagmara Baroková, október-december 2012
Bratislava, Nám. SNP, kláštor milosrdných bratov, č. ÚZPF 281/1	„Kláštor milosrdných bratov, Nám. SNP 8, Bratislava, SZ časť kláštora – krov a podkrovie nad uličným a JV dvorovým krídlom, architektonicko-historický výskum“, spracovala: Ing. arch. Jaroslava Žuffová, máj 2009

NKP	Architektonicko-historický, umelecko-historický výskum 2004-2013
Bratislava - Rusovce, kostola sv. Víta, č. ÚZPF 703/0	„Kostol sv. Víta, Bratislava – Rusovce, Aktualizácia architektonicko-historického výskumu a návrh obnovy“ (A. Textová a grafická časť, B. Fotodokumentácia), spracovateľ: Mgr. Ing.arch. Andrej Botek, z roku 2004
Bernolákovo, kostol sv. Štefana Uhorského, č. ÚZPF 386/0	„Bernolákovo, R.k. kostol sv. Štefana Uhorského – Pamiatkový výskum fasád, Architektonicko-historický a umelecko-historický výskum“, spracovateľ: Mgr. Elena Sabadošová, z augusta 2004
Most pri Bratislave, kostol Božského Srdca, č. ÚZPF 494/0	„Most pri Bratislave, Rímskokatolícky kostol Najsvätejšieho Srdca Ježišovho – stredoveká časť, Architektonicko-historický a umelecko-historický výskum“, spracovala: PhDr. Mária Smoláková, CSc., spolupracoval: PhDr. Štefan Oriško, CSc., z marca 2006
Kráľová pri Senci, kostol sv. Jána Krstiteľa, č. ÚZPF 31/0	„Kráľová pri Senci, rímskokatolícky kostol sv. Jána Krstiteľa, architektonicko-historický výskum fasád“, spracovala: PhDr. Mária Smoláková, CSc., november - december 2008
Senec, Mierové nám., Synagóga, č. ÚZPF 2275/0	„Senec, synagóga, pamiatkový umelecko-historický výskum“, spracovala: Mgr. Elena Sabadošová, jún-júl 2005
Pezinok – Grinava, Myslenická ul., kostol sv. Žigmunda, č. ÚZPF 497/0	„Kostol sv. Žigmunda v Grinave, architektonicko-historický a umelecko-historický výskum“, spracovala: Mgr. Elena Sabadošová, október-december 2010
Pezinok, Farská ul., kostol Nanebovzatia Panny Márie, č. ÚZPF 523/0	„Rímskokatolícky farský kostol Panny Márie Nanebovzatej v Pezinku, architektonicko-historický a umelecko-historický výskum interiéru“, spracovala: Mgr. Elena Sabadošová, september - december 2005, aktualizácia máj 2011

NKP	Architektonicko-historický, umelecko-historický výskum 2004-2013
Pezinok, Holubyho ul., kláštor a kostol kapucínov Najsvätejšej Trojice, č. ÚZPF 525/1-2	„Kláštor a Kostol Kapucínov v Pezinku, architektonicko-historický a umelecko-historický výskum a reštaurátorský výskum“, spracovala: Mgr. Elena Sabadošová a kol., máj - august 2008
Svätý Jur, Horné predmestie, kostol sv. Juraja, č. ÚZPF 432/0	„Architektonicko-historický a umelecko-historický výskum stien v interiéri hlavnej a bočnej lode, 2010, Rímskokatolícky kostol farský kostol sv. Juraja vo Svätom Jure“, spracovala: Mgr. Elena Sabadošová, január-apríl 2010
Modra, kostol sv. Jána Krstiteľa na cintoríne, č. ÚZPF 490/1	„Architektonicko-historický a umelecko-historický výskum kostola farský kostola sv. Jána Krstiteľa, Modra“, spracovala: Mgr. Michaela Haviarová, Mgr.art. Tomáš Haviar, Mgr. Jozef Tihányi, Mgr. Kristína Zvedelová, PhD., 10/2011
Modra, Štúrová ul., kostol sv. Štefana, č. ÚZPF 10952/0	„Modra, kostol sv. Štefana Kráľa a mestská veža. Architektonicko-historický výskum 2012“, spracoval: Ing. arch. Ivan Gojdič a kol., január 2012
Marianka, Kaplnka Zázračnej studne, č. ÚZPF 457/1	„Kaplnka Zázračnej studne v Pútnickom areáli v Marianke, Architektonicko-historický výskum, Umelecko-historický výskum“, vypracoval: PhDr. Ivo Štassel, z januára 2006
Marianka, súbor mariánskych kaplniek pútnického areálu, č. ÚZPF 460/1-6	„Mariánske kaplnky pútnického areálu v Marianke, Architektonicko-historický výskum, Umelecko-historický výskum“, vypracoval: PhDr. Ivo Štassel, v auguste 2005
Malacky, ul. Na brehu, Synagóga, č. ÚZPF 10733/0	„Malacky, Synagóga, Na brehu č. 2“, autori: Doc. PhDr. Zuzana Ševčíková, CSc. a kolektív, 2003

Bernolákovo, Kostol sv. Štefana. Foto M. Belohorcová

Nová Dedinka, Kostol sv. Filipa a Jakuba. Foto M. Belohorcová

Most pri Bratislave, Kostol Najsvätejšieho srdca. Foto M. Belohorcová

*Modra, Kostol sv. Jána Krstiteľ'a. Zástup Židov - fragment nálezu nástennej mal'by.
Foto M. Belohorcová*

Bratislava, Dóm sv. Martina, kaplnka sv. Anny. Foto M. Belohorcová

Bratislava, Dóm sv. Martina. Interiér - pohľad na emporu – neogotická úprava, stav pred obnovou v 70. rokoch 20. stor. Foto prevzaté z www.skyscrapercity.com

Bratislava, Kostol františkánov, kaplnka sv. Jána Evanjelistu. Foto Krajského pamiatkového úradu Bratislava

Bratislava, Kostol klarisiek. Foto Krajského pamiatkového úradu Bratislava

Bratislava, veža Kostola klarisiek. Foto Krajského pamiatkového úradu Bratislava

Bratislava, Kostol s kláštorom uršulínok - pohľad na hlavnú fasádu. Foto M. Belohorcová

Bernolákovo, Kaplnka sv. Anny. Foto Krajského pamiatkového úradu Bratislava

Malacky, Kostol františkánov. Foto Krajského pamiatkového úradu Bratislava

Malacky, Kostol františkánov - Sväté schody. Foto Krajského pamiatkového úradu Bratislava

Pezinok, Kostol Premenenia Pána (Dolný). Foto M. Belohorcová

Bratislava, Kostol a kláštor sv. Alžbety. Foto Krajského pamiatkového úradu Bratislava

Dunajská Lužná, Kostol Povýšenia sv. Kríža. Foto M. Belohorcová

Bratislava, Kostol sv. Alžbety (Modrý). Foto M. Belohorcová

Pezinok, krov na kláštore kapucínov. Foto Krajského pamiatkového úradu Bratislava

Bratislava, Nový evanjelický kostol na Legionárskej ulici. Foto Krajského pamiatkového úradu Bratislava

Archívno-historický výskum kaplnky sv. Rozálie v Lamači

Bratislava sa najmä po roku 1946 rozšírila o obce, ktoré ležali v jej blízkosti – hovoríme o pripojených obciach, o Veľkej Bratislave. Ale dve z týchto pripojených obcí (ak nerátame Podhradie) patrili aj v 17. a 18. storočí mestu Bratislave ako to dokazujú rôzne archívne pramene. Jednou z týchto obcí je aj Lamač a samotná kaplnka sv. Rozálie je toho dôkazom, ako to vysvetlím neskôr.

V roku 2009-2010 MÚOP v Bratislave v spolupráci s Paming-om pripravoval obnovu kaplnky sv. Rozálie, ktorá je nehnuteľnou kultúrnou pamiatkou evidovanou v Ústrednom zozname pamiatkového fondu pod číslom 332 – takže MÚOP zabezpečil archívno-historický výskum, z ktorého mal vychádzať umelecko-historicko-architektonický výskum ako podklad pre pamiatkový zámer na obnovu pamiatky. Žiaľ, kvôli nedostatočným financiám mesta sa už architektonický výskum a následne ani obnova nemohli uskutočniť. Zostali však nové zaujímavé poznatky z môjho archívno-historického výskumu kaplnky sv. Rozálie, ktoré by som tu chcela prezentovať, čo je prvý dôvod, prečo sa môj príspevok na tomto fóre týka práve kaplnky sv. Rozálie v Lamači a druhým dôvodom na prezentáciu je to, že podľa mňa, keďže kaplnka nie je bežne dostupná, pozná jej interiér a históriu nielen málo obyvateľov Bratislavy ale aj odborníkov.

Prvá zmienka o území dnešného Lamača je v listine kráľa Ladislava z roku 1288, v ktorej potvrdzuje vlastníctvo zeme Plumnau richtárovi Jakubovi a jeho potomkom. Prvé obydlia na území dnešného Lamača mohli vzniknúť okolo roku 1506 a ich zakladateľom mal byť lámač kameňa Ján (? Lukáš) Skerlič. V 30. rokoch 16. storočia sa tu usadilo veľa Chorvátov, ktorí utekali pred Turkami, postavili si tu domy a vznikla tak dedina. V nemeckých prameňoch sa nazývala Kroatendorf (Chorvátska Ves), ale v listinách z roku 1549 sa už nazýva Lamas alebo Lamach, ale používal sa aj názov Plamenau /Plumenau/.

Vzhľadom k vlastníctvu pôdy sa obec stáva poddanskou obcou mesta Bratislava, čo sa prejavilo aj v založení kaplnky sv. Rozálie na podnet mešťanov Bratislavy. Otázkou je, kedy bola súčasná kaplnka sv. Rozálie postavená, pretože v doterajších materiáloch a literatúre nie sú jednotné dátumy vzniku predmetnej kaplnky. V Evidenčnom liste nehnuteľnej kultúrnej pamiatky v roku 2009 bolo uvedené: „Kostol r. k. Sv. Rozálie – Z rokov 1568 – 1589 vznikol na základoch staršieho pravdepodobne gotického kostola. Roku 1660 sa jeho podstatná časť zrútila, preto ho regenerovali v r. 1667-1673, pričom postavili vežu a kostol zaklenuli novou barokovou klenbou. ...Na prízemí hladkej veže je vstupný portál s ušnicovou šambránou a rozoklaným frontónom, v ktorom je nápis a datovanie 1647.“ Ako som zistila,

tieto údaje sú nepresné – časť informácií sa týka budovy starého kostola sv. Margity (ten stál podľa A. Húščavu už v 16. storočí a v roku 1660 sa zbierali milodary na postavenie zrúteného kostola), nápis a dátum 1647 by sa mali týkať kaplnky sv. Rozálie. Nápis nad vstupom však nie je v Evidenčnom liste doslovne prepísaný a k dátumu nie je uvedený, či je to chronostikon či vytesaný daný rok.

Mnohé odpovede na otázky pomohol na základe archívnych prameňov naznačiť a vyriešiť archivár, historik, profesor na FiFUK v Bratislave Alexander Húščava, ktorý žil v Lamači a napísal publikáciu *Dejiny Lamača*; vyšla v roku 1948. Húščava na základe archívnych písomných prameňov predostiera svoju koncepciu vybudovania kaplnky sv. Rozálie.

Nami skúmanú kaplnku svätej Rozálie, ktorá sa nachádza na vyvýšenine južne od najstaršej časti Lamača, podľa Húščavu postavil magistrát mesta Bratislavy z peňazí, ktoré mešťania vyzbierali, aby mohli postaviť kaplnku na pamäť veľkého moru. Patrónka tejto lamačskej kaplnky sv. Rozália Palermská /zomr.1156/ je patrónkou proti moru. Vyobrazuje sa v ctihodnom rúchu s vencom z ruží na hlave ako leží mŕtva v jaskyni, alebo ako sa modlí pred krížom. Z histórie Bratislavy bol známy veľký mor z roku 1713, a preto sa myslelo, že aj táto kaplnka bola postavená po tomto roku, a to aj z toho dôvodu, že v texte kanonickej vizitácie z roku 1782 sa uvádza, že kaplnka sv. Rozálie bola postavená v čase moru v roku 1713 – „...*honoris S. Rosaliae V. dicata extat Ecclesia Anno 1713 tempore pestis autoritate ordinarii erecta*...“ Kanonické vizitácie z rokov 1731 a 1752 sa pri popise kaplnky sv. Rozálie v Lamači nezmieňujú o roku jej vzniku.

Lamač, Kaplnka sv. Rozálie, foto P. Horanský, 2009

Regiae Civitatis, Bofen, subiectus, in cuius medietate Ecclesia
 celsa, Orientem versus sita est, ad quam facilis accessus
 periem Domorum; Possessio hac consistat ex Decem parvis intra
 Domorum, et una Platea in Superiori fine Possessionis.
 Longitudo eius intra minuta decem facile conficitur, Latitu-
 do vero, nec minuto indiget. Mentibus potiori parte Pos-
 sessum Unius hora perlongum, latum vero quindetim
 Longitudine, quam in Latitudine ex Communi Platea sex
 in Colliculo extat Ecclesia honoris S. Rosaliae dicata, in
 cantare obligatur, Octavam vero Devotionem, non vi obli-
 gationis, sed ex proprio cunctat arbitrio peragit.

S. Decimus Nonus
 De alijs Parochiae Circum-
 stantijs, de Capellis, et
 Orationis Catholicis.

Unica in Ambitu huius Parochiae à tergo
 Possessionis huius honoris S. Rosaliae V. dicata extat
 Ecclesia Anno 1713° tempore pestis Auctoritate Or-
 dinarii erecta, cuius Iurisdictionis est penes Parochum loci
 huiusmodi; Cui Competit Occasione Processionis Votiva
 Vis Concionatorem invitare. Quod si autem à L^o
 Rege Civitatis Bofoniensi, quemquam particulariter dona-
 rare vellet, Parochus eadem offert. Est autem Ecclesia haec
 ex tegulis vitis adificata, et exposita Colliculo vicini-
 simo Samachienis, ex Voto L^o Rege Civitatis Bofoniensis
 ad avertendam pestem, summatibus Communitatis non
 Consecrata, Benedicta tamen, secundum testam, cuius Sanc-
 tularium pictura Ornatum, quod per Arcum formis à Reli-
 quo Corpore distinguitur; altum fest trium et media, lon-
 gum trium et media, latum vero trium et unius quadra-
 rantis Orgia. In cuius sinistra parte extat Orationis
 ad quod ingressus patet ab exterioribus.

os **M**agister suum ac **F**urati **R**egia liberæ civitatis **P**osoniensis **V**niuersis
er singulis cuiuscunque status, gradus, honoris, dignitatis ac præminentiæ, presentes nostras visuris, lecturis
aut legi auditis Salutem, quibus verò competitis Seruiciorum nostrorum humillimam, obligatissimamque commen-
dationem. Postquam pro dolor! omnibus valde notum esset, quantas Calamitates, et Misérias afflictæ hæc
Civitas, cum eisdem Incolis tam in priuato, quam publico, vel maxime verò Anno proxime præterito contagio,
à **L**ue, isbuc uelut iussu **D**EI poenâ grassantē caperit, et perpessa sit nostri verò muneris, ac Officii fuisse
ac esset, omnibus modis ac medijs iustam **D**EI iram placare, eundemque ad auertendam talem nobis, non solum
tunc, sed et de presenti inflictam poenam, deuotē exorare. Quod ut eo feruentius peragi possit, è re futurum cen-
suimus, si commune Voto, ac concordibus animis sumptibusque in honorem **B**eate **R**OSALIÆ **V**irginis
singularis in **P**este Patronæ ac apud **D**EV^M Interpellatricis, certius Tempellum, cum Turricula, ad **P**agū
Lamach, ubi iam etiam Fundamenta poni ceperunt, erigeretur. Quia verò ciuitas hæc ac Incolæ eundem **C**i-
ues, ex benè notis aliunde rationibus et Causis huiusmodi effectuantæ Sanctæ intentioni sumptibus prorsus impar esset
Promde, vniuersos, et singulos quos supra humillime et Officiose requirendas auximus, quatenus ad effectuantiam hui-
usmodi Sanctam Intentionem, penes deuotus erga **D**EV^M, et prelatam Sanctam **R**OSALIAM, pro auertenda, hui-
usmodi **P**este, singularem Patronam, et Interpellatricem, fundandas preces suas, etiam subsidio aliquo pecuni-
ario, prof liberalitate sua, succurrere, id ipsorum in **P**ixidem ad hoc ordinatam imponere dignentur, ac uelint.
Quod **D**EVS ter opt. maximus, per intercessionem **B**. **R**OSALIÆ, auersione pestiferæ **L**uis, centuplare
petiderit, et nos quoque humillime, et obligatissime, remerituri, ac recognituri sumus. Actum **P**osoni. Die
quarta **M**ensis Decembris. Anno **D**ominii **M**illesimo **S**extcentesimo **O**ctuagesimo.

Podľa Húščavu kaplnka sv. Rozálie v Lamači bola postavená v rokoch 1680 a dokladá to listinami a komornými knihami z rokov 1680 – 1682. Predovšetkým podľa neho je dôležitá „**listina**, ktorú **5. decembra 1680** o tejto veci vydala rada mesta Bratislavy“ a ako Húščava uvádza, mala by byť v Archíve mesta Bratislavy medzi listinami. V Inventári listín nie je predmetná listina týkajúca sa kaplnky sv. Rozálie v Lamači uvedená, ale ako som pomocou pracovníka AMB zistila, jedná sa o spis, ktorý je uvedený v inventári Spisy mesta Bratislava. Najprv som nemohla overiť originálne znenie spisu, keďže materiál nebol prístupný a Húščava neuvádza v originálnej pôvodnej podobe celý text spisu a ani spis nie je odfotený medzi obrazovými prílohami ako niektoré iné listiny a spisy. Podľa Húščavu „Hovorí sa v nej o nesmiernych útrapách a škodách, ktoré v meste spôsobil minuloročný mor. Pripomína sa tu aj spoločný sľub mešťanov, ktorého splnením, ako dúfali, odvrátia hnev Boží od nešťastného mesta. Z ďalšieho textu listiny vyplýva, že týmto sľubom bolo postavenie kaplnky sv. Rozálie v Lamači. Rada mesta Bratislavy vyzýva totiž v danej listine mešťanov a ostatné obyvateľstvo Bratislavy, aby svojimi darmi prispeli na stavbu kostolíka sv. Rozálie v Lamači, a dodáva k tomu, že jeho základy sa začali už stavať.“ Nakoľko mi v AMB predsa len našli originálny spis v latinčine a vyhotovili mi aj kópiu, mohla som po preklade skompletizovať znenie textu spisu – „Hnev Boží, podľa názoru rady, môže sa odvrátiť od mesta „... *si communi voto ac concordibus animis sumptibusque in honorem Beatae Rosaliae Virginis... certum templum cum turricula ad pagum Lamoch, ubi iam fundamenta poni coeperunt, erigeretur...Actum Posonii Die quarta Mensis Decembris Anno Domini Millessimo Sexcentesimo Octuagesimo...*...ak bude postavený spoločným súhlasom a dohodou a pozornosťou a výdavkami na počesť Blahoslavenej Panny Rozálie ... určený/istý/ chrám s vežičkou v chotári Lamača, kde už základy začali byť kladené... V Bratislave 4. deň mesiac december roku 1680...“ (Húščava, c.d., s.122, pozn.468; AMB, preklad Viera Obuchová.) Teda listina bola napísaná 4. decembra a nie 5. ako uvádza Húščava. Jemu sa podarilo zistiť, že základný kameň k tejto stavbe za prítomnosti celej mestskej rady, početného duchovenstva a iných význačných osobností 25. júna 1680 posvätil bratislavský prepoš Ján Kalmaniczay, tak ako sa to uvádza v **Komornej knihe z roku 1680** - „...zu Plämenaw den ersten Stain zu der St. Rosaliae Capelen gelegt...“ (...v Blumenau prvý kameň kaplnky sv. Rozálie položený...). Ako píše Húščava dokončenie stavby sa predĺžilo až do roku 1682, avšak už 4. septembra 1681 na deň sv. Rozálie celá mestská rada a početné duchovenstvo navštívilo kaplnku a toho istého dňa roku 1682 v novej kaplnke v Lamači zvláštnou slávnosťou znova zasvätili deň sv. Rozálie, čo predpokladá, že v kaplnke bolo pekné vnútorné zariadenie.

Čo sa týka dátumu postavenia kaplnky treba ešte uviesť, že v evidenčnom liste sa uvádza, že nad portálom je nadpis i datovanie 1647 a Húščava píše: „... Nad hlavným vchodom je nedávno chybné obnovený tesaný nápis, ktorého chronostikon ukazuje na rok 1689.“ Húščava však neuvádza znenie nadpisu ani ako prišiel k dátumu 1689.

Ako som v teréne v novembri roku 2009 zistila, nad hlavným portálom na západnej strane kaplnky sa nachádza **nápis v latinčine**, ktorý však nie je správny – nedáva zmysel, naozaj bol text chybné obnovený. Avšak dátum tu nie je vytesaný, ale je to vlastne **chronostikon**, ktorý je súčasťou nadpisu a ten dáva rok postavenia kaplnky.

Môj prepis chybného nápisu v roku 2009:
DIVae ros kla VIrGInI has a D?s DrVoh
Crat eXtrVItov?h S: P: Q : P
- jeho chronostikon dáva rok 1641

Podľa mňa má byť nápis správne :
DIVae rosaLlae VIrGInI has aeDes DeI
C(?G)ratla strVXIIt oVans S : P : Q : P

(*Znenie a preklad latinského textu: Viera Obuchová*) – „Senát a ľud bratislavský jasajúc stavia vďaka Bohu túto budovu svätej Panne Rozálie“, pričom chronostikon dáva rok 1688. Táto diferenciácia v rokoch postavenia kaplnky sv. Rozálie – Húščava rok 1689, Obuchová 1688, v evidenčnom liste rok 1647, údaje v archívnych prameňoch 1680, 1682 – vyžadujú ešte ďalšie archívno-historické výskumy a upresnenie latinského nápisu nad vchodom do kaplnky.

Nad nadpisom sa nachádza **erb mesta Bratislavy**, čo dokumentuje, ako som už v úvode uviedla, že kaplnka sv. Rozálie v Lamači bola vo vlastníctve mesta Prešporok.

Nielen k stavbe kaplnky sú historické údaje, o interiéri kaplnky nás informujú kanonické vizitácie – napr. z roku 1714, 1731, 1752, 1755, 1782. Podľa Húščavu kanonická vizitácia z roku 1714 uvádza, že v kaplnke sú 3 oltáre, z ktorých prvý je zasvätený sv. Rozálii a patrónom

Interiér kaplnky sv. Rozálie, foto P. Horanský, 2009

proti moru, druhý je vraj oltár Panny Márie a tretí je zasvätený sv. Františkovi Xaverskému. Avšak podľa Húščavu tento popis nebol presný, nakoľko popisy oltárov z neskorších vizitácií boli odlišné a Húščava to odôvodňuje tým, že pravdepodobne vizitátor v kaplnke v roku 1714 asi ani nebol, lebo sa bál, aby sa nenakazil morom, keďže v roku 1713 zúril v Bratislave a na okolí veľmi ničivý mor.

Najpodrobnejší je **záznam vizitácie z roku 1782**, v ktorom sa uvádza, že kaplnka sv. Rozálie bola postavená v roku 1713 v čase moru.

Ďalej sa zo záznamu dozvedáme, že **táto kaplnka je postavená z vypaľovaných tehál** („*Est autem Ecclesia hac ex tegulis ustis aedificata...*“), týčiaca sa na kopci blízko Lamača, na prianie slobodného kráľovského mesta na odvrátenie moru bola postavená ...strecha škridlami (je pokrytá), sanktuárium ozdobené obrazmi, od ostatnej časti s klenbami prostredníctvom oblúka je oddelené ...vysoké je $\frac{1}{3}$ a $\frac{1}{2}$ / 6,65 m, dlhé $\frac{1}{3}$ a $\frac{1}{2}$ / 6,65 m, široké vskutku $\frac{1}{3}$ a $\frac{1}{4}$ orgie/ 6,17 m. (*Orgia, Kľafter = siaha bratislavská 190 cm, viedenská 189 cm - pozn. V. Obuchová, ďalej V.O.*). V ľavej časti vyčnieva oratórium, ku ktorému vedie schodisko zvonku. Loď kaplnky je dlhá $\frac{7}{4}$ / 14,725 m, široká $\frac{1}{3}$ a $\frac{1}{2}$ / 6,65m a vysoká $\frac{1}{3}$ a $\frac{1}{4}$ orgie = siahy/ 6,175 m. Má vežu vyčnievajúcu na priečelí, nesúcu zvony, štyri okná, strecha má škridlu, (veža je) vysoká $\frac{1}{2}$ / 22 m, široká $\frac{1}{2}$ orgie/ 3,80 m. (Vo veži sú) tri zvony – najväčší váži okolo troch centov (168 kg), stredný 2 (112 kg) a najmenší asi jeden cent (56 kg). Sú vysvätené, ale nevie sa kým, medzi zvonmi je najväčšia harmónia (optimálny súzvuk).

Podľa vizitátora k tejto kaplnke sa každoročne z Bratislavy koná na sviatok sv. Rozálie procesia za účelom splnenia sľubu; kaplnka je celá zaklenutá, má dve brány („...*Habet duas portas...*“) dobre obtiahnuté železnými plieškami, opatrené závorami, najväčší z oltárov je kamenný, zasvätený sv. Rozálie, zobrazuje ju ako leží v strede skaly, medzi sochami sv. Sebastiana a sv. Rocha, hore je socha Boha Otca hnevajúceho sa hádzuceho blesky, a tiež socha Boha Syna, Ducha Svätého a Blahoslavenej Panny Márie. K tomuto oltáru Húščava dodáva, že podľa historikov umenia dr. V. Wagnera a dr. A. Güntherovej – Mayerovej možno jeho vznik posunúť až na počiatok XVIII. storočia. Nie je teda vylúčené, že jeho stavbu možno položiť do roku 1713, v ktorom v Bratislave zúril veľký mor, avšak doklady o tom nám chýbajú.

Ďalej sa vo vizitácii uvádzalo, že okrem toho sa tu nachádzajú dva oltáre, ale staré potrebujúce opravu, na pravo (je oltár) patrónov proti moru a ich obrazy a na ľavo (oltár) Blahoslavenej Panny Márie s jej obrazom v strede. Okrem toho sú dané na stene dve sochy – sv. Jána Nepomuckého a tiež sv. Karola Boromejského. Má na rohu evanjelia - presbytéria susediacu **sakristiu** („*Sacristiam habet ad Cornu Evangelii collocatam...*“), dobrú, suchú, s jedným oknom, spevnené železným pletivom, a jednu poškodenú skriňu zostrojenú z latiek, **kazateľnica** je drevená, farebná, pripravená na stenu, **chór** drevený, na konci lode kostola, farebný, s organom, **lavice** zostrojené z mäkkého dreva, položené v jednom rade pre šesť osôb v počte 8, mimo je pripojená malá kaplnka (svätyňka), vysoká /dve/ 3,80 m a široká /jednu orgiu/ 1,90 m, v ktorej sa nachádza starý oltár sv. Anny.

Húščava v súvislosti s vizitáciou z roku 1782 rozoberá dva bočné oltáre, ktoré boli v tom čase staré a mesto ich podľa neho chcelo nahradiť novými; o ich postavenie sa uchádzal sochár Ján Ev. Messerschmidt (zomrel v Bratislave 24. 9. 1794, bol bratom sláv-

Detailný záber na hlavný oltár sv. Rozálie, foto P. Horanský, 2009

Socha sv. Rozálie z hlavného oltára v kaplnke sv. Rozálie, foto P. Horanský, 2009

neho sochára Františka Xavera Messerschmidta). Rada jeho žiadosť 12. júla 1782 rozriešila v tom zmysle, že sochárske práce majú sa mu zadať iba vtedy, ak jeho požiadavky nebudú presahovať ponuku cudzích umelcov. Vieme, že jeden z týchto oltárov odstránili už v júli 1782 a že vo februári nasledujúceho roku pracoval v kaplnke sv. Rozálie v Lamači sochár František Huber. Išlo však o menšiu sochársku prácu, za ktorú mesto vyplatilo Huberovi iba 3 zlaté.

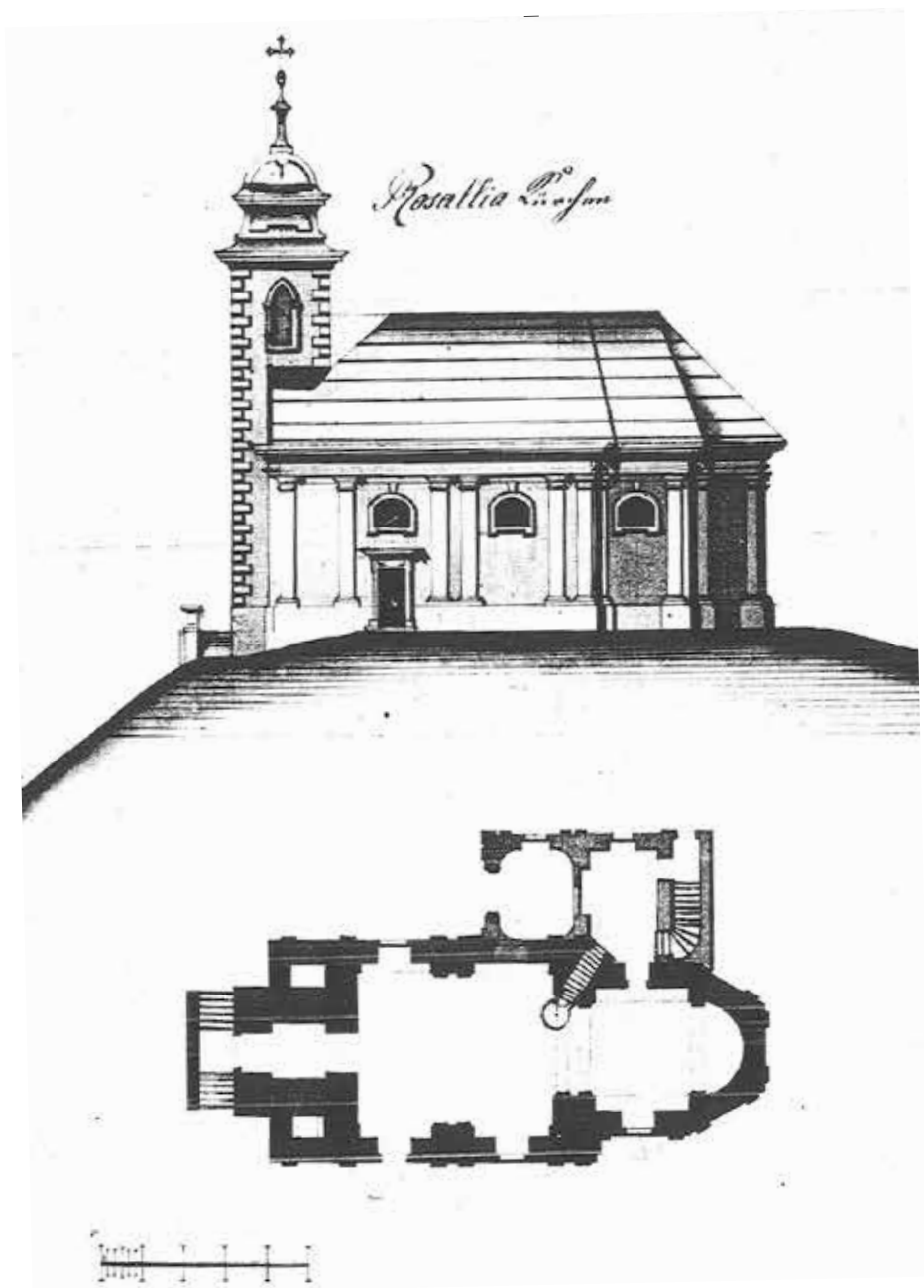
Doteraz nepoužitým a v súvislosti s kaplnkou sv. Rozálie v Lamači nepublikovaným vzácnym prameňom je **plán z 80. rokov 18. storočia resp. z konca 18. storočia**, ktorý je súčasťou veľkej zbierky plánov objektov v majetku mesta Bratislavy z tohto obdobia. Nachádza sa v AMB a je to pohľad na fasádu kaplnky sv. Rozálie z juhu, pričom je zrejmý jej celkový vzhľad a výzdoba, tak isto počet, veľkosť a tvar okien a vstup do kaplnky aj z tejto strany, ktorý sa tu už dnes nenachádza. Zachytené sú tiež schody pred hlavným vstupom zo západu a výzdoba fasády veže. Na pôdoryse kaplnky je tmavšou farbou zakreslený pôdorys kaplnky a svetlejšou pravdepodobne nedávno pred vznikom tohto plánu pristavané dva priestory na severnej strane kaplnky sv. Rozálie, z čoho usudzujem, že priestor sakristie bol pôvodne pravdepodobne drevený resp. menší murovaný, ktorý koncom 18. storočia postavili nanovo. Zaujímavý je tiež prístup na kazateľnicu zo sakristie schodmi prerazenými cez múr zo sakristie. Pohľad z juhu môžeme porovnať so súčasným stavom podľa zamerania z roku 2009.

Ďalšími doteraz v súvislosti s kaplnkou sv. Rozálie nespomínanými prameňmi sú **plán lamačských lesov od E. Fricsa z roku 1769**, na ktorom je zachytená kaplnka sv. Rozálie (Rosalia), pričom má vežu a na jej priečeli je vyznačený vstup so schodmi, vstup po dvoch okenných otvoroch je zakreslený aj na južnej strane kaplnky, kríže sú na veži a v najvyššej časti lode kaplnky. Podobný len menší cirkevný objekt (starý kostol sv. Margity) je zakreslený pri schematickom vyobrazení obce Lamač (Lamacs); publikácia **Jána Mateja Korabinského** Geographisch=historisches und Produkten Lexikon von Ungarn... z roku 1786, kde na strane 349 uvádza pri Lamači (Lamacsch, Plamenau) aj kaplnku sv. Rozálie (Rosalia Kapelle), **plán z polovice 19. storočia**, na ktorom je na kopci južne od obce Lamač zakreslená kaplnka sv. Rozálie (S. Rozsa K.) v skutočnej podobe, pričom bola zachytená aj prístavba na severnej strane aj so vstupom od západnej strany, tak ako je to i v súčasnosti – **plán 2. vojenského mapovania** (nachádzajúci sa v archíve PÚ SR), na ktorom je nami sledovaná kaplnka je vyznačená písomne –Rosalia, ale nie je realisticky zakreslená.

V Archíve mesta Bratislavy ku kaplnke sv. Rozálie v Lamači sa zachovali **dva plány z mája 1941** bez uvedenia projektanta, na ktorých sú zakreslené nerealizované prístavby ku kaplnke sv. Rozálie po celej dĺžke fasády z južnej a severnej steny – pôdorys, pohľad z juhu.

Pre nás oveľa dôležitejšie sú **plány kaplnky a spisy z roku 1944**, kedy bola opravovaná fasáda kaplnky. **Opravu v priebehu roku 1944** zabezpečovala firma architekta a staviteľa Antona Titla. Ten musel písomne dokazovať Technickej skupine Magistrátu mesta Bratislavy, že piesok, ktorý použili na opravu fasády „...je dobrý, jemný a pre podkladnú omietku, t.zv. „gruntovanie“, miešame ho ešte s pieskom z 26 mm betónového štrku!“

V ďalšom spise arch. A. Titl sumarizuje, čo a v akej hodnote vykonali v súvislosti s opravou fasády kaplnky sv. Rozálie v auguste 1944 – otlkli starú zvetralú omietku,

Plán kaplnky sv. Rozálie, pohľad na fasádu z juhu a pôdorys kaplnky, Zbierka plánov z konca 18. storočia, AMB, archív V. Obuchovej

nahodili tvrdú fasádnú omietku a očistili kamenné šambrány okolo okien a dverí. Na základe ďalšieho splátkového výkazu z 9. X. 1944 sa dozvedáme, že 2 x natierali fasádu, otlkli mokrú vnútornú omietku, zhotovili soklovú omietku a vyčíslili tiež hodnotu prác a sumu peňazí na nákup rôznych materiálov. 28. II. 1945 architekt Titl zaslal technickej skupine VI. mesta Bratislavy na 10 stranách vyčíslenie murárskej a „kamenickej“ práce, maliarskej a natieračskej, prác mimo rozpočtu, režijných prác a sociálnych platieb. Z plánov kaplnky sv. Rozálie v Lamači z roku 1944 sa zachoval pôdorys, pohľad na južnú fasádu, pohľad na severnú fasádu, pohľad na priečelie.

Z najnovších materiálov, ktoré sa zmieňujú o kaplnke sv. Rozálie v Lamači, spomeniem Základný umelecko-historický a architektonický prieskum Lamača od M. Suru z roku 1974 - kritizuje posledný náter, pretože podľa neho dostal celý výraz kostola do jednoliateho tónu, ktorý jeho prirodzené členenie potláča a negatívne hodnotí, že k sakristii ako aj k hlavnému vstupu vedú nové betónové schody, ktoré zásadne rušia a znehodnocujú objekt kostola.

V publikácii Záhorská Bratislava Jána Podoláka z roku 1986 sú v súvislosti s Lamačom historické údaje k obci, avšak ku kaplnke sv. Rozálie sa tu neuvádzajú informácie, iba na strane 44 je fotografia kaplnky sv. Rozálie – pohľad na kaplnku z juhu.

A. Bagin a J. Krajčí, autori publikácie Kostoly a kaplnky Bratislavy hlavného mesta SSR Bratislavy z roku 1986 publikovali dve fotografie týkajúce sa kaplnky sv. Rozálie – pohľad na kaplnku z juhu a časť interiéru kaplnky – lavice na sedenie a hlavný oltár; pri texte o kaplnke pravdepodobne vychádzali z historických údajov uvedených v diele A. Húščavu a na strane 164. sa vyjadrujú k stavebným úpravám: „*Kaplnka prešla v nasledujúcich storočiach viacerými stavebnými úpravami. Kaplnka sv. Rozálie v Lamači predstavuje jednolodový sakrálny objekt s polygonálnym uzáverom presbytéria a čiastočne predstavanou štvorhrannou vežou, ukončenou helmicovitou strechou. Interiér je zaklenutý krížovými klenbami, v pristavanej sakristii je krížová hrebienková klenba. Pôvodne boli v kaplnke štyri oltáre; zachoval sa však iba hlavný oltár (z prvej štvrtiny 18. storočia). Uprostred stĺpovej architektúry vidieť v jaskyni ležiacu postavu sv. Rozálie. Po stranách sú plastiky sv. Šebastiána a sv. Rocha. V nadstavci je súsošie najsv. Trojice. Kazateľnica pochádza z polovice 18. storočia.*“ Tá však v roku 2009 chýbala.

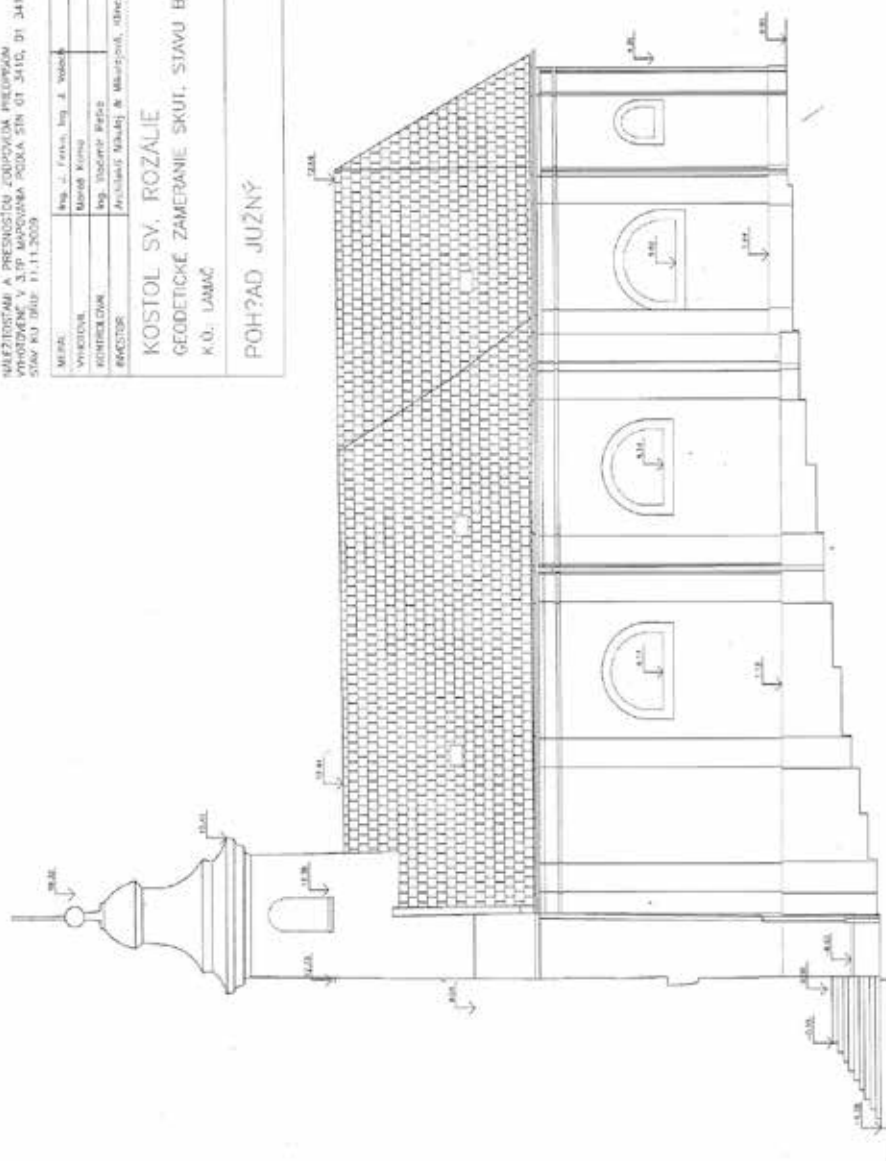
Na základe nových skutočností zistených pri archívno – historickom výskume a po umelecko historickom výskume by bolo potrebné sprítniť údaje v evidenčnom liste kultúrnej pamiatky kaplnky sv. Rozálie v Lamači, sprítniť znenie latinského textu nad jej hlavným vstupom.

NAJSTARSIA A PREDOŠIA ZODPOVEDA PRECOPIAM
 VOZBAČNÝ V. S. P. MAPOLINA POČIA SIN OT 5410, D1 3413
 STAV KU TRU 11.11.2009

MERIA:	Ing. J. Farkaš, Ing. J. Vojtek
VYKONAL:	Miroslav Kozma
KONTROLOVAL:	Ing. Stanislav Balaš
BRANOSTOR:	Architekt Miroslav B. Stanislav, Miroslav J. Bradavica

KOSTOL SV. ROZÁLIE
 GEOMETRICKÉ ZAMERANIE SKUT. STAVU BUDOVY
 K Ú. LAMAČ

POHľad JUŽNÝ

Lamač, kaplnka sv. Rozálie, pohľad z juhu, zameranie 2009

Kostol Narodenia sv. Jána Krstiteľa – stavebný vývoj a nové zistenia¹

Kostol Narodenia sv. Jána Krstiteľa, najstaršia stavebná pamiatka Modry, je od jesene 2011 v postupnej obnove. Na začiatku prác stál architektonicko-historický a umelecko-historický výskum,² ktorý upresnil stavebný vývoj kostola, priniesol nové zistenia a odkryl dosiaľ neznáme pamiatkové hodnoty objektu.

Už v najstaršej identifikovanej stavebnej fáze, rámcovo kladenej do druhej polovice 13. storočia, mal kostol dnešné polygonálne presbytérium, zo severu doplnené o zaklenutú sakristiu. Loď bola kratšia o dve západné osi, s plochým stropom približne vo výške vrcholu dnešného víťazného oblúka, s múrmi zabezpečenými opornými piliermi. Sprístupňoval ju južný portál, pôvodne situovaný o jednu os východnejšie oproti dnešnej polohe a presvetlená bola po oboch stranách radom troch malých a úzkych gotických okien s obojstranne zošíkmenými špaletami. Výnimkou bolo štrbinové okno v západnej osi severného múru, ktoré presvetľovalo emporu. Presbytérium bolo zaklenuté krížovou rebrovou klenbou, ktorá bola zrušená až pri barokovej prestavbe objektu. Kamenné rebrá s jednoduchým hranolovým profilom s okosením sa našli v sekundárnych polohách prestavby spadajúcej do roku 1763.³

Tento kostol dostal s istým časovým odstupom od výstavby rozsiahlu interiérovú výmalbu. Na severnej a čiastočne aj na južnej stene lode a po stranách víťazného oblúka sú vyobrazené výjavy, charakteristické výraznou červenou linkovou maľbou na svetlom podklade. Dominantnými sú výjavy z pašiového cyklu, sústredené na severnom múre lode nad úrovňou empory: zástup Židov z výjavu Zajatie Krista alebo Ecce homo, Bičovanie Krista a skupina Ukrižovania s Pannou Máriou a fragmentom sv. Jána, doplnená o svetské osoby pri päte kríža – azda donátorský pár. Na južnej strane východného múru lode sa podarilo objaviť fragment koňa s jazdcom. Na severnom múre, medzi spomínanými pašiovými výjavmi a Ukrižovaním, bola v sondách odhalená mohutná postava v plášti, s korunou, svätožiarou

1 Tento text je skrátenou a aktualizovanou verziou príspevku autorov o kostole v zborníku: Duchoň, M. (ed.): Modra v premenách stáročí. Modranská muzeálna spoločnosť, Modra 2011.

2 Autori architektonicko-historického a umelecko-historického výskumu: Michaela Haviarová, Tomáš Haviar, Jozef Tihányi. Paralelne bol na objekte vykonaný aj reštaurátorský výskum, autori: Ján Fečo, Eva Mitzová. Výskumy boli realizované z iniciatívy Farského úradu v Modre a OZ Záchrana cirkevných pamiatok.

3 Visitatio Canonica Parochiae et Ecclesiae Lræ et R Civitatis Modrensis. 1781. Decretum Visitationis Canonice in Parochia Lib: Reg: Civitatis Modrensis. 1823. Archív arcibiskupského úradu Trnava.

Kostol - severovýchodný pohľad. Foto Tomáš Haviar

a lipovou ratolesťou v pravej ruke. Jej bližšie určenie je otázne, uvažuje sa o sv. Ladislavovi, sv. Krištofovi, prípadne môže ísť o scénu Zmŕtvychvstania. K tejto maliarskej vrstve sa radí aj maliarska výzdoba stien presbytéria v polohe za barokovým oltárom, demontovaným kvôli reštaurovaniu v lete 2013. Táto maliarska vrstva sa na základe niekoľkých, zväčša nadregionálnych porovnaní sa dá vymedziť 13. storočím,⁴ vzhľadom na architektúru skôr jeho poslednou tretinou, a 1. tretinou 14. storočia.⁵

Oniečo staršie a štýlovo odlišné sú malby v spodných registroch východného konca severného a južného múru lode. Na južnej strane je to rad apoštolov v arkáde, členenej kružbami a vežičkami s cimburím,⁶ na severnej strane je to sediaca a žehnajúca korunovaná postava na architektonicky rozvinutom pozadí. Výjavy sú zachované len fragmentárne: rad apoštolov narušilo veľké gotické okno zo záveru 14. storočia, obraz so sediacou postavou bol zlikvidovaný vstavaním bočného baldachýnového oltára do severovýchodného kúta lode.

4 MAROSI, Ernő: *Die Anfänge der Gotik in Ungarn. Esztergom in der Kunst des 12.–13. Jahrhunderts*. Budapest 1984, s. 200, 316–322.

5 TOGNER, Milan: Ranogotické nástenné malby. In: *DSVU – Gotika*. BURAN, Dušan (ed.). Bratislava 2003, s. 129–137.

6 V podstate rovnaká architektonická adjustáž spája tento modranský rad apoštolov s malbami v Žiline, k tomu viď: BURAN, Dušan: Nástenné malby v Kostole sv. Štefana v Žiline. In: *Pamiatky a múzeá* 2010/2, s. 14–19. Okolo roku 1300 sa zvyčajne datujú gotické malby apoštolov a prorokov v Hamuliakove s podobným architektonickým rámcom a „tehlovou“ farebnosťou, viď: TOGNER, Milan: *Stredoveká nástenná malba na Slovensku. Súčasný stav poznania – addenda et corrigenda*. Bratislava 1988, s. 43.

Výstavba baldachýnového oltára sa dá na základe analógií⁷ položiť do prvej polovice 14. storočia. Po gotickom baldachýnovom oltári sa na stene za dnešným severným bočným oltárom zachoval len odtlačok. Pod ním bola realizovaná ďalšia vrstva malieb s vyobrazením korunovanej postavy – táto mala nahradiť podobnú figúru z primárnej vrstvy, zrušenej baldachýnom. Presnejšia interpretácia objavených malieb a upresnenie datovania jednotlivých vrstiev bude možné až po plošnom odkryve malieb spojenom s reštaurovaním.⁸

V poslednej tretine 14. storočia bol celý kostol značne zväčšený. Loď bola predĺžená západným smerom o dve osi, teda približne o dve pätiny pôvodnej dĺžky a zvýšená zhruba o 150 cm, zostala však plochostropá. Kostol tak získal dnešné proporcie. V južnom múre lode boli otvorené tri veľké gotické okná a južný portál bol presunutý do strednej osi. V západnom múre bol otvorený nový hlavný vstup s mohutným gotickým portálom, ktorého ostenia boli zistené po stranách dnešného barokového portálu. Na západnej strane lode vznikla empora, výškovo zhodná s výškou dnešných empor. Prestavbou tak vznikol pomerne veľkoryso riešený priestor, výrazne väčší ako kostoly v okolitých vidieckych sídlach regiónu, v tom čase porovnateľný len s náročnejšie vybavenými sakrálnymi objektmi hlavných sídel domícia grófov zo Svätého Jura a z Pezinka.

Práve novo objavený západný portál spolu s vonkajšími ostentami južných okien lode so svojím tvaroslovím v duchu lineárneho slohu umožňujú zaradiť túto prestavbu do poslednej tretiny 14. storočia. V tomto čase bola už Modra sídlom mestského typu a po polovici 14. storočia nadobudla viaceré rysy hospodárskeho a právneho charakteru,⁹ čo mohlo prispieť aj k tejto prestavbe kostola. Na rozdiel od okolitých sídel bola dlhodobou v priamej držbe kráľa, resp. kráľovnej. V roku 1388 sa Modra dostáva do državy vojvodu Stibora zo Stiboríc.¹⁰ Modranský kostol by tak mohol byť súčasťou širšej patronátnej aktivity, ktorá bola identifikovaná na jeho početných majetkoch predovšetkým na Považí.¹¹

Prestavbou v tomto období sa uzavrela stavebná aktivita na tomto objekte na dlhší čas. Zmienky o prestavbe kostola v druhej polovici 15. storočia¹² neboli potvrdené, aj keď v tomto období sa stavebné aktivity prejavili takmer vo všetkých významnejších podmalokarpatských sídlach. K južnému múru hlavnej lode kostola sv. Juraja vo Svätom Jure bola v roku 1465 pristavaná

7 Tieto oltáre, typické pre územie juhozápadného Slovenska sú známe z Mostu pri Bratislave, zo Šamorína či najnovšie z Bratislavy - Rače. Pre porovnanie: SMOLÁKOVÁ, Mária: Nástenné maľby a baldachýnové oltáre vo farskom kostole v Bratislave – Rači v kontexte umenia 1. polovice 14. storočia. In: *Galéria. Ročenka SNG 2004 – 2005*, 2006, str. 69 – 78.

8 Predbežné vyhodnotenie širšieho stredoeurópskeho kontextu modranských malieb pozri v: TIHÁNYI, Jozef – HAVIAROVÁ, Michaela – BÚRAN, Dušan: Nález stredovekých nástenných malieb v Modre. In: *Pamiatky a múzeá*, 2011, č. 4, s. 36-37.

9 ŽUDEĽ, Juraj – DUBOVSKÝ, Ján Milan (eds.): *Dejiny Modry*. Mesto Modra, Modra 2006, s. 48-49.

10 DVOŘÁKOVÁ, Daniela: Modra. In: ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján a kol.: *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Historický ústav SAV, Bratislava 2010, s. 275.

11 KODOŇOVÁ, Mária: Beckovský výtvarný okruh v neskornej gotike. In: *Ars*, 1984, č. 1, s. 51-78.

12 *Súpis pamiatok na Slovensku II., K-P*. Bratislava, Obzor 1969, s. 328.; ŽUDEĽ, J. – DUBOVSKÝ, J., 2006, s. 51. Kostol zaradil do „neskorogotického obdobia“ aj HENSZLMANN, Imre: *Magyarország csúcsíves stílyű műemlékei*. Budapest 1880, s. 205.

kaplnka Najsvätejšej Trojice, a okolo roku 1500 došlo k viacerým výrazným neskorogotickým prestavbám kostolov vo vinohradníckych sídlach pozdĺž juhovýchodného podhoria Malých Karpát: najvýznamnejšou realizáciou bolo zaklenutie presbytéria a trojlodia kostola Nanebovzatia Panny Márie v Pezinku, ktoré bolo pravdepodobne impulzom aj pre prestavby kostolov v Častej a v Dolných Orešanoch, a približne v rovnakom období stavajú aj kostolík/kaplnku sv. Leonarda v Doľanoch.¹³ V týchto objektoch vznikli zaujímavé sieťové a hviezdicové rebrové klenby obohatené o tvarovo pestré konzoly a svorníky, a takisto viaceré portály s výraznými prejavmi neskej gotiky. So žiadnym z týchto prvkov sa však v modranskom kostole nestretáme a je namieste predpokladať, že kostolu sv. Jána Krstiteľa v Modre sa spomínaná výrazná vlna prestavieb na sklonku gotiky vyhla. Všetky prestavby v spomínanej oblasti sa udiali v sídlach vtedy patriacich grófov zo Svätého Jura a Pezinka, pričom Modra patrila v tomto období šľachtickému rodu Orságovcov. Tí v tejto oblasti v rovnakom čase vlastnili napríklad aj Smolenice či Horné Orešany,¹⁴ kde sa v prípade sakrálnych objektov takisto nedochovali dôkazy o patronátnych aktivitách zemeľpánov v období neskej gotiky. Okrem toho, ak aj nejaká stavebná aktivita v Modre na sklonku 15. storočia prebiehala, mohla sa skôr sústrediť na kaplnku sv. Barbory, ktorá pravdepodobne už v tom období stála, resp. vznikala na mieste dnešného kostola sv. Štefana kráľa uprostred mesta a v ktorej sa po polovici 16. storočia konali denné bohoslužby.¹⁵

Ďalšie prestavby kostola už patria 16. až 19. storočiu. Na základe novo zistených údajov prevažne z kanonických vizitácií je ich datovanie omnoho presnejšie ako v prípade stredovekých etáp objektu. V polovici 16. storočia bol kostol v zlom stave. Kanonické vizitácie z rokov 1561 a 1562¹⁶ hovoria v prvom roku o tom, že ho práve začali opravovať a v nasledujúcom roku ho spomínajú ako dobre opravený. Príčinou spustnutia objektu mohlo byť to, že nebol používaný, ale aj udalosti v nepokojnom období tureckých nájazdov. Pri výskume boli zistené lokálne úpravy omietkových vrstiev, ktoré sa dajú priradiť k úprave kostola v roku 1561 – práve vtedy bola zatretá aj gotická interiérová výmalba, kostol ale zostával ešte vo svojej gotickej podobe.

O prestavbe kostola evanjelikmi, ktorá spadá niekedy do prelomu 16. a 17. storočia, sa zmieňuje Ján Juraj Schreiber v roku 1719 a spomína tiež, že evanjelici kostol využívali do roku 1635.¹⁷ Do lode kostola vstavali pilastre, na ktoré posadili klenbu a medzi ne bočné empory. Evanjelickí veriaci si ponechali gotický baldachýnový oltár a nad neho, ako aj na južnej strane víťazného oblúka nechali namaľovať iluzívny bordový baldachýn

13 Pre gotické prestavby kostolov podmalokarpatských sídel pozri: TIHÁNYI, Jozef: Súvislosti gotickej sakrálnej architektúry pod Malými Karpatami. In: TIMKOVÁ, Michaela – GOJDIČ, Ivan (eds.): *Umenie na Slovensku v historických a kultúrnych súvislostiach 2007*. Trnavská univerzita, Trnava 2008, s. 27-33.

14 ŽUDEĽ, J. - DUBOVSKÝ, J., 2006, s. 48-49.

15 BUCKO, Vojtech: *Reformné hnutie v arcibiskupstve ostrihomskom do roku 1564*. Bratislava 1939, s. 134.

16 BUCKO, 1939, s. 134, 144.

17 SCHREIBER, Ján Juraj: *Popis slobodného kráľovského mesta Modry*. Prel. Ján Dubovský. Modra: Pamätník národnej kultúry Maticie slovenskej – Múzeum Ľudovíta Štúra v Modre, 1998, s. 32-33. (pôvodne vyšlo v Žitave, 1719).

Kostol - juhozápadný pohľad. Foto Jozef Tihányi

Južný portál. Foto Jozef Tihányi. Foto Jozef Tihányi

Gotické okno v južnom múre lode. Foto Jozef Tihányi

v úrovni ríms pilastrov. Okrem toho sa za severným bočným oltárom našiel aj fragment maľovanej pásovej výzdoby s rastlinnou ornamentikou.

V tejto stavebnej etape zo západnej strany ku kostolu pristavali predsieň. Pri výkopových prácach okolo kostola na jeseň 2013 bolo zistené, že predsieň stojí na mohutných základových múroch stredovekej veže. Tá bola zrejme v zlom stave a odstránili ju pri niektorej zo stavebných úprav v druhej polovici 16. alebo začiatkom 17. storočia. Kanonická vizitácia z roku 1781 uvádza, že pod predsieňou, tzv. átriom je v krypte pochovaná „nekatolícka rodina Schedinszianae“.¹⁸ Vo vizitácii z roku 1731 sa spomína, že nad predsieňou existovala aj drevená zvonica.¹⁹ Zo 17. storočia pochádzajú aj drevené bočné parapety západnej empory, zdobené tabuľovými maľbami s výjavmi zo života Panny Márie. Podľa nápisu pod výjavom Navštívenia ich dal vyhotoviť v roku 1673 modranský farár Ján Ignác Veselý.²⁰

Ďalšia stavebná etapa je datovaná kanonickými vizitáciami, najpresnejšie vizitáciou z roku 1781: „kostol bol opravený výdavkami Johanna Pauera v roku 1763, kedy sa zaklenulo presbytérium a postavila nová sakristia, zbytok kostola je starý a nateraz obnovu nepotrebuje“.²¹ Ján Pauer bol však farárom až od roku 1764 a prestavbu zrejme začal už farár Juraj Komparics.²² Táto prestavba dala celému kostolu súčasnú podobu. Presbytérium bolo nanovo zaklenuté a smerom do lode bol preklenutý nový víťazný oblúk. Vznikla nová južná sakristia, zo severnej – ktorá sa spomína ako vlhká a nepohodlná už vo vizitácii z roku 1756²³ – spravili kaplnku so samostatným vstupom z exteriéru. Podľa vizitácie z roku 1823 bola táto kaplnka v roku 1822 upravená na oratórium „patróna kostola“.²⁴ V roku 1765 bolo vymaľované presbytérium – na severnej strane presbytéria tesne nad rímsou pod nábehom medziklenbového pásu bola objavená signatúra autora a datovanie: I: G: Walter. Pictor. A. 1765. Rovnaké iniciály sa podarilo objaviť aj na východnom múre za oltárnym obrazom. Maliar modranského presbytéria, vzhľadom na využitie módného rokokového ornamentu a príbuznú farebnosť celkom určite poznal výzdobu šaštínskeho chrámu od J. J. Chamanta z roku 1757 a zrejme prešiel školením u niektorého viedenského maliara. V súčasnosti sú známi dvaja maliari tohto mena: Ján Juraj Walter, maliar v Modre, pôvodom z Viedne, doložený v roku 1755 ako modranský mešťan²⁵ a Ján Walter,

18 Visitatio Canonica Parochiae et ecclesiae Lræ et R Civitatis Modrensis. 1781. Archív arcibiskupského úradu Trnava.

19 Visitatio Canonica Archi Diaconatus Posoniensis... 1731. Archív arcibiskupského úradu Trnava.

20 Modranským farárom bol v rokoch 1669-1675. NÉMETHY, Ludovicus: *Series Parochiarum et parochorum archidioecensis Strigoniensis*. Strigonii 1894, s. 165.

21 Visitatio Canonica Parochiae et ecclesiae Lræ et R Civitatis Modrensis. 1781. Archív arcibiskupského úradu Trnava.

22 Modranským farárom bol v rokoch 1759-1764. NÉMETHY, 1894, s. 165.

23 Visitatio.. 1756. Archív arcibiskupského úradu Trnava.

24 Decretum Visitationis Canonicae in Parochia Lib: Reg: Civitatis Modrensis. 1823. Archív arcibiskupského úradu Trnava.

25 HORVÁTH, Peter: Výtvarní umelci a stavební remeselníci na Slovensku v posledných storočiach feudalizmu. In: *Vlastivedný časopis*, 1979, č. 1.

Západný portál kostola, v sondách ostenia pôvodného gotického portálu. Foto Jozef Tihányi

maliar pôvodom z Libavy na Morave, v roku 1769 sa stal mešťanom v Trenčíne, kde pracoval až do roku 1780.²⁶ Predpokladáme, že tu ide skôr o prvého uvedeného. Pôvodný gotický západný portál bol zamurovaný a do neho bol osadený pravouhlý portál so sekundárne využitých kamenných ostení s letopočtom 1747 v klenáku.

Z 18. storočia pochádza aj mobiliár kostola: v roku 1714, za farára Jána Gajana,²⁷ bola vyhotovená a osadená dodnes existujúca kazateľnica.²⁸ Hlavný oltár je vizitáciami datovaný do roku 1764, posvätený bol v roku 1779. Len krátko pred vznikom hlavného oltárneho obrazu Krstu Krista, maľuje v roku 1762 rovnaký námet aj J. L. Kracker ako skicu pre obraz hlavného oltára kláštorného kostola v Jasove, autor modranskej maľby ho mohol poznať. Obraz je svojím grafickým poňatím však príbuzný skôr s omnoho starším ústredným obrazom hlavného oltára univerzitného kostola v Trnave z roku 1640. Vo vrchole južného bočného oltára je menšia olejomalba na plátne s vyobrazením sv. Štefana kráľa, ako obetuje uhorskú korunu Panne Márii, kráľovnej nebies. Obraz je zjednodušením výjavu oltárneho obrazu na hlavnom oltári v kapucínskom kostole sv. Štefana v Bratislave z roku 1740. Maľba vo vrchole severného bočného oltára zobrazuje sv. Ladislava na koni. Spod jeho kopýt a spod hrotu jazdcovej kopije zázračne vyrážajú pramene vody, ktorou občerstvil svoju družinu, zobrazenú v pozadí.

Prestavbami v 18. storočí získal dnešný vzhľad. V 19. storočí sa ho dotkli len menšie úpravy, po I. svetovej vojne pribudol na východnej strane pomník padlým, v štyridsiatych rokoch 20. storočia dostal kostol nový krov²⁹ a neskôr bol jeho exteriér nanovo omietnutý. Už v sedemdesiatych rokoch 19. storočia, po výstavbe nového katolíckeho kostola sv. Štefana kráľa v centre Modry, sa kostol postupne prestal denne využívať. O tom svedčí i zmienka I. Henszlmanna z roku 1880: „V Modre je aj jeden kostol z konca gotickej doby, ktorý je v strede dnešného cintorína, mimo mesta, a preto ho používajú nie na bohoslužby, ale na pohrebné ceremónie.“³⁰ Tento status pretrváva dodnes, bohoslužba sa tu slúži len niekoľkokrát za rok. Aj vďaka tomu sa kostol zachoval ako celok i v mnohých detailoch v autentickej podobe s množstvom pôvodných remeselných detailov a konštrukčných prvkov, akými sú napríklad okenné a dverné výplne, podlahy, schodiskové stupne a pod.

Výskumy, vykonané ako prípravné práce pred plánovanou obnovou kostola zo strany vlastníka, upresnili stavebný vývoj objektu. Objav doteraz netušených stredovekých nástenných malieb vo viacerých vrstvách a v plošne veľkom rozsahu zaradil kostol medzi najvýznamnejšie sakrálne pamiatky z celoslovenského hľadiska a tiež vyzdvihol význam Modry už v období na konci 13. a v priebehu 14. storočia.

26 PETROVÁ-PLESKOTOVÁ, Alena: *Maliarstvo 18. storočia na Slovensku*. Bratislava 1983, s. 111, pozn. 123.

27 Modranským farárom bol v rokoch 1713-1745. NÉMETHY, 1894, s. 165.

28 Visitatio Canonica Parochiae et ecclesiae Lræ et R Civitatis Modrensis. 1781. Archív arcibiskupského úradu Trnava.

29 ŠULLA, Pavol: *Náčrt dejín ev. a v. cirkevného zboru v Modre, cirkevného školstva a inštitúcií s prílohami a doplnkami a dodatkami*. Rkp.; ŽUDEL, J. - DUBOVSKÝ, J., 2006, s. 353.

30 HENSZLMANN, 1880, s. 205.

Priehľ'ad západným portálom do predsiene. Foto Jozef Tihányi

Pohl'ad do presbytéria z lode, v popredí bočné oltáre. Foto Jozef Tihányi

Pohl'ad do lode od východu. Foto Jozef Tihányi

Priehl'ad južnou emporou smerom k západu. Foto Jozef Tihányi

Situácia s nálezom malieb a zamurovaného okna v severnom múre lode. Foto Jozef Tihányi

Detail malieb na severnej stene lode: zástup Židov. Foto Jozef Tihányi

Ostenie ranogotického okna a detail malieb na severnej stene lode: bičovanie Krista. Foto Jozef Tihányi

Situácia za severným bočným oltárom: nábehy baldachýnového oltára a dve vrstvy gotickej výmal'by. Foto Jozef Tihányi

Mal'by na južnej stene lode za južným bočným oltárom: zástup apoštolov, narušený koncom 14. storočia zväčšením gotického okna. Foto Jozef Tihány

Rebrá gotickej klenby presbytéria, sekundárne využité ako murivo južnej sakristie. Foto Jozef Tihányi

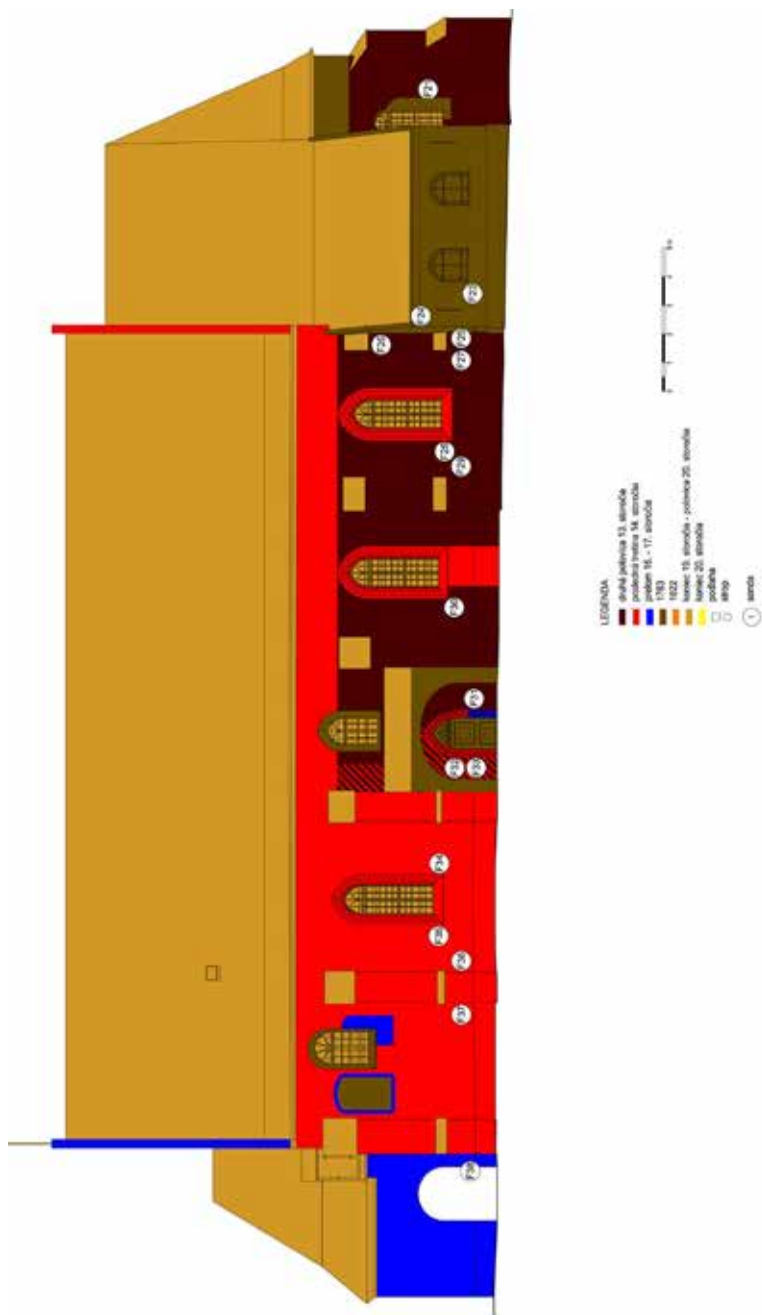
Detail okennej výplne okna južnej sakristie. Foto Jozef Tihányi

Krov lode, východný pohľad. Foto Jozef Tihányi

Priehl'ad loďou smerom k hlavnému oltáru. Foto Jozef Tihányi

Synagógy nášho regiónu a možnosť ich integrácie do kultúrnych a vzdelávacích aktivít

Cieľom môjho príspevku je predstaviť zachované objekty synagóg na území Bratislavského samosprávneho kraja. Časť príspevku je venovaná synagóge na Heydukovej ulici v Bratislave, ktorá je jediným objektom slúžiacim na pôvodný účel ako miesto židovských bohoslužieb a zároveň je excelentnou ukážkou plnej integrácie objektu do kultúrnych a vzdelávacích aktivít.

Na území kraja máme v súčasnosti osem objektov synagóg – okrem bratislavskej nie sú vo vlastníctve židovskej komunity a majú rôzne využitie. Objekty sú ukážkou rôznych dobových a štýlových riešení, ako aj rôzneho stavebno-technického stavu a perspektív ich zachovania.

Dva zbúrané objekty, neologická synagóga v Bratislave a synagóga v Pezinku, dodnes rezonujú v pamäti obyvateľov mesta a na ich mieste bol osadený pamätník alebo pamätná tabuľa Holokaustu. Tento druh memorializácie historickej tragédie na mieste počas socializmu zbúraných synagóg je symbolickým gestom pripomínajúcim absenciu židovskej komunity, ktorej prítomnosť v urbánom priestore symbolizoval objekt synagógy.

Synagóga v Svätom Jure (Pezinská 21) sa nachádza vo východnej časti historickej zástavby mestečka, pri potoku. Budova z konca 18. storočia na nepravidelnom pôdoryse pripomína neskorobarokovú vidiecku šľachtickú kúriu. Má dve podlažia, charakteristické polkruhovité okná a valbovú strechu. Hebrejský žalm na zárubni svedčí o rekonštrukcii budovy, ktorá sa uskutočnila v roku 1876. V interiéri sa z tejto stavebnej fázy zachovala ženská galéria na liatinových stĺpoch. Opona na svätostánok (*parochet*) zo Svätého Jura sa nachádza v zbierke Židovského komunitného múzea.

Do objektu sa vchádza cez rodinný dom na Pezinskej ulici, ktorý bol pôvodne vo vlastníctve židovskej obce a nachádzali sa tu komunitné inštitúcie. V povojnovom období prešiel objekt do súkromného vlastníctva – býva tu dodnes rodina, ktorá objekt zakúpila. Synagóga slúži ako skladisko a napriek niekoľkým pokusom o odkúpenie objektu nedošlo ku dohode s vlastníčkou. Synagóga je katastrofálnom stave a jej deštrukcia je zrejme neodvratná.

Synagóga v Stupave (Hlavná ulica) bola postavená v roku 1803 a patrí medzi dva zachované príklady deväťklenbového typu synagóg na Slovensku. Nachádza sa v centre mesta pri potoku na úzkej a dlhej parcele, typickej pre tento región. Objekt je z predemancipačného obdobia, exteriér nemá výrazné fasády, ako je typické pri synagógach z neskoršieho obdobia. Má masívne steny s jednoduchými barokovými oknami, sedlovú strechu a štíty s oválnymi otvormi na vetranie, ktoré sú typické pre architektúru oblasti Záhoria.

Modlitebná hala je zahľbená pod úrovňou terénu a dominujú jej štyri stĺpy, ktoré podopierajú deväťkľenbový strop a pôvodne ohraničovali centrálnu umiestnenú bimbu. Pamiatková obnova exteriéru synagógy bola úspešne dokončená v roku 2008 vďaka dlhodobej iniciatíve bratislavskej neziskovej organizácie Jewrope. V interiéri prebiehajú aj naďalej reštaurátorské práce, ale synagóga sa využíva na občasnú kultúrnu podujatia. Dva vzácne plášte na Tóru zo stupavskej synagógy sa zachovali v zbierkovom fonde Židovského komunitného múzea v Bratislave.

Synagóga v Modre (Súkenická 41) sa nachádza na južnom okraji historickej zástavby, v línii mestského opevnenia a pripomína malú židovskú komunitu, ktorá tu pôsobila od druhej polovice 19. storočia. Pôvodný charakter stavby dáva tušiť trojosové priečelie zakončené oblúčkovým vlysom. Polkruhové okná nahradili moderné okenné výplne, väčšina dekoratívnych detailov zanikla. Povojnovní majitelia úplne prestavali interiér, synagóga v súčasnej dobe slúži ako ateliér bratislavského umelca.

Drobná synagóga na obecnom námestí v Rohožníku (Pri potoku) patrí k najkrajším príkladom rurálnej synagogálnej architektúry na Slovensku. Jednoduchá štvorosová stavba s valbovou strechou, polkruhovými oknami a zdobená vertikálnymi lizénami je do ulice obrátená východnou stranou s rizalitom, za ktorým bol pôvodne umiestnený svätostánok. Objekt obnovili, z pôvodného interiéru sa však zachovalo veľmi málo. Bývalú ženskú galériu na západnej strane sály zdobí pôvodná drevená stena s vyrezávaným dekorom. V minulosti slúžil objekt ako sklad rakiev, dnes je bez využitia. Na fasáde je pamätná tabuľa obetiam Holokaustu.

Ďalšia vidiecka synagóga stála v Studienke (Studienka 364). Dnes slúži objekt ako sídlo obecného úradu a z jeho pôvodnej podoby sa nič neuchovalo. Iba svedectvá najstarších miestnych občanov a hrubé múry stavby dávajú tušiť o jej pôvodnom účele.

Malacká synagóga (Na brehu 2) je jednou z najkrajších na Slovensku. Postavili ju v roku 1900 podľa plánov viedenského architekta Wilhelma Stiassneho (1842 – 1910) na mieste požiarom poškodenej synagógy z roku 1886 od toho istého architekta. Budova v typickom maurskom štýle s dvoma vežami, podkovovitými oblúkmi a typickými žltó-červenými pásmi je najexotickejšou stavbou v meste. Dnes patrí objekt bývalej synagógy mestu a využíva ako základná umelecká škola. Do interiéru vstávali podlažie, dolná časť modlitebne slúži ako umelecká dielňa, v hornej je koncertná miestnosť. Zachovalo sa tu pomerne dosť autentických architektonických prvkov – svätostánok, liatinové stĺpy ženskej galérie a pozoruhodný drevený kazetový strop.

Budova bývalej seneckej synagógy stojí na prominentnom mieste na hlavnom námestí v centre mesta (Mierové námestie 12). Štýlovo predstavuje zmiešaninu neo-románskych a maurských prvkov. Vstupný portál s podkovovitým oblúkom a stredové rozetové okno sú hlavnými prvkami trojosovej fasády, ktorú akcentujú tabule Desatora a Dávidova hviezda. Z pôvodného interiéru sa veľa nezachovalo, budova po druhej svetovej vojne slúžila ako sklad. V predsieni je umývadlo s venovaním v maďarčine: „Emil Popper venuje v úctivej pamiatke na svojho otca Simona Poppera, 5667 [1907]“.

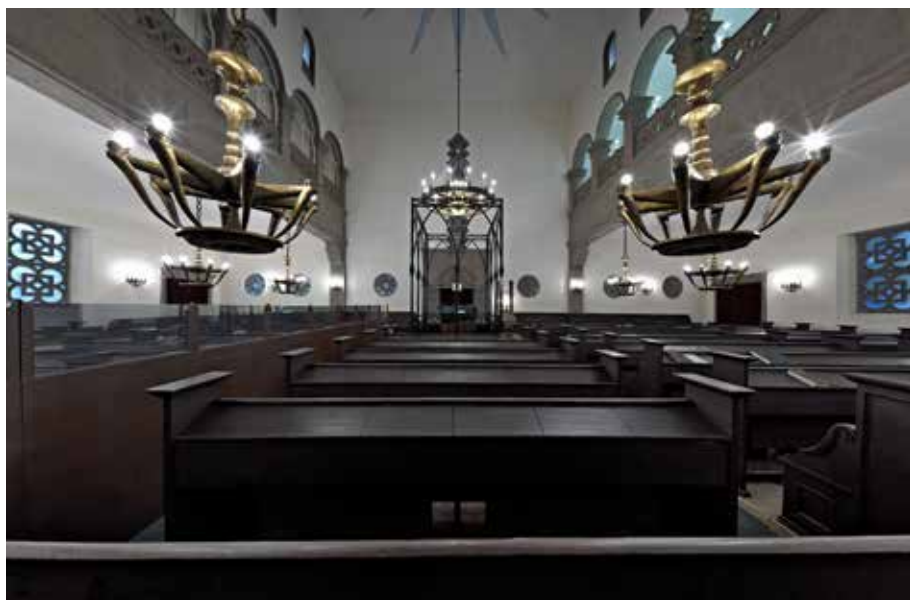
Osud tejto stavby je príkladnou ukážkou problematiky ochrany synagóg na Slovensku. Senecká židovská náboženská obec bola po druhej svetovej vojne ešte nakrátko obno-

vená. Neskôr sa objekt využíval ako sklad a dlhé roky bol bez využitia. Donedávna bola synagóga v majetku Ústredného zväzu židovských náboženských obcí na Slovensku, ktorý ju v roku 2012 previedol do vlastníctva Bratislavského samosprávneho kraja. Kraj pripravuje obnovu objektu na kultúrne účely a na ženskej galérii bude inštalovaná expozícia židovskej kultúry a histórie regiónu.

Objekty bývalých synagóg budú pre budúce generácie zachované, keď bude ich pamiatková obnova vychádzať z kultúrnych potrieb miestnej komunity alebo sa pre ne nájde iné vhodné a dôstojné využitie. Problematikou sa zaoberá projekt Slovenskej cesty židovského kultúrneho dedičstva, ktorého cieľom je integrovať najdôležitejšie pamiatky židovskej kultúry do kultúrnych a vzdelávacích aktivít, ako aj do turistického produktu mesta a regiónu. Na území BSK patria do kultúrnej cesty synagógy v Bratislave, Stupave a Malackách a Pamätník Chatama Sofera. Bratislavské židovské múzeá – Židovské komunitné múzeum v synagóge a Slovenské národné múzeum – Múzeum židovskej kultúry – sú tiež jej súčasťou.

Synagóga, Bratislava, uličná fasáda. Foto Rudolf Klein

Synagóga, Bratislava, modlitebná sála. Foto Rudolf Klein

Synagóga na Heydukovej ulici je jediná zachovaná synagóga v Bratislave. Pripomína bohatú židovskú minulosť nášho hlavného mesta, v ktorom sa pred druhou svetovou vojnou nachádzali tri synagógy a dvadsaťjeden židovských modlitební. Bola postavená v rokoch 1923 – 1926 podľa projektu architekta Artura Szalataia-Slatinského (1891 – 1961). V uličnom fronte sa prezentuje monumentálnym stĺporadím pozostávajúcim zo siedmich pilierov. V interiéri sa snúbi novátorská železobetónová konštrukcia a dobové kubistické detaily s historizujúcimi prvkami. Architektonické riešenie synagógy rešpektuje požiadavky ortodoxného judaizmu, ako oddelené sedenie mužov a žien, či bima situovaná v centre hlavnej modlitebne, má však aj moderné prvky. Synagóga je vzácnym príkladom ranej architektonickej moderny na Slovensku.

Budova synagógy prečkala obdobie Holokaustu. Nikdy nebola vážne poškodená a v roku 1945 ju znovu vysvätili pri príležitosti Vysokých sviatkov. Slúžila svojmu účelu aj počas komunistického režimu a židovské rodiny, ktoré zostali verné tradícii, sa zúčastňovali bohoslužieb aj počas tohto obdobia. Nedostatok finančných prostriedkov však neumožňoval riadnu údržbu objektu a jeho renovácia sa mohla uskutočniť až po roku 1989.

Nový plán revitalizácie prijatý v roku 2006 stanovil dlhodobú víziu obnovy budovy. Po desaťročiach zanedbávania začala židovská komunita postupne renovovať budovu synagógy. Opravila sa strecha, obnovili sa vnútorné priestory a nanovo vymaľovali fasády. Vízia predpokladá postupnú integráciu jedinej bratislavskej synagógy do kultúrnych a vzdelávacích aktivít, pričom bude naďalej slúžiť svojmu pôvodnému religióznemu účelu. Pravidelné

Židovské komunitné múzeum, hlavná sála. Foto Rudolf Klein

bohoslužby na Šabat a iné sviatky si uchovávajú ortodoxný rítus (*nusach aškenaz*) s jemnými rozdielmi typickými pre bratislavskú tradíciu (*minhag Pressburg*). Synagóga je miestom, kde sa počas hlavných židovských sviatkov schádza celá komunita, aby spolu oslávila najdôležitejšie chvíle židovského roka.

Pre mnohých Bratislavčanov predstavovala budova synagógy tajomné a neprístupné miesto. Židovská komunita sa dlhoročne zapája do aktivít v rámci Európskeho dňa židovskej kultúry. Ide o významné celoeurópske kultúrne podujatie, počas ktorého býva synagóga prístupná verejnosti. Túto príležitosť na prehliadku využívajú stovky návštevníkov. Preto sa komunita rozhodla pre umiestnenie novej expozície Židovského komunitného múzea do objektu synagógy.

Židovské komunitné múzeum, otvorený depozitár. Foto Rudolf Klein

Jadrom expozície sú predmety zo zbierky ŽNO Bratislava, ktorú v povojnovom období zhromaždil a opatroval architekt Eugen Bárkány (1885 – 1967) v synagóge na Rybnom námestí. Doplňujú ich súkromné predmety bratislavských židovských rodín a jednotlivcov, ktorí súhlasili s myšlienkou, aby sa predmety ich osobnej pamäte stali súčasťou pamäte komunity. Komunita týmto muzeálnym projektom predstavuje svoj historický príbeh a integruje ho do pamäte mesta. Za realizáciou projektu stojí hlavne kurátorka zbierky Jana Švantnerová, skúsená fotodokumentaristka Viera Kamenická a vedúci projektu Maroš Borský. Spolupracovali sme s architektom Martinom Lepejom, ktorý navrhol riešenie výstavných priestorov, grafickú identitu expozície s logom, ako aj vizuál internetovej stránky a publikácií.

Ústrednou časťou expozície Židovského komunitného múzea je stála výstava s názvom *Židia v Bratislave a ich kultúrne dedičstvo* inštalovaná v hlavnej sále. Podujali sme sa v nej prerozprávať príbeh mestskej časti, v ktorej žili židia žili celé storočia až do jej zničenia v šesťdesiatych rokoch 20. storočia kvôli výstavbe nového mosta cez Dunaj. Artefakty sú prezentované v štyroch hlavných tematických okruhoch – komunita, rabíni, vzdelávacie inštitúcie a synagógy. Vybrané predmety výlučne bratislavskej proveniencie reprezentujú ako ortodoxnú, tak neologickú obec, nakoľko súčasná komunita je dedičom ich oboch.

Ďalšou dôležitou časťou expozície je pamätná stena Holokaustu s takmer troma tisícmi priezvisk bratislavských židovských rodín. Pochádzajú zo sčítania ľudu v roku 1940. Dáta o 13 573 židovských obyvateľoch Bratislavy sa podarilo zhromaždiť historičke Petre Lárišovej. Ústredným predmetom steny je obraz bratislavského rodáka Adolfa Frankla zobrazujúci deportácie. Pamätnú stenu dopĺňajú rozhovory s tromi preživšími holokaustu, ktorí poskytli múzeu tri predmety predstavujúce tri stratégie prežitia – odboj, skrývanie sa a prežitie v koncentračnom tábore.

Tretia časť expozície hlavnej sály prináša povojnový príbeh komunity v období komunistického útlaku a náboženskej neslobody, kedy bol sionizmus považovaný za nepriateľskú imperialistickú ideológiu. Výstavu v hlavnej sále uzatvárajú predmety z obdobia po roku 1989.

Druhou časťou stálej expozície múzea je výstavný priestor koncipovaný ako otvorený depozitár, v ktorom sú uložené a zároveň vystavené ďalšie výnimočné predmety z našej zbierky. V tomto prípade nebola rozhodujúca proveniencia predmetov, ale príslušnosť k tematickým celkom vyplývajúcim z charakteru zbierkových predmetov samotných. Vo vystavených sekciách sa nachádzajú predmety súvisiace s židovskými sviatkami. V rámci tematickej skupiny predmetov skrášľujúcich Tóru boli uprednostnené textilné predmety pochádzajúce z neďalekých židovských komunít, ktoré boli v minulosti významnými centrami židovského života. Vo vitrínach tak môžeme obdivovať oponu na svätostánok zo Svätého Jura a plášť na Tóru zo Stupavy. Z množstva spoločenských, historických, či obyczajových tematických rámcov sme do depozitára zaradili motív Svätej zeme a Jeruzalema, smrť a rituály s ňou spojené, Holokaust, modlitebné predmety, nástenné dekorácie synagóg a domácností a v závere aj predmety z pozostalosti architekta Artura Szalatnaia-Slatinského, autora synagógy. Na konci chodby sú umiestnené tabule Desatora, ktoré v minulosti zdobili fasádu synagógy na Rybnom námestí. Tieto vzácne tabule sme sem inštalovali ako symbol spoločnej náboženskej tradície a duchovnej obnovy nášho mesta.

Židovské komunitné múzeum disponuje štyrmi výstavnými priestormi. V priestore bývalej šatne vznikla galéria Arkáda, ktorá je určená na komorné výstavy. Do priestoru schodiska sme umiestnili časovú os histórie bratislavskej židovskej komunity. V roku 2013 sme upravili samostatnú galerijnú sálu určenú na krátkodobé výstavy so židovskou tematikou. Bola v nej inštalovaná výstava arizovaných umeleckých diel z majetku bratislavských židov *Tieň minulosti*. Kurátorský projekt Jany Švantnerovej sme realizovali v spolupráci so Slovenskou národnou galériou.

Po troch sezónach fungovania Židovského komunitného múzea môžeme konštatovať, že projekt naplnil naše očakávania. (Počas sezóny 2014 tu vystavujeme fotografickú výstavu súčasného židovského života v Bratislave pod titulom *Sme tu!*) Múzeum prezentuje vzácne judaiká v autentickom prostredí, pričom „hlavným exponátom“ je samotná synagóga. V rozhovoroch sa s nami domáci aj zahraniční návštevníci podelili o ich nadšené dojmy z návštevy múzea. S veľkým rešpektom sme prijali cenu revue Pamiatky a múzea v kategórii Expozícia za rok 2012. Vážime si rozhodnutie odbornej poroty, ktoré je pre nás záväzkom pre ďalšiu prácu pri budovaní nášho múzea.

V sezóne 2013 sme iniciovali vzdelávacie podujatie *Otvárame dvere* v synagóge. V rámci dobre navštevovaných prednášok naši hostia zo Slovenska a zahraničia prednášali o zaujímavých témach zo židovskej tradície, histórie aj prítomnosti. Prednáškový cyklus, ktorý je otvorený širokej verejnosti, pokračuje aj v roku 2014.

Významným aspektom činnosti Židovského komunitného múzea je partnerstvo s Bratislavským samosprávnym krajom. Od roku 2013 úspešne realizujeme vzdelávací program pre bratislavské stredné školy v spolupráci s Odborom školstva, mládeže a športu. Program *Židovské kultúrne dedičstvo v Bratislave* považujeme za dôležitý krok pri naplňaní poslania nášho múzea ako priestoru pre dialóg v tolerantnej spoločnosti, v ktorom si zúčastnené strany vážia svoje vlastné kultúrne dedičstvo a rešpektujú rozdiely medzi rôznymi komunitami, z ktorých sú naše mesto, región a krajina vytvorené.

www.synagogue.sk

Synagóga, Senec. Foto Rudolf Klein

Synagóga, Modra. Foto Maroš Borský

Synagóga, Stupava. Foto Rudolf Klein

Synagóga, Svätý Jur. Foto Maroš Borský

Synagóga, Rohožník. Foto Maroš Borský

Synagóga, Malacky. Foto Rudolf Klein

Sakrálna architektúra prvej polovice 20. storočia v Bratislavskom kraji

Dynamické zmeny v spoločnosti sprevádzajúce hospodársky a technický rozvoj v druhej polovici 19. storočia relativizovali skoršie postavenie náboženstva, prispeli však aj k novému rozkvetu religiozity a hľadaniu nových ciest pôsobenia cirkvi. Popri pastorácii orientovanej na majetkovo slabšie vrstvy sa ťažiskovými oblasťami pre ňu stali charitatívne, sociálne a edukačné aktivity. Táto nová „otvorenosť“ musela zákonite nájsť ohlas aj v sakrálnom staviteľstve. Chápať ho, ako najkonzervatívnejšiu disciplínu v danom období je dnes už prinajmenšom prekonané, najmä ak sa tento „konzervativizmus“ redukuje výhradne na vonkajšie znaky. Navrhovanie budov slúžiacich náboženskému rítu ostalo i naďalej prominentnou úlohou, ktorá prechádzala vlastným vývinom. Podstatné impulzy v tomto smere prichádzali najmä z Nemecka, netreba ale zabúdať ani na prínos Francúzska či Anglicka v procese formovania riešení pre kostoly určené na industriálne periférie metropol. O slovo sa začala hlásiť i americká architektúra. V prostredí Uhorska výraznejšie rezonovali vzory škandinávského staviteľstva a úžitkového umenia, ich dosah v praxi bol však minimálny. Intenzívnejšej pozornosti sa tešila domáca tradícia.

V sledovaných dekádach sa mení postavenie sakrálnych objektov vo vzťahu k organizmu sídla. Novovznikajúce kostoly, často ako súčasti väčších stavebných celkov sa sústreďujú v okrajových častiach miest a v rozvíjajúcich sa štvrtiach. Z pohľadu utvárania ich pôdorysu, dispozície a hmotovej skladby je zjavný proces vedúci k zjednoteniu priestorov, podnietený technickými možnosťami, liturgickými a ekonomickými požiadavkami. Frekventovane sa uplatňuje typ s nedelenou loďou, či sálou pre zhromaždenia veriacich, ktorej hmotu vyvažuje vertikálny akcent neraz samostatnej, asymetricky situovanej veže. Rovnako sa uplatňujú i bazilikálne priestory s rovným či polkruhovým záverom svätyne, s osovo umiestnenou vežou, alebo vežovou nadstavbou. Architektúra zo štýlového hľadiska preklenuje éru neskorého historizmu a moderny v jej rozmanitých polohách. Výtvarné prvky sa transformujú na symboly a akcenty podčiarkujúce sakralitu. Podiel maľovaného a skulpturálneho dekoru ustupuje: dekoratívny efekt vytvára striedanie štruktúr a tónov rôznych materiálov vrátane tých, ktoré boli dovtedy typické pre inžinierske a priemyselné objekty.

V porovnaní so staršími periódami prezentujú sakrálné pamiatky prvej polovice 20. storočia v danom regióne počtom skromný, no relatívne ucelený súbor. Odborná spisba dôsledkom dlho prevládajúceho skeptického postoja k architektúre historicky blízkej doby začala evidovať jej doklady v nie tak dávnej minulosti. Tento fakt čiastočne odzrkadľuje i Ústredný zoznam pamiatkového fondu (ÚZPF). Medzi prvé „moderné“ sakrálné objekty

na území súčasného Bratislavského samosprávneho kraja (BSK) pojaté do bývalého štátneho zoznamu pamiatok patria kostol sv. Alžbety a synagóga neologickej židovskej obce v hlavnom meste a evanjelický kostol v Grinave. Kalvínsky kostol na Nám. SNP v Bratislave a synagóga v Senci sa medzi zákonom chránené pamiatky zaradili na prelome 70. – 80. rokov. V priebehu 90. rokov ich nasledovali príklady funkcionalizmu.

V nasledujúcich riadkoch sa prostredníctvom niekoľkých príkladov zastupujúcich hlavné tendencie v sakrálnnej architektúre týchto desaťročí pokúsime o priblíženie kvality, významu a širších vzťahov tohto segmentu pamiatok v BSK. V závere sa dotkneme i problematiky obnov a úprav starších sakrálnych stavieb.

Secesia a hľadanie nových ciest v sakrálnnej architektúre pred rokom 1914

Po výraznej, poslednej vlne rozmachu cirkevného staviteľstva v druhej polovici 19. storočia prišiel začiatkom nasledujúceho istý útlm. Z novovznikajúcich stavieb z doby pred rokom 1914 (1918) je snáď najčastejšie spomínanou bratislavský kostol sv. Alžbety (1909 – 13), ilustrujúci neskoré dielo Edmunda Lechnera. Vzhľadom na početné zmienky v literatúre i monografické práce o objekte a jeho autorovi sa na tomto mieste obmedzíme iba na sumár základných poznatkov. Stavba, zamýšľaná ako kaplnka katolíckeho hlavného gym-

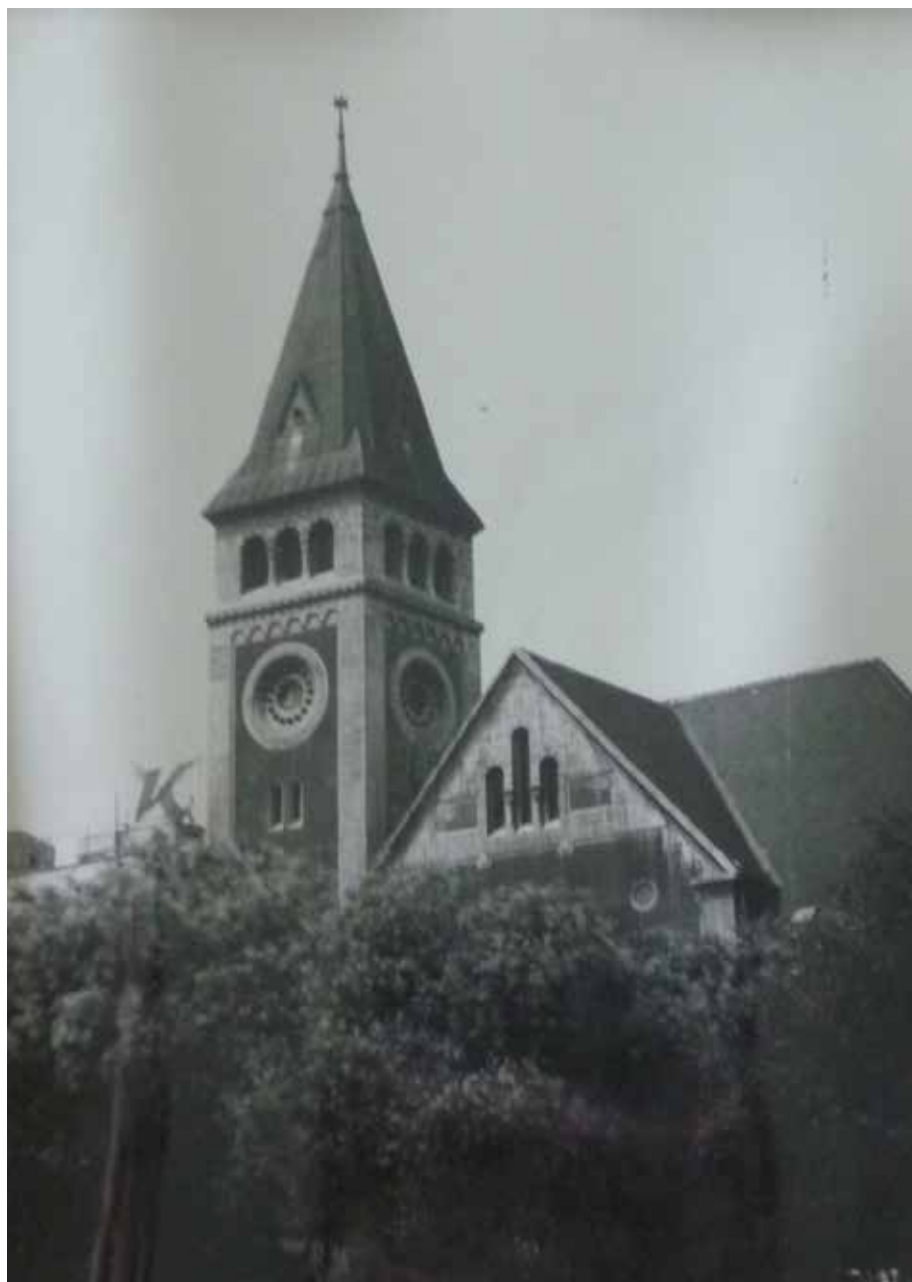

Detail priečelia Kostola sv. Alžbety v Bratislave, mozaika nad hlavným portálom.

Foto P. Buday

názia, sa stala miestom stretávania veriacich z novej štvrte rodiacej sa medzi východným predmestím a priemyselnými areálmi na Mlynských nivách. Reakcie na jej architektúru v tzv. uhorskom národnom slohu boli skôr zdržanlivé. Veľmi presne tu znejú slová Václava Mencla, opisujúceho „votívny kostol kráľovnej Alžbety“ ako import, bez predchodcov a pokračovateľov. Samotná Lechnerova tvorba napodobňovaná radom architektových súčasníkov i mladších kolegov sa stávala cieľom kritiky autorov hľadajúcich národný výraz v iných východiskách. V kontexte doby možno zasvätenie kostola odkazujúce na sväticu z rodu Arpádovcov, narodenú údajne na Bratislavskom hrade i výber slohu chápať ako súčasti snáh o umocnenie obrazu mesta ako západnej brány uhorského štátu. Táto idea zďaleka nebola len témou novinových komentárov, ale mala i veľmi konkrétne prejavy v podobe nových úradov, zakladania škôl alebo v podpore spolkovej činnosti.

Krátko pred vysvätením Kostola sv. Alžbety bol za prítomnosti najvyšších predstaviteľov cirkvi a štátu slávnostne otvorený Kalvínsky kostol na vtedajšom Trhovom námestí. Dejiny samostatného zboru reformovanej kresťanskej cirkvi v Bratislave sa začali písať v roku 1895. S jeho založením priamo súviseli i prvé kroky smerujúce k vybudovaniu vlastného liturgického priestoru. Predstavy kalvínskej obce o ňom začali nadobúdať reálnejšie kontúry okolo roku 1909, po získaní pozemku tzv. Soľného domu stojaceho medzi dnešným Nám. SNP a Obchodnou ulicou. V apríli 1910 bola vyhodnotená zborm iniciovaná súťaž na projekt kostola, fary a nájomného domu. Najvyššie ocenenie pripadlo bratislavskému rodákovi Franzovi Wimmerovi, na druhom mieste sa umiestnil Zoltán Tornallyai. I keď Wimmerov návrh bol po každej stránke - vrátane výtvarnej adjustácie - vysoko hodnotený, jeho realizácia nebola bez nevyhnutných úprav možná. Stavebník touto úlohou poveril Floriána Opaterného, architekta z Budapešti, pôsobiaceho krátky čas aj v Bratislave. Opaterný spravil niekoľko zásadných zmien týkajúcich sa fary a nájomného domu, Wimmerovu koncepciu chrámu však zachoval bez výraznejších korekcií. Komplex stavieb zjednocujúcich sakrálnu a profánnu funkciu ostal v rámci mesta ojedinelým príkladom pragmatického riešenia liturgických i existenčných potrieb cirkvi. Kostol stavaný v rokoch 1912 - 1913 je centrálnou na štvorcovom pôdoryse rozšírenou z troch strán o bočné ramená s emporami. Loď je zaklenutá železobetónovou valenou klenbou, vôbec prvou konštrukciou tohto typu použitou v sakrálnej stavbe v Bratislave. Priečelie s mohutnou vežou, členené prvkami odvodenými zo štýlového repertoára romaniky sa stalo dominantným bodom severnej strany námestia. Význam Kalvínskeho kostola z hľadiska širšieho kontextu spočíva v nadviazaní na aktuálny vývoj v západoeurópskom sakrálnom staviteľstve. Ním zastúpený dispozičný typ sa zrodil najmä vďaka prieniku železobetónu do tejto oblasti architektúry. Nové stavebné materiály a konštrukcie umožnili koncipovanie veľkorysých, jednotných interiérov. K schéme uplatnenej v Bratislave sa vo svojich realizáciách od konca 19. storočia opakovane vracali architekti Robert Curjel a Karl C. Moser, činní prevažne v Švajčiarsku a v južnom Nemecku. Azda práve ich práce spájajúce účelné pôdorysné a priestorové riešenia s náročným výtvarným programom ovplyvnili Wimmerov návrh pre jeho druhú bratislavskú realizáciu.

Kostol reformovanej kresťanskej cirkvi (kalvínskej) v Bratislave na fotografii asi zo 60. rokov 20. storočia. Repro M. Kalinová

Kalvínsky kostol v Bratislave, klenba v lodi. Foto P. Buday

Moderna 20. rokov 20. storočia

Kalvínsky kostol nachádzajúci sa na pomyslenej hranici medzi doznievajúcim historizmom a modernou v mnohých ohľadoch predznamenal povojnový vývoj. Platí to najmä pre kostoly nemeckých evanjelikov v Grinave a Prievoze, stavané v druhej polovici 20. rokov podľa návrhov Siegfrieda Theissa a Hansa Jakscha. Theiss narodený v Bratislave ukončil svoje vysokoškolské štúdiá vo Viedni, v majstrovskej škole Friedricha Ohmanna na Akadémii výtvarných umení. Neskorší profesor a dekan viedenskej Technickej vysokej školy vytvoril v spolupráci s H. Jakschom pre Grinavu (1925 – 26) pozoruhodný objekt, ktorého kvality vyzdvihol časopis Slovenský stavitel'. Ukázal predovšetkým na vhodne zvolenú mierku kostola voči okolitej zástavbe, jeho situovanie i efektné prelínanie tradície a moderny. Sakrálny charakter stavby podčiarkuje po stáročia zaužívané priestorové a hmotové členenie, odkazom na minulosť sa stávajú náznaky oporných pilierov lode. Zdržanlivé poňatie interiéru korešponduje s protestantskými zvyklosťami a zároveň zodpovedá duchu moderny. Kompaktnejší, blokový ráz získal kostol v Prievoze z rokov 1925 – 27, s masívnou vežou vtiahnutou do obdĺžnikového pôdorysu.

Hľadanie dobovo primeraného výrazu dokumentuje i synagóga na Heydukovej ulici v Bratislave od Artúra Szalatnaia – Slatinského, stvárnená v duchu novej eklektiky. Architektúra efektne skĺbila tradíciu a symboliku s monumentalitou. Dokladom inej stavebnej

Kalvínsky kostol v Bratislave, južná empóra s organom. Foto P. Buday

*Kaplnka študentského domova Svorádov, pôvodný vonkajší vzhľad objektu.
Reprofoto P. Buday, zdroj: Forum 1932*

tradície je skoršia synagóga v Senci, realizovaná miestnym staviteľom Jozefom Halzlom v roku 1906. Priečelie stavby orientované do hlavnej ulice sídla ešte zodpovedá rozšírenému, orientalizujúcemu poňatiu zaužívanému pri tomto type stavieb. Prekvapujúco však mohla pôsobiť tlmená, prevažne biela farebnosť exteriéru a interiéru.

Medzivojnová moderna a jej doznievanie po roku 1945

Výsledkom oživenia vo sfére sakrálnej architektúry 30. rokov 20. storočia sú príklady oceňované i v medzinárodnom porovnaní. Medzi ne sa radí Kostol Povýšenia svätého

Kaplnka študentského domova Svoradov, pôvodná podoba interiéru. Reprofoto P. Buday, zdroj Forum 1932

Kríža v Petržalke (1931 – 32) od Vladimíra Karfíka. Bazilika s rovným záverom svätejne je dokladom univerzálnosti postupov a schém priemyselnej architektúry. V prípade petržalského chrámu Karfík ako základnú jednotku aplikoval panel o rozmeroch 6,15 x 6,15 m, známy ako zlínsky modul. Minimum výtvarných akcentov sa v strohom, halovom interiéri koncentruje do priestoru svätejne osvetlenej kruhovým svetlíkom. Predstavujú ich farebné vitráže a drevený krucifix od Alojza Rigeleho.

V rámci pokračujúcej výstavby internátu „Svoradov“ pod bratislavským hradom bola na základe plánov Gabriela Schreibera a Františka Floriansa postavená kaplnka pripojená k se-

vernému krídlu budovy (1931 – 32). Z juhu vystupoval z obdĺžnikového pôdorysu pravouhlý záver svätyne zdôraznenej vežovou nadstavbou. Čelnú stenu presbytéria vyplňala mozaika s námetom Ukrižovania, v pravouhlých oknách lode boli inštalované vitráže. V severnej časti lode zasahujúcej do vnútorného traktu študentského domova sa nachádzali empory. Kaplnka slúžila svojmu poslaniu pomerne krátky čas. Začiatkom 50. rokov v nej vytvorili nové podlažia za účelom rozšírenia ubytovacích kapacít. Zmena vnútorného delenia sa premietla aj do fasád. Vežu, najviditeľnejší symbol pôvodnej funkcie odstránili.

Nový evanjelický kostol na Legionárskej ulici v Bratislave je vnímaný ako prelomová realizácia v diele Michala Milana Harminca. Jej nóvum dôraznejšie vynikne pri pohľade na architektove staršie práce v duchu historizmu a klasicizujúcej monumentality. Kontrast medzi nimi podnietil dokonca názory spochybňujúce Harmincov priamy autorský podiel. Kostol vystavaný v rokoch 1932 – 33 nadobudol „prísnejšiu“ podobu, než akú zachytávajú súťažné plány. Tak ako v prípade vyššie spomenutých architektúr, aj tu je kostrou objektu železobetónová konštrukcia. V exteriéri sa uplatnil protiklad štruktúr neomietanej tehly a travertínového obkladu sokla. Strohému, halovému vnútru s postrannými emporami dominujú ónyxový oltár a kazateľnica z travertínu. Bratislavská stavba stojaca na začiatku poslednej etapy Harmincovej bohatej tvorby sa stala východiskom pre projekty evanjelických kostolov v Pukanci (nerealizovaný) a v Žiline.

V intenciách purizmu bola koncipovaná cintorínska kaplnka Panny Márie v Rači (asi 1936). Jeden z posledných výsledkov spolupráce Fridricha Weinwurma a Ignáca Vécseiho je poňatý ako malá bazilika s pravouhlou svätyňou, tvorená kvadratickými hmotami lodí a zvonice.

Prelom 30. – 40. rokov nepriniesol zásadný posun v modernistickom názore na sakrálne priestory, na druhej strane však zjavnejšie vystúpili snahy o ich monumentálnejší účinok. Ako ilustrácie možno uviesť pôvodný projekt kostola saleziánov Dona Bosca v Trnávke, trojloďovej baziliky s mohutným blokom priečelia so zvonickou (1937 – 38, arch. G. Schreiber) a tiež nový kostol Panny Márie Snežnej na bratislavskej Kalvárii (1943 – 47, 1950, kolektív architektov), trojlodie s polkruhovou svätyňou a samostatnou vežou tvoriacou do roku 1958 pohľadovo významný prvok v siluete mesta. V roku 1951 bol vysvätený Kostol sv. Margity v Lamači od M. M. Harminca, prezentujúci určitý kompromis medzi autorovými stavbami tohto typu navrhnutými pred rokom 1929 a v období nasledujúcim po súbehu na projekt evanjelického kostola na Legionárskej ulici.

Ukážkou doznievania predvojnovy moderny v sakrálnej architektúre je evanjelický kostol v Senci, stavaný v rokoch 1950 – 52 pre slovenských repatriantov z Maďarska. Popri objekte v Nesvadoch ostal jediným zrealizovaným príkladom úsilia evanjelickej cirkvi rátajúcej s vyše dvadsiatkou kostolov určených pre duchovné potreby presídlencom. Stavby mali vznikať s podporou štátu, podľa jednotného projektu, iba s minimálnymi obmenami vychádzajúcimi z kapacitných nárokov. Vzorové riešenia pre presídlenecské kostoly pripravili Emil Belluš a Eugen Kramár, pričom skutočnosťou sa stal iba Bellušov návrh s obdĺžnikovou loďou a naň kolmo sa napájajúcou zborovou sieňou so štíhlou zvonickou. Spomínaný zámer napokon zmarila cirkevná politika režimu nastoleného po roku 1948.

Sakrálné pamiatky v Bratislavskom kraji a dejiny ich ochrany

Pripomenutím stavby novej lode kostola v Chorvátskom Grobe (arch. F. Florians, 1939 – 40) chceme na záver tohto príspevku naznačiť ďalšiu, nemenej dôležitú tému dotýkajúcu sa sakrálného staviteľstva v sledovanom období. Zachovanie pôvodného, renesančného kostola Krista Kráľa cestou jeho rozšírenia o loď zaklenutú lomenou valenou klenbou, presvetlenú rozmernými gotizujúcimi oknami bolo predovšetkým zásluhou vtedajšieho farára Františka Kollárika. V kontexte doby nešlo zďaleka o ojedinelý prístup. Už pred rokom 1918 sa na základe plánov Kálmána Luxa realizovala prístavba novej hmoty ku gotickému jadrú kostola sv. Tomáša (dnes Srdca Ježišovho) v Moste pri Bratislave. Podobne, ako tomu bolo v prípade novostavieb, aj na poli pamiatkových obnov bola v tejto etape dlho zjavná dominancia Bratislavy. V roku 1912 dospela ku koncu renovácia Dómu sv. Martina. Významnými obnovami prešli Kostol sv. Trojice (trinitárov, 1903, 1924) i Kaplnka sv. Jána Evanjelistu pri kostole františkánov (1910 – 13). V porovnaní s dobou pred rokom 1900 si odborná verejnosť začala viac všímať dovtedy skôr okrajovo vnímané vidiecke kostoly, ich architektonické a umelecké hodnoty, mieru ich zachovania a stav. Tento posun dokumentuje i neuskutočnený zámer obnovy kostola sv. Alžbety v Kaplnke, ktorá mala predstavovať kombináciu „slohového“ scelenia lode prostredníctvom vytvorenia gotickej klenby a anastylózy zaklenutia svätyne. Dúfajme, že aj tento krátky prehľad sa časom dočká podrobnejšieho spracovania, nakoľko dokumenty a samotné objekty stále ponúkajú mnoho, doposiaľ málo známych momentov – i z nedávnej minulosti.

Použitá literatúra a pramene:

Archív Pamiatkového úradu SR, fondy Zbierka mikrofilmov spisovej agendy Uhorskej pamiatkovej komisie 1872-1919 (*Műemlékek Országos Bizottmánya*) a Pamiatkové orgány na Slovensku v rokoch 1918 - 1951

BAGIN, Anton – KRAJČI, Jozef: *Kostoly a kaplnky hlavného mesta SSR Bratislavy*. Bratislava: SSV – Pacem in terris 1988.

BUDAY, Peter: Poznámky k vybraným osobnostiam bratislavskej architektúry okolo roku 1900. Franz Wimmer, Jenő Schiller, Gyula Schmidt, Jenő Soós. In: *Architektúra a urbanizmus*, 46, 2012, č. 1-2, s. 55 – 67.

BUDAY, Peter: *Stavebné dejiny Kalvínskeho kostola v Bratislave (1895 – 1913)*. Rkp. 2012 – 13.

DLHÁŇOVÁ, Viera: Michal Milan Harminc a jeho sakrálna architektúra na Slovensku. In: *Architektúra a urbanizmus*, 43, 2009, č. 1 – 2, s. 43 – 60.

DLHÁŇOVÁ, Viera: Ohlas požiadaviek liturgického hnutia na slovenskú sakrálnu architektúru. In: *Architektúra a urbanizmus*, 43, 2009, č. 3 – 4, s. 160 – 167.

DULLA, Matúš – MORAVČIKOVÁ, Henrieta: *Architektúra na Slovensku v 20. storočí*. Bratislava: Slovart 2002.

Evang. Kirche in Grinad. In: *Forum, časopise pre umenie, stavbu a interieur*, 2, 1932, s. 104 – 105.

Ing. architekt Artur Szalatnai 1920 – 1926. Bratislava: Academia Verlag 1926.

Kirche des Hochschulinternates „Svoradov“ in Bratislava. In: *Forum, časopis pre umenie, stavbu a interieur*, 1, 1931, s. 230 – 231.

MENCLOVÁ, Dobroslava: Evanjelický a. v. kostol v Grinave. In: *Slovenský staviteľ*, 6, č. 1, január 1936.

ŠLACHTA, Štefan: Rímsko-katolícky kostol v Petržalke. In: *Architektúra a urbanizmus*, 29, č. 1 - 2, 1995, s. 85 – 86.

VOLKOVÁ, Terézia: Evanjelické presídlenecké kostoly. In: *Projekt*, 41, č. 6, 1999, s. 14 – 15.

VOLKOVÁ, Terézia: *Sakrálna architektúra prvej polovice 20. storočia na Slovensku (Priestor v počiatkoch modernej sakrálnej architektúry)*. Diplomová práca. Bratislava: Katedra dejín výtvarného umenia FF UK 2002. Uložená v Archíve Pamiatkového úradu SR pod sign. T 5650.

Zdroje reprodukcií:

AU 1995 - *Architektúra a urbanizmus*, 29, č. 1 - 2, 1995.

Forum 1931 - *Forum, časopis pre umenie, stavbu a interieur*, 1, 1931

Forum 1932 - *Forum, časopis pre umenie, stavbu a interieur*, 2, 1932

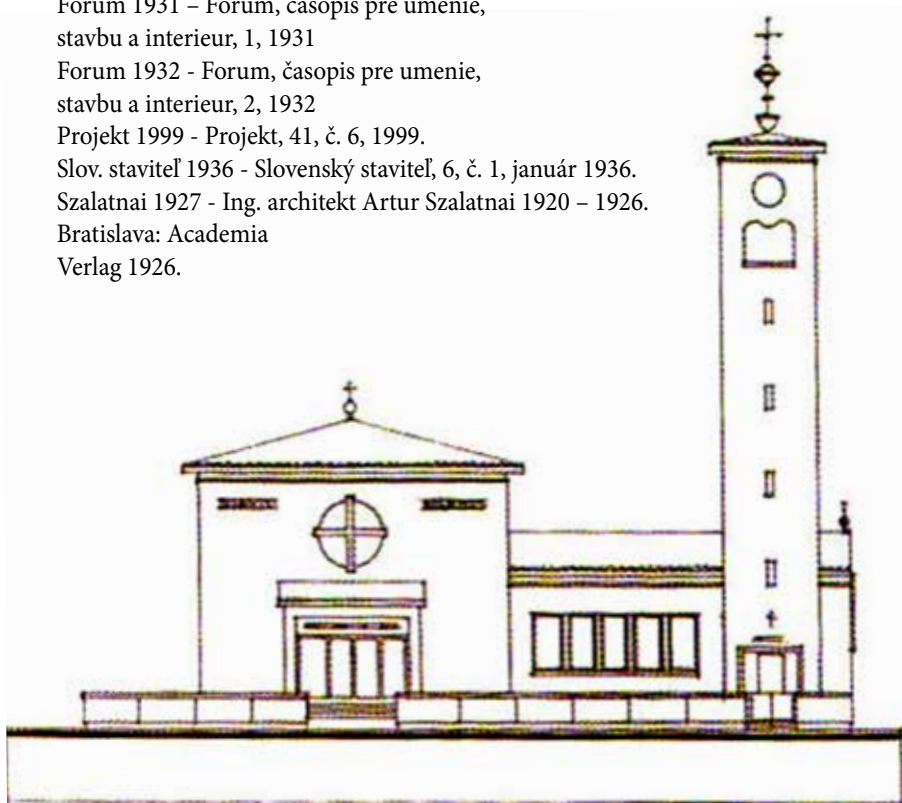
Projekt 1999 - *Projekt*, 41, č. 6, 1999.

Slov. staviteľ 1936 - *Slovenský staviteľ*, 6, č. 1, január 1936.

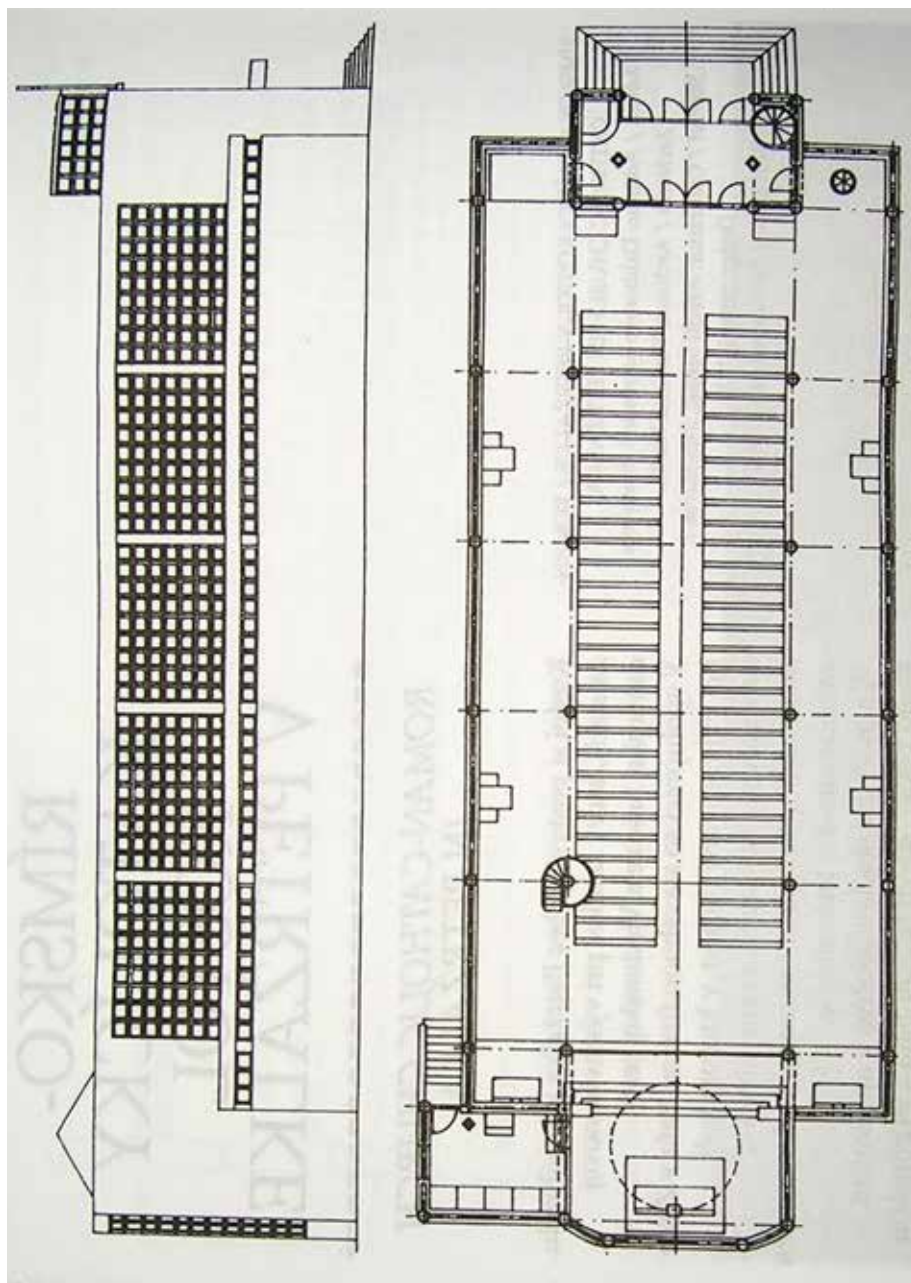
Szalatnai 1927 - Ing. architekt Artur Szalatnai 1920 – 1926.

Bratislava: Academia

Verlag 1926.

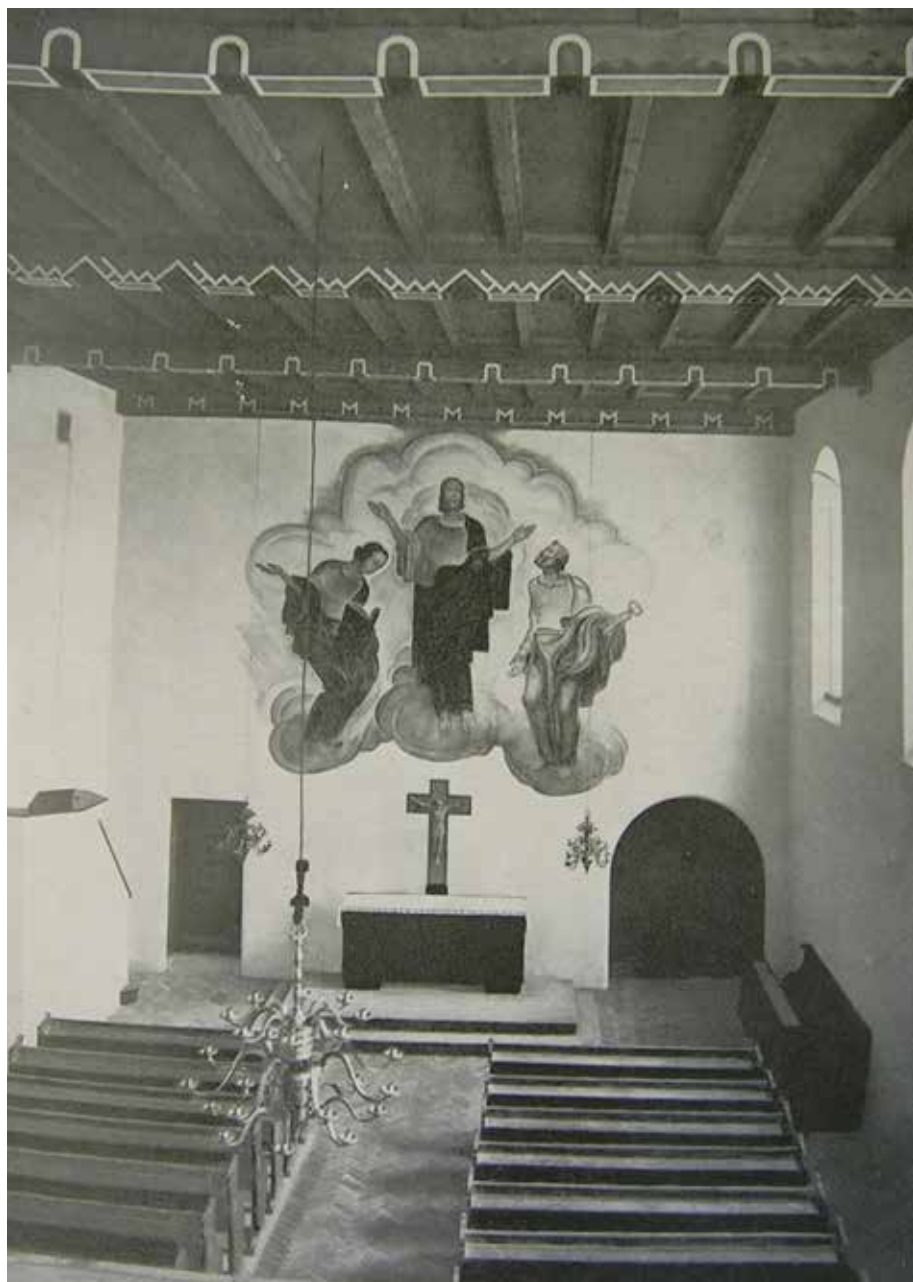
Evanjelický kostol v Senci, náčres hlavnej fasády od E. Belluša. Zdroj Projekt 1999

*Nárys bočnej fasády a pôdorys Kostola Povýšenia sv. Kríža v Bratislave – Petržalke.
Zdroj AU 1995*

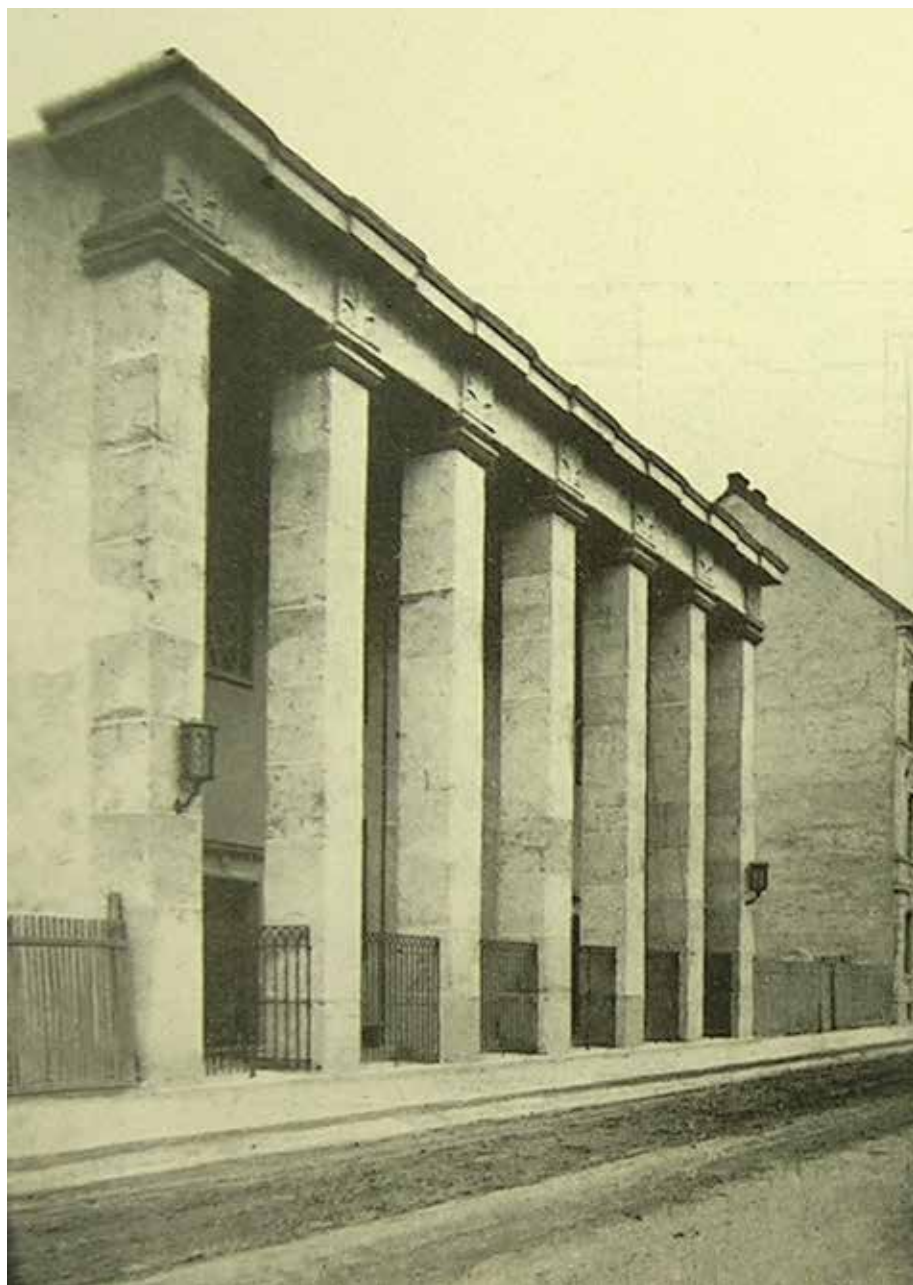
Evanjelický kostol v Grinave, celkový pohľad na objekt z juhovýchodu. Reprofoto P. Buday, zdroj Slovenský staviteľ 1936

Evanjelický kostol v Grinave, východná stena lode. Reprofoto P. Buday, zdroj Slov. staviteľ 1936

Evanjelický kostol v Grinave, empora. Reprofoto P. Buday, zdroj Forum 1931

Synagóga ortodoxných na Heydukovej ul. v Bratislave, uličné priečelie. Reprofoto P. Buday, zdroj Szalatnai 1927

Ing. arch. Michal Bogár
Ateliér BOGÁR KRÁLIK URBAN a STUDIO F.O.R.

Stručný komentár k tvorbe sakrálnych priestorov od 90. rokov po súčasnosť a bližší pohľad na Rímskokatolícky farský kostol s kaplnkou Mena Panny Márie v Bratislave - Vrakuni

Téma sakrálného priestoru v tvorbe slovenských architektov od deväťdesiatych rokov 20. storočia až po súčasnosť nie je doteraz systematicky spracovaná. Popri viacerých teoretických prácach a zborníkoch z konferencií chýba komplexnejšie dielo venované uvedenej téme, ktoré by zmapovalo a zhodnotilo toto nedávne obdobie.

Pri pohľade do minulosti vidíme silný zlomový moment v politickej zmene roku 1948, po ktorom sa nové sakrálné objekty prestali stavať skoro úplne. Miesto pre stretnutia a pre modlitbu si v období oficiálnej komunistickej ideológie nachádzali rodinné, alebo

Zborový dom Cirkvi bratskej na Cukrovej ulici v Bratislave. Foto Michal Bogár

študentské spoločenstvá často aj v súkromí bytov, alebo v prírode popri splavoch a športových podujatiach. Významnú rolu tu zohrávala práca tajných kňazov s mládežou.

Nové kostoly vznikali veľmi zriedkavo a boli to skôr stavby na vidieku – mimo veľkých miest a centier spoločenského života. Návrhy nových kostolov a modlitební vznikali v tichosti, bez súťaží, bez teoretickej reflexie. Tieto objekty boli však dôležitými momentmi pre celkové povedomie a udržanie aspoň minimálnej kontinuity.

Pre správnejšie uvedomenie si dnešnej situácie je dobré pozrieť sa bližšie na spôsob uvažovania o formovaní priestoru pre poločenstvo veriacich v priebehu 60. až 80. rokov. V skromných podmienkach tohto obdobia sa podarilo vytvoriť niekoľko pozoruhodných sakrálnych objektov v katolíckom prostredí, ako aj v reformovaných kresťanských cirkvách. V rokoch 1975 - 77 bola postavená nevelká realizácia Zborového domu Cirkvi bratskej v Bratislave na Cukrovej ulici (autori: prof. Vladimír Karfík a Ján Komrska). Nenápadnou „civilnou“ prestavbou a nadstavbou staršieho domu vytvorili autori prekvapivo rozmerný, ale zároveň prívetivý zhromažďovací priestor pre stretnutia veriacich a kultúrne podujatia, ktorý v tom čase znamenal veľmi veľa ako tichý slobodný ostrov. V tomto období sa podarilo zrealizovať aj ďalšie objekty mimo bratislavského regiónu, ktoré si určite zaslúžia pozornosť v rámci širšej štúdie s témou sakrálnej architektúry.

V priebehu 60. a 70. rokov sa vykonávali v jestvujúcich katolíckych kostoloch interiérové úpravy, ktoré súviseli so závermi II. Vatikánskeho koncilu. Dotkli sa prakticky skoro všetkých objektov na Slovensku a prirodzene aj na území dnešného Bratislavského samosprávneho kraja. Z kostolov sa odstraňovali stánky a kazateľne a do interiérov sa umiestňovala nová menza s ambonou. Nie vždy boli tieto intervencie šťastné a v niektorých prípadoch znamenali aj nenávratné odstránenie hodnotných prvkov. Ako príklad dobrého a koncepčného vyriešenia tohto zadania možno spomenúť zásah do interiéru Kostola Povýšenia svätého Kríža v Petržalke z r. 1931 - 32, ktorého autorom je Vladimír Karfík.

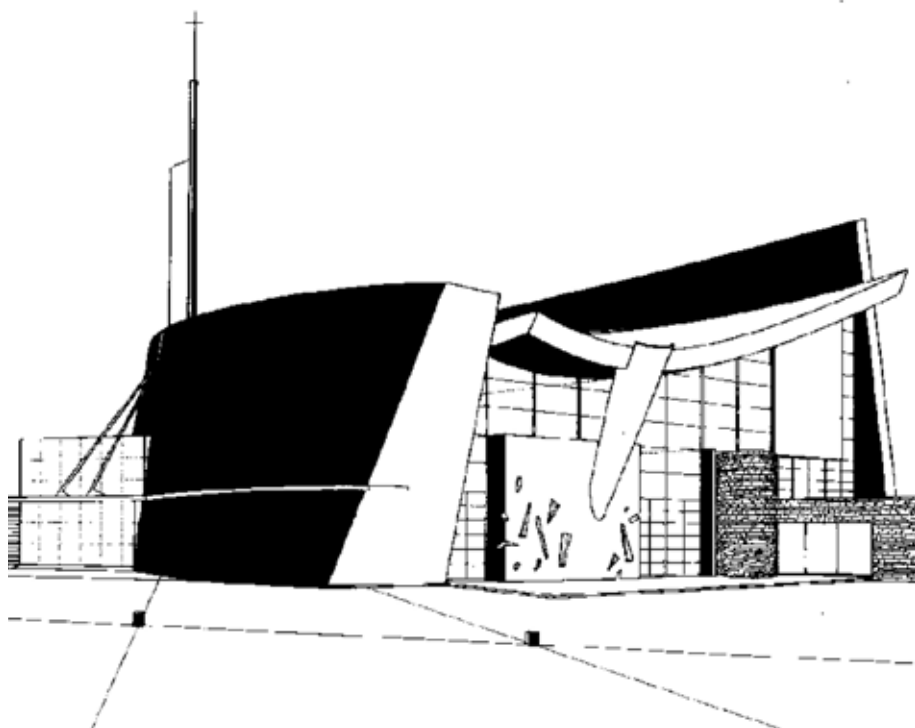

Zborový dom Cirkvi bratskej na Cukrovej ulici v Bratislave – bohoslužobný priestor. Foto archív Cirkvi bratskej

Zmena bola vykonaná čistým a jednoduchým spôsobom, nakoľko na úpravu mali v tom čase veľmi málo finančných prostriedkov a tak sa vlastne len rozobral jestvujúci funkcionalistický retabulový oltár, minimalistickú menzu posunuli smerom dopredu a jestvujúce tabernákulum premiestnili do bočnej polohy. Výsledné riešenie bolo vyhovujúce z liturgického hľadiska a zároveň bolo v súlade s espiritom pôvodného architektonického konceptu.

Po roku '89 sa naplno prejavila potreba duchovnej obnovy a s tým prirodzene prichádzali aj intenzívne požiadavky na vytváranie lepších podmienok pre pastoračnú prácu a pre bohoslužobné priestory. Uplynulých vyše 20 rokov bolo teda naplnených veľkým množstvom práce. Vznikali nové farnosti, ktoré potrebovali nové chrámy, ale prejavovali sa aj požiadavky na rekonštrukciu a rozšírenie jestvujúcich kostolov pôvodných prímestských obcí, v blízkosti ktorých sa v 70. a 80. rokoch postavili nové obytné súbory ako Vrakuňa, Karlova Ves, Dúbravka a ďalšie, čím sa v týchto lokalitách mnohonásobne zvýšil počet obyvateľov. Nedostatok priestorov pre bohoslužby a pastoraáciu sa riešil postupne a využívala sa pritom aj adaptáciou študentských klubov v univerzitných centrách, alebo prestavbou vyčlenených priestorov v kasárňach, alebo nemocniciach.

Architekti sa pritom ocitli v najrôznejších polohách – zastupovali investora, pracovali v súťažných porotách, boli členmi liturgických komisií, poradcami biskupských úra-

Chrám Svätej rodiny v Bratislave – Petržalke, súťažný návrh, 1991. Perspektíva Ľubo Závodný, Marta Závodná, Ján Lukáč

dov, alebo zmocnencami vlády počas návštevy Jána Pavla II. na Slovensku v r. 1990 a samozrejme boli tvorcami - autormi architektúry. Popri všetkých komplikáciách, krízach a aj sklamaníach, ktoré prišli spolu s radosťou a nadšením zo slobodnej existencie, prinieslo toto obdobie viaceré zaujímavé momenty a koncepty. Bolo vypísaných niekoľko dôležitých súťaží na nové sakrálné priestory – verejných aj vyzvaných, ktoré si zasluhujú spätný pohľad a zamyslenie. Niektoré ich výsledky sa nikdy nepostavili, ale viacerí z nás ich vnímame ako dôležité body v premýšľaní o tejto téme. Jednou z najvýznamnejších vôbec bola súťaž na Kostol sv. rodiny v Petržalke hneď na začiatku 90. Rokov. Porota v nej udelila najvyššie ocenenie konceptu autorov Ľuba Závodného, Marty Závodnej a Jána Lukáča. Medzi ďalšími pozoruhodnými návrhmi na petržalský kostol treba menovať aj koncept architektov Kodoň - Kraus. Neskôr prišli ďalšie súťaže, ktoré mali vo svojom zadaní uvedený bohoslužobný priestor ako prirodzenú súčasť širšieho areálu.

Na Slovensku vzniklo po roku 1989 veľké množstvo nových chrámov, či dostavieb pôvodných kostolov – kolegovia teoretici a historici umenia, ktorí postupne mapujú situáciu, hovoria dnes o počte niekoľko sto realizácií. Spomedzi všetkých môžeme menovať viacero konceptov, ktoré boli prínosné. Často išlo o výstavbu solitérneho kostola, ale čo je veľmi dôležité, v niektorých prípadoch sa podarilo vytvoriť a obhájiť aj koncepciu uceleného architektonického areálu vytvárajúceho nové priestory pre bohoslužby a zároveň aj pre duchovnú obnovu miestnej komunity, rodín a mládeže. Takýto druh zadania priniesla aj súťaž na nový chrám a pastoračné centrum na Ľudovom námestí v Bratislave, kde získal najvyššie ocenenie architekt Damián Berec s kolektívom autorov. Výsledky tejto súťaže

Rímsko-katolícke pastoračné centrum v Bratislave na Teplickej ulici. Foto Michal Bogár

sa nakoniec nerealizovali a vznik novej farnosti vrátane kostola dostal podporu v neďalekej lokalite na Teplickej ulici, ktorá bola alternatívnou polohou pre túto funkciu v danom území.

Rímskokatolícke pastoračné centrum v Bratislave na Teplickej ulici je kompaktným architektonickým súborom integrovaným do zástavby panelového sídliska. Centrum je položené priamo do ohniska obytnej zóny, kde veľmi chýbalo. Autormi návrhu sú Ľubomír Závodný, Matej Siebert, Georg Bliznakov (projekt 1997, realizácia 1999). Areál tvorí dva základné objemy – kompaktná centrála kostola a nízke krídla so spoločenskými, obytnými a administratívnymi priestormi. Veľkorysým dispozičným riešením liturgického priestoru, ktorý má zároveň príjemnú komornú mierku, nadväzuje toto dielo na tradíciu neskoršej moderny na Slovensku.

Ďalším areálom, ktorý je pozoruhodný z pohľadu architektonického a priestorového konceptu, je **Kostol sv. Františka z Assisi (minoriti) na Námestí sv. Františka v Bratislave**. Autorom architektúry je Prof. Dr. Justus Dahinden Arch. SIA, Zurich, Švajčiarsko,

Kostol sv. Františka z Assisi (minoriti) na Námestí sv. Františka v Bratislave. Foto: Juraj Králik

Kostol Najsvätejšieho Srdca Ježišovho v Bratislave na Kramároch. Foto Michal Bogár

spolupráca: Štúdio FOR: Damián Berec, Martin Kvasnica, Ján Lukáč, Pavol Pokorný (projekt: 2000, realizácia: 2000 – 2004). Novostavba lode tohto farského kostola je výborným príkladom formovania chrámového priestoru, ktorý sa rozvinul po 2. vatikánskom koncile ako centrálny priestor pre spoločenstvo veriacich zhromaždené okolo oboetného stola.

Kostol Najsvätejšieho Srdca Ježišovho v Bratislave na Kramároch je sakrálnym areálom, ktorý priniesol do intenzívne urbanizovanej mestskej štvrte potrebné pastoračné a liturgické priestory pod jednou strechou. Autori návrhu Juraj Molnár a Ľubomír Peráček vytvorili svojím objektom lokálny siluetárny akcent v svahovitom teréne, ktorý umiestnili do urbánneho priehľadu medzi bytovými domami.

Memoriál a modlitebňa Chatama Sofera v Bratislave (autor: Martin Kvasnica, 2002) je predovšetkým reprezentantom sepulkurálnej a memoriálnej architektúry, ale ako svetové pútnické miesto je zároveň priestorom pre modlitbu. Objekt v tvare vyprázdneného hranola, ktorý je vrezaný do stúpajúceho terénu, umožňuje ponoriť sa pozvoľne do priestoru židovskej modlitebne. Zároveň vytvára duchovný, ale aj fyzický filter od okolitého hlučného prostredia. Samotná modlitebňa a historický cintorín sú ukryté pod terénom, pričom ich interiér je „nadýchnutý“ rozptýleným svetlom sklenených hranolov prenikajúcich stropom.

Evanjelický kostol v Bratislave na Bartókovej ulici vytvára spolu s Evanjelickou bohosloveckou fakultou rozsiahly mnohofunkčný areál, ktorý v sebe integruje viacero priestorov: liturgické, školské, kultúrne a ďalšie spoločenské funkcie. Autormi návrhu sú

Chatam Sofer Memoriál, Bratislava. Foto Juraj Králik

F. Zbuško + AA Ateliér Architektúry J. Bahna, J. Toma, M. Juráni. Bohoslužobný priestor je v tomto prípade typickým halovým priestorom s emporou, ktorý sa otvára do širokej náruče a nadväzuje tak na dispozičnú tradíciu evanjelických chrámov.

Všetky doteraz spomínané realizácie sú postavené na území hlavného mesta Bratislavy. Pri skúmaní širšieho priestoru dnešného Bratislavského samosprávneho kraja nájdeme žiaľ iba veľmi málo nových príspevkov k sakrálnej architektúre. V rokoch 2012 – 2013 sa zrealizovali nové rímsko-katolícke kostoly v Zálesí a na Čiernej vode, ale možno povedať, že je v tomto regióne všeobecne citelná absencia architektonických súťaží, ktoré by provokovali reflexiu o súčasnom liturgickom priestore. V mnohých prípadoch sa využívajú jestvujúce historické chrámy, do ktorých sa vstupuje čiastkovými korektúrami, alebo interiérovými úpravami, ale nových objektov vzniká veľmi málo.

Interiérové zásahy do priestorov jestvujúcich kostolov sú špecifickou témou. Medzi novými intervenciami do historických objektov spomenieme interiéry **Kostola Ducha Svätého v Devínskej Novej Vsi** a **Kostola sv. Kríža v Podunajských Biskupiciach**, ktoré pochádzajú z 90. rokov (autor Martin Kvasnica). V rámci úprav jestvujúcich interiérových priestorov tak, ako v predchádzajúcich prípadoch, ide často o minimalistické riešenia

Evanjelická bohoslovecká fakulta UK, Machnáč. Foto Michal Bogár

a medzi nimi treba určite spomenúť **rímsko-katolícku kaplnku Sv. Alžbety v objekte Slovenskej katolíckej charity na Kapitulskej ulici v Bratislave**. Kaplnka je komorným priestorom vloženým do historického objektu neďaleko Dómu Sv. Martina. Interiér aj liturgické prvky predstavujú ucelené autorské dielo Fera Guldana - od celkového konceptu až po detail s využitím jeho charakteristického rukopisu keramickej mozaiky „Carreaux cassés“.

Keď sa pozrieme ešte raz spätne na prerušenú genézu v tvorbe sakrálnych objektov v Bratislave a v jej okolitom regióne, môžeme konštatovať, že po skončení 2. svetovej vojny sa tu zrealizoval prvý rímsko-katolícky kostol až v roku 1993. Bol to **Farský kostol s kaplnkou Mena Panny Márie v Bratislave – Vrakuni** (autori: Michal Bogár, Lubomír Králik, Martin Kvasnica a Ľudovít Urban, 1992). Realizácia tohto kostola bola prirodzeným výsledkom duchovného oslobodenia spoločnosti, keď sa mohlo znova otvorene uvažovať o potrebách spoločenstiev veriacich. Príbeh prípravy a výstavby chrámu vo Vrakuni, ktorý sme prežili spoločne so správcom farnosti vdp. Augustínom Drškom, s pani starostkou Ľudmilou Lackovou, s dodávateľom a subdodávateľmi stavby, s poslancami miestneho zastupiteľstva, s pánom kostolníkom a farskou radou, s členmi liturgickej komisie a s kolegami výtvarníkmi, je príbehom, ktorý v sebe stelesňuje aj isté zovšeobecniteľné črty svojej doby a modely správania sa ľudí v istých rozhodujúcich situáciách sprevádzajúcich kreáciu a výstavbu sakrálnych objektov na Slovensku po r. 1989.

Farský kostol s kaplnkou Mena Panny Márie v Bratislave – Vrakuni

Genéza

Impulzom pre výstavbu kostola vo Vrakuni bolo zriadenie novej samostatnej farnosti vo Vrakuni v roku 1992. Veľký stavebný rozvoj tejto bratislavskej mestskej časti v 80. rokoch 20. storočia spôsobil, že tu v krátkom čase vyrástol obytný súbor pre vyše 30 tisíc obyvateľov. Pôvodný kostol Mena Panny Márie z roku 1879, ktorý si postavila maďarská komunita vo Vrakuni, už svojou veľkosťou nestačil a bolo potrebné vybudovať nový bohoslužobný priestor pre väčšie spoločenstvo ľudí.

Po diskusiách a úvahách mestskej časti a správcu farnosti rozhodlo sa ísť cestou do-stavby k pôvodného historickému kostolu, nakoľko v jeho okolí boli voľné parcely v ma-jetku mestskej časti, ktoré boli využiteľné na takúto funkciu.

Náš architektonický návrh bol koncipovaný s rešpektom k historickej architektúre pôvodného kostola a v tejto súvislosti sme zvolili **princíp adície** nového farského kostola k historickej kaplnke.

Priebeh prípravy a výstavby nového kostola vo Vrakuni je dobrým príkladom toho, ako prirodzene a efektívne môže fungovať spolupráca správcu farnosti a miestneho zastu-piteľstva. Výstavba kostola a následne aj rekonštrukcia pôvodnej kaplnky postupovali veľmi rýchlo a kostol bol zrealizovaný približne za 9 mesiacov. Podarilo sa to iste aj vďaka tomu,

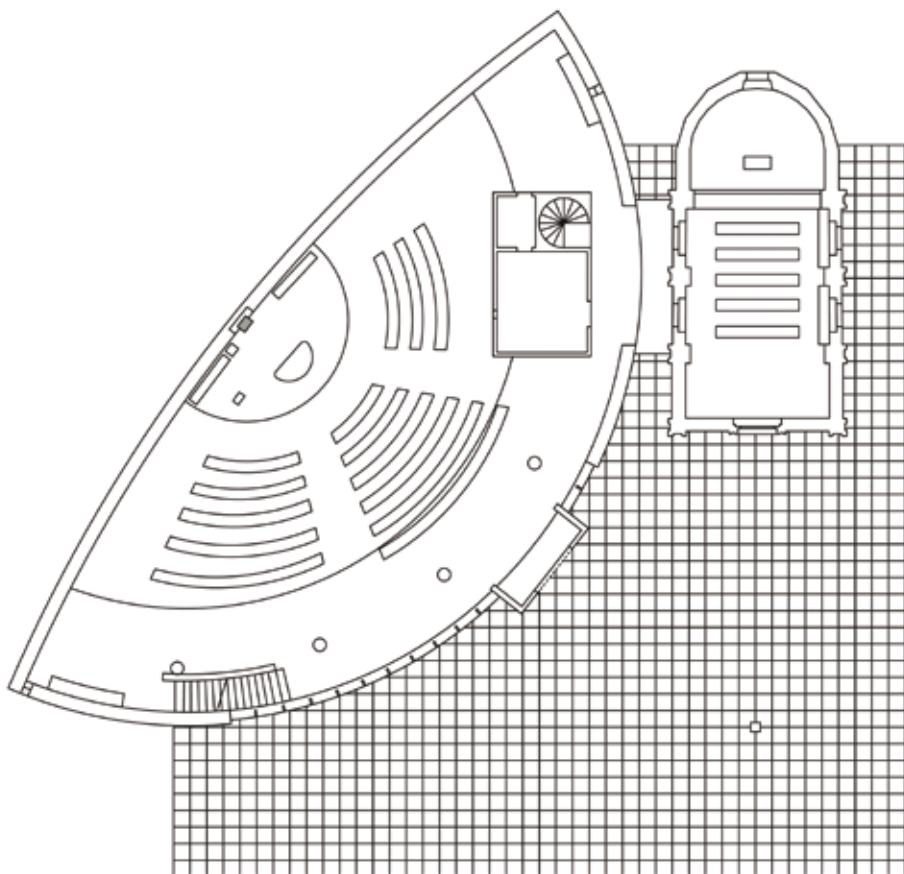

Farský kostol s kaplnkou Mena Panny Márie v Bratislave – Vrakuni. Foto Ctibor Bachratý

že investorov cieľ a takisto všetky jeho kroky boli realistické: rozhodol sa postaviť kostol s primeranou kapacitou a aj s primeranými investičnými nárokmi vzhľadom na svoje možnosti. Iné mestské časti Bratislavy, ktoré plánovali výstavbu nových veľkých kostolov, naplnili tento cieľ s veľkými finančnými ťažkosťami a s mnohoročným oneskorením.

Koncepcia

Areál kostola tvorí zrekonštruovaný objekt pôvodného kostola Panny Márie využitý pre účely kaplnky a s ním prepojená novostavba, ktorá plní funkciu farského kostola. Nový objekt okrem hlavného liturgického posolania dáva možnosť využitia chrámovej lode aj pre koncerty a iné kultúrne podujatia. Hlavný bohoslužobný priestor kostola s emporou je dimenzovaný pre 450 ľudí. Bočná loď, ktorá prepája farský kostol s kaplnkou, je určená pre matky s deťmi, pričom tento priestor má samostatný vstup. V podzemnom podlaží

Princíp adície v priradení pôdorysu farského kostola k historickej kaplnke Mena Panny Márie, Bratislava – Vrakuňa. Archív ateliéru BKU

objektu je situovaná spoločenská sála pre 50 ľudí, ktorá bola navrhnutá pre stretnutia miestnej komunity mládeže a jej priestor sa doplnil do konceptu kostola v poslednej chvíli ako zmysluplné rozšírenie objemu.

Novovytvorený areál je akcentovaný vežou pôvodného kostola. Jej vertikála ostáva naďalej tradičným symbolom kresťanstva v obci, ktorý je miestnym obyvateľom obzvlášť blízky, nakoľko ho vybudovali ich predkovia z vlastných finančných zbierok.

Novostavba je k pôvodnému kostolu priložená ako svojbytný objekt centrálneho pôdorysu v tvare šošovky. Oba objekty sú prepojené skleným kryštálom bočnej lode. Farský kostol s historickou kaplnkou formujú svojou hmotou malé námestie so vzrastlými stromami. Priechod novej kostolnej lode sa otvára svojim zasklením do tohto malého námestia. Zhromaždenie počas bohoslužby môže tak pokračovať aj do voľného priestranstva pod otvoreným nebom, ktoré je prekryté korunami stromov. Príľahlý parčík za kostolom je vizuálne prepojený s námestím a prispieva k tomu, že areál kostola je pokojným duchovným ostrovom uprostred zelene.

Interiér

Nový bohoslužobný priestor je v široko roztvorenom pôdoryse formovaný tak, aby všetci účastníci svätej omše boli čo najbližšie k celebračnému miestu. Tvarovanie parteru aj empyry kostola je plne podriadené tomuto zámeru.

Umelecké diela v interiéri, alebo na rozhraní interiéru a exteriéru sú významnou témou, ktorú sme ako autori architektonického návrhu sledovali.

V kompaktnej ploche čelnej steny kostola je nad celebračným miestom situovaný

Farský kostol s kaplnkou Mena Panny Márie v Bratislave Vrakuni – prvá svätá omša, Polnočná, 1993. Foto ateliér BKU

jediný otvor – rozeta jasne definujúca hlavnú os kostola, na ktorej je umiestnené tabernákulum. Plná stena oddeľuje interiér kostola od vonkajšieho sveta a chráni symbolicky aj fyzicky zhromaždenie veriacich počas sv. omše od pulzujúceho ruchu na príľahlej križovatke. **Rozeta – božie oko** - je sochárskym objektom z optického skla, ktoré svojimi plochami rozkladá biele slnečné svetlo na spektrum /Autormi diela sú výtvarníci Viktor Oravec, Milan Pagáč a Ján Mizerák/.

Tak, ako prví kresťania slúžili svoje sväté omše často v otvorenej krajine okolo rastlého kameňa, pevného základu, tak aj v interiéri nášho kostola je spoločenstvo veriacich zhromaždené okolo **menzy** z veľkého monolitu - zlatého onyxu. Dva a pol tonový balvan sme vybrali v aragonitovom lome na juhu Slovenska. „Petrus - skala“ - pevný základ viery - to je odkaz pre spoločenstvo veriacich vo Vrakuni.

Ing. arch. Michal Bogár, Ing. arch. Lubomír Králik,
Ing. Martin Kvasnica, Ing. arch. Ľudovít Urban

Bibliografia:

DULLA, Matúš, MORAVČÍKOVÁ, Henrieta. Architektúra Slovenska v 20. storočí. Bratislava : Slovart, 2002, 511 s.

HANUS, Ladislav. Kostol ako symbol. Kapitoly o sakrálnej architektúre. Bratislava: Lúč, 1995, 384 s.

KRIVOŠOVÁ, Janka a kol. Evanjelické kostoly na Slovensku. Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 2001, 287s.

LUKÁČOVÁ, Elena. et al. Sakrálna architektúra na Slovensku. Komárno: KT, 1996, 210 s.

MORAVČÍKOVÁ, Henrieta. Architekti BOGÁR KRÁLIK URBAN. Bratislava: Meritum, 1995, 36 s.

Ďalšie zdroje:

Archív ateliéru BOGÁR KRÁLIK URBAN

Archív Martina Kvasnicu, STUDIO F.O.R.

Sakrálné pamiatky Bratislavského kraja, ich širšie európske umelecko-historické súvislosti a ich prezentácia

Ochrana, zachovanie, rekonštrukcia a reštaurovanie pamiatok je už takmer dve storočia nespochybniteľným kultúrnym a morálnym záväzkom našej civilizácie. Popri vedec-
kom a kultúrnom význame tohto procesu, sa tak deje aj pre všeobecnú prezentáciu, vníma-
nie umeleckých diel domácimi a zahraničnými obdivovateľmi. Vrcholom tohto procesu je
teda aj sprístupnenie pamiatok verejnosti, o ktorom hovorí aj Listina všeobecných ľudských
práv a príslušný článok našej Ústavy.

Jedným z kritérií ponuky prehliadky kultúrneho dedičstva môže byť, a často býva, istý
výber. Napríklad výber tých pamiatok, kde celok, architektonicko-výtvarné detaily, arte-
fakty zariadenia, majú isté súvislosti presahujúce náš región. Takéto informácie podstatne
zvyšujú záujem našich i zahraničných vnímateľov, sú aj istým kľúčom zvýraznenia ich hod-
noty, sú dôvodom hrdosti našich a dôvodom obdivu zahraničných návštevníkov. Poznať
tieto súvislosti, sledovať nové poznatky v „dejinách umenia“, je istou našou povinnosťou.
Mnohé publikovali už naši predchodcovia. Vďaka otvoreným hraniciam sú dnes podstatne
prístupnejšie aj súčasné i vlastné informácie.

Táto téma si však vyžaduje dve poznámky: Stále treba mať na pamäti, že každý predmet
kultúrneho dedičstva, aj tá najmenšia kaplnka alebo stĺp s plastikou od vidieckeho remes-
níka, patria do kultúrneho dedičstva Európy (a Sveta), ako aj fakt, že takáto interpretácia
pamiatok nie je možná bez súvislostí (a teda aj návštev) s niektorými pamiatkami mimo
Bratislavského kraja – ktorého hranice sú mimochodom umelým produktom politických
kalkulácií a nepredstavujú autentické kultúrno-historické územie. Tak napríklad dopove-
dať práve „európsku“ jedinečnosť architektúry bratislavského domu sv. Martina nemožno
bez návštevy stredovekého kostola v Šamoríne (ktorý je už na území iného kraja). Podobne
nemožno plne vysvetliť barokovú architektúru kaplnky na hrade Červený Kameň, ako aj
ďalších barokových pamiatok kraja, bez prehliadky sakrálnych stavieb v Trnave.

Podstatnou časťou tejto témy je reálna prezentácia pamiatok, aspoň tých, ktoré
možno vytipovať týmto výberom – „širšie európske súvislosti“. Nepochopenie významu
sprístupnenia vytvára škody vo vedomí našich občanov a nenapraviteľné škody v mienke
zahraničných návštevníkov. Obe skupiny rezignovali na takýto ušľachtilý kultúrny záujem,
zahraniční na tento rozmer návštevy Slovenska všeobecne. Mimochodom oficiálne štatis-
tiky registrujú skutočnosť, že viac ako 70% turistických ciest po Európe má za cieľ návštevu
kultúrnych pamiatok.

A pritom ide, nielen v našom kraji, len o pomerne nenáročné zorganizovanie tejto

možnosti vidieť, v primeranom čase dňa, aspoň vybrané pamiatky. Dobré príklady existujú aj na Slovensku. V regiónoch severného Šariša a Zemplína sú to drevené gréckokatolícke cerkvi s možnosťou telefonického dohovoru s kostolníčkou priamo na mieste a jasnými pravidlami o vstupnom. Podobne (tiež mimo bratislavského kraja) je to v meste Skalica, kde sú veľmi dobre zorganizované služby mladých stredoškôľakov, aspoň v letnej sezóne. Pri tomto príklade treba však pripomenúť, že kultúrna turistika je najtypickejšia práve v období jesene a jari, kedy nemá konkurenciu v pobytoch pri vode a pobytoch v zimných horských strediskách.

V našom kraji (okrem kaplnky v objekte hradu Červený Kameň) reálne prístupný, s istými pravidlami, je len dóm Sv. Martina v Bratislave – aj to po rokoch, kedy bol vstup pre návštevníkov takmer nemožný. Do ostatných významných sakrálnych objektov sa možno dostať len so znalosťou kontaktov a s dostatočným predstihom vybavovania. Termíny sú závislé od zaneprázdnenosti správcov a málokedy môžu vyhovovať návštevníkom, ktorí prídu z veľkej vzdialenosti a s ich daným programom. Argument, že kostoly sú otvorené pred a počas bohoslužieb neobstoí, pretože pohyb návštevníkov a vysvetľovanie je vtedy nevhodné. Prezentať kultúrne dedičstvo možno len s veľkou dávkou diplomacie a trpezlivosti. A to polovica z ťažko prístupných, ale umelecky významných sakrálnych objektov kraja, je práve v hlavnom meste Slovenska, Bratislave.

Ich zoznam možno vytvoriť práve na základe umelecko-historických hodnôt, ktorých interpretáciu obohacujú práve širšie nadregionálne, povedali by sme, európske súvislosti. Zoznam bude menlivý, závislý od stále sa rozširujúcich poznatkov. Nepochybne k nim pribudne kostol Sv. Jána Krstiteľa v Modre. Nateraz som si dovoľil vytypovať tieto:

V Bratislave - Dóm Sv. Martina

františkánsky Kostol Zvestovania Panne Márii

Kostol klarisiek

Kostol Sv. Jána z Mathy (býv. trinitársky)

Kostol sv. Alžbety pri kláštore

Kostol sv. Alžbety („modrý“)

Rača, Kostol Sv. Filipa a Jakuba apoštolov

Podunajské Biskupice, kostol Sv. Mikuláša

Devín, kostol Povýšenia Sv. Kríža.

V mestách a obciach bratislavského kraja:

Svätý Jur, Kostol Sv. Juraja

Pezinok, kostoly Nanebovzatia Panny Márie a Premenenia Pána

Most pri Bratislave, Kostol Sv. Tomáša apoštola

Hamuliakovo, Kostol Svätého Kríža

Kráľova pri Senci, Kostol Sv. Jána Krstiteľa v býv. kaštieli

Boldog, Kostol Nanebovzatia Panny Márie

Kaplna, Kostol sv. Alžbety

Modra, Kaplnka Panny Márie Snežnej

Častá, Kostol Sv. Imricha
Doľany, Kaplnka Sv. Leonarda
(Hrad Červený Kameň, Kaplnka Nanebovzatia Panny Márie)
Mariánka, pútnický kostol Narodenia Panny Márie
Stupava, Kostol Sv. Štefana kráľa a kalvária
Malacký, Kostol Panny Márie (bývalý františkánsky)
Veľké Leváre, Kostol Mena Panny Márie
Opevnené kostoly – zaujímavý exteriér
Šenkvice
Kuchyňa
Studienka

Tie sakrálné objekty, ktoré by mali byť prístupné s jasnými pravidlami komunikácie, určeného času a vstupného sú vyznačené tučným písmom. Ide o pamiatky kultúrneho dedičstva, ktoré obsahujú najvýznamnejšie kultúrne hodnoty širšieho významu a výpovede. V Bratislave sú štyri a v mestách a obciach bratislavského kraja spolu tiež štyri. Zabezpečiť možnosť vstupu na požiadanie nie je pritom zložité a zvlášť nákladné. Osoba poverená správcom (farárom, dekanom, obcou) by dostávala z rozpočtu (samosprávneho kraja?, ministerstva kultúry?) mesačnú odmenu (cca 100 € ?) a (jednosmerný) mobilný telefón, ktorého číslo by bolo zverejnené na vhodnom mieste pri vstupe do pamiatky. Spolu to znamená asi 10000 € ročne. Služba sprístupnenia by sa obišla bez nemožnosti zohnať kohokoľvek, diktátu termínov správcom a bez šomrania. Pochopiteľne frekvencia návštev by bola v začiatkoch menšia, pretože predpokladaní návštevníci zareagujú na dobrú vec až postupne. Návštevu ostatných sakrálnych objektov v kraji by si milovníci histórie a umenia zabezpečovali v dlhšom termíne vopred.

Klenba v lodi Dómu sv. Martina v Bratislave – jej obrazec a priestorotvorný výsledok je vrcholom novotárstva v neskorogotickej architektúry Európy. Foto Peter Kresánek

Bratislava – Dóm Sv. Martina

Výstavba severnej obvodovej steny lode v období richtára Jakuba II., okolo roku 1360, - cylindrické prípory klenby a severný vstupný portál s jedinečným reliéfom Najsvätejšej Trojice, ktorý možno vidieť v interiéri pristavanej kaplnky Sv. Anny. Tu sa nachádza aj epitaf Georga Schönberga (1470), vyhotovený v dielni Nicolasa Gerhaerta van Leyden, jednej z najvýznamnejších európskych umeleckých dielni neskorostredovekej Európy. Etapy výstavby dómu, od konca 14. storočia, priamo súvisia s formami a prítomnosťou architektonických myšlienok významnej stavebnej huty viedenského dómu Sv. Štefana a jej vedúcich osobností – okolo 1400 majster Michael, okolo 1450 Hans Puchspaum, po 1461 Laurenz Spinning, po 1500 Anton Pilgram. Vrcholom novátorstva v neskorogotickej architektúre Európy je klenba v lodi (dokončená 1452) – jej obrazec a priestorotvorný výsledok. Bratislavský dóm je aj pokladnicou najlepších diel slávneho sochára Georga Rafaela Donnera – socha Sv. Martina z niekdajšieho barokového hlavného oltára a kaplnka S. Jána Almužníka s kompletným vybavením.

Bratislava – františkánsky Kostol Zvestovania Panne Márii

Zachovaná etapa výstavby pred rokom známeho vysvätenia 1297. Zaklenuté presbytérium obsahuje tvaroslovie na vysokej kamenárskej úrovni súvisiace s dielňou cisterckého kláštora v Heiligenkreuzi a formami mendikantskej architektúry v Dolnorakúskom Podunajsku – svorníky klenby, rožkové konzoly prípor, odkryté kružby okien lode v kvalite

*Detail kružby okien františkánskeho kostola Zvestovania Panne Márie v Bratislave.
Foto Peter Kresánek*

pôvodných okien v starom minoritskom kostole vo Viedni a jedinečná veža. Kaplnka S. Jána evanjelistu (okolo 1360) patrí podobne ku skupine „krásnych kaplniek“ rakúskeho Podunajska, a ako pohrebná dvojpodlažná kaplnka rodiny richtára Jakuba II. patrí do tradície architektonického typu začatého parížskou Sainte Chapelle. K pokladu stredoeurópskeho umenia patrí v tomto kostole aj Pieta v štýle „krásneho slohu“, okolo 1400.

*Pohl'ad na vežu kostola klarisiek
v Bratislave postavenú okolo
roku 1400.
Foto Peter Kresánek*

Bratislava – Kostol klarisiek

Významná stredoeurópska gotická stavba. Kameňosochárske detaily pod pätkami klenieb (zadné polia v lodi okolo 1330 a vo svätyni okolo 1350) sú ukážkovou galériou gotického umenia stredného Podunajska (Viedeň, Krems, Imbach, Enns a pravdaže bratislavský dóm a Stará Radnica). Veža (okolo 1400), patriaca k typu veží od Štrasburgu až po Viedeň a po vežu neďalekého františkánskeho kostola, má navyše súbor kamenných sôch v štýle „krásneho slohu“.

*Kupola barokového kostola sv. Jána z Mathy v Bratislave s iluzívnou výmalbou.
Foto Peter Kresánek*

Bratislava – Kostol Sv. Jána z Mathy (býv. trinitársky)

Priestorový koncept barokovej sakrálnej architektúry známy aj z príkladu v neďalekej Viedni (kostol S. Petra). Jeho jednoduché zaklenutie povyšuje k jedinečným príkladom barokového umenia iluzívna maľba kupoly od známeho viedenského maliara Antonia Galli-Bibieniu. Podrobný umelecko-historický komentár patrí pri prehliadke aj hlavnému a bočným oltárom.

Bratislava – Kostol sv. Alžbety Uhorskej („modrý“)

Svetoznámy príklad tvorby architekta Ödöna Lechnera z rokov 1909 – 1913. Kombináciou štýlov secesie, byzantského slohu, ľudového ornamentu a sedmohradskeho kovo-tepečského umenia, súhrou všetkých umení v interiéri, vytvoril osobitý jazyk špecifického uhorského umeleckého štýlu.

Svätý Jur, Kostol Sv. Juraja

Kostol svojou polohou nad mestom, v polohe, ktorá rešpektovala aj jeho blízkosť k hradu – sídlu významného feudálneho rodu pánov zo Svätého Jura a Pezinka. Tento rod (pôvodne Hunt-Poznan) mal svoje majetky aj v regióne Burgenland. K pôvodnej architektúre kostola (okolo 1300) patrí klenba vo svätyni. Klenba severnej (neskôr pristavanej) lode, najmä jej konzoly a baldachýny pod nábehmi rebier klenby, prezrádzajú vplyv vieden-

Pohl'ad do presbytéria kostola Sv. Juraja vo Svätom Jure s výnimočným neskorogoticko-renesančným oltárom. Foto Peter Kresánek

skej dómskej architektúry. Významným momentom je aj pristavanie pohrebnej kaplnky Svätojurského rodu (1465). Z obdobia o dva roky neskôr pochádza mramorová náhrobná platňa grófa Juraja – jeden z najvynikajúcejších príkladov stredovekého kameňosochárskeho umenia – pochádzajúca zrejme z dielne v Salzburgu. V kostole sa tiež nachádza reliéf Smrti Panny Márie – vynikajúci príklad neskorogotického rezbárskeho umenia stossovského charakteru. Napokon najvýznamnejším dielom je tu hlavný oltár Sv. Juraja,

*Kostol Svätého Kríža v Hamuliakove patrí k románskej architektúre Podunajskej nížiny.
Foto Peter Kresánek*

vyhotovený z jemného bieleho pieskovca, jedinečný príklad neskorogoticko-renesančného umenia širšieho regiónu okolo Viedne – Oltár Sv. Anny v diecéznom múzeu vo Viedni, oltár a ďalšie reliéfy v kaplnke zámku v Sirndorfe, oltár v Trausee. Tento svätajurský príklad je najväčšieho a jeho zložitá a bohatá umelecko-historická interpretácia zaujme každého návštevníka.

Hamuliakovo, Kostol Svätého Kríža

Stavba patrí k románskej architektúre Podunajskej nížiny špecifickej materiálom murív – tehloú – z ktorého vyplynulo aj architektonické tvaroslovie známe zo severoitalskej Lombardie. Príbeh, zrejme až celoeurópskeho charakteru, ponúka výsledok archeologického výskumu, ktorý odhalil, že svätyňa bola povodne oktogonálnou centrálou s pôvodnými románskymi oknami v dvoch podlažiach. Mohlo ísť o sakrálnu stavbu panského dvorca, alebo o kaplnku Božieho hrobu – typ aktuálny v období križiackych výprav. Po neskororománskej prestavbe a dostavbe na kostol s loďou a vežou vybavili kostol nástennými maľbami. Tie v presbytériu (hoci len základnú maľbu) môžeme porovnávať v širšom okolí (Hídegység a ďalšie pamiatky západne od Viedne) a novšie stredoveké vrstvy malieb na a okolo triumfálneho oblúka a v lodi (žiaľ rovnako ako archeológia bez interpretácie počas reštaurovania) obsahujú jedinečné zobrazenia – napríklad možno Zázrak počas slúženia bohoslužby svätým Gregorom.

Baroková Štuková a maliarska výzdoba pútnického kostola Narodenia Panny Márie v Mariánke. Foto Peter Kresánek

Hlavný oltár kostola Panny Márie v Malackách patrí k pokladom baroka. Foto Peter Kresánek

Mariánka, pútnický Kostol Narodenia Panny Márie

Pútnické miesto „Mariatal“, najstaršie v Uhorsku. V širšom regióne bolo významnejšie len Mariazell v Dolnorakúskom alpskom predhorí. Predmetom úcty tu je Milostivá soška Panny Márie s Ježiškom, ktorá je aj príkladom internacionálneho neskororománskeho sochárskeho umenia a baroková kaplnka pri zázračnej studni. Stredoveký kostol so zaklenutým gotickým presbytériom (okolo 1380) a neskorogoticky zaklenutou loďou, patrí k typickým reprezentantom podunajskej gotiky. Pozoruhodná je baroková štuková a maliarska úprava tejto stredovekej architektúry a barokové vybavenie interiéru. V zadnej časti kostola sa nachádzajú dve stredoveké náhrobné platne a renesančný epitaf, ktoré patria k vynikajúcim príkladom skulpturálneho umenia.

Malacky, Kostol Panny Márie (bývalý františkánsky)

Kostol je súčasťou rodového kláštora Pálffyovcov, najvýznamnejšieho rodu tohto regiónu. Dali ho prestavať zo starého opevneného kaštieľa Balassovcov v roku 1653. Jedinečný nástenný epitaf Mikuláša Pálffyho z roku 1741 vyhotovili pokračovatelia diela G. R. Donnera a k pokladom baroka patria aj hlavný oltár (1760) a krásna organová skriňa (1729). K nahliadnutiu verejnosti patria aj Sväté schody, pozoruhodný symbolický architektonický prvok rímskeho baroka.

Opevnený kostol v Studienke. Foto Peter Kresánek

Vývoj sakrálného priestoru evanjelickej komunity vo Svätom Jure

Počiatky evanjelickej komunity vo Svätom Jure sú spojené s nástupom reformácie na Slovensku, keď sa už v polovici 16. stor. obyvatelia mesta prihlásili k evanjelickému učeniu.

Od tohto obdobia môžeme tiež sledovať využívanie rôznych priestorov pre sakrálnu účely evanjelickej komunity. V súvislosti s týmto vývojom nemôžeme hovoriť len o samotných sakrálnych stavbách, ale tiež o užívaní profánnych priestorov, čo priamo súvisí s historickými okolnosťami, ktoré ovplyvňovali život komunity v meste.

Vyvrcholením tohoto vývoja je stavba evanjelického kostola v centre mesta, v priestoroch bývalej Segnerovej kúrie, ktorého výstavbou bol zavŕšený tento viac ako 200 ročný proces.

Kostol slúži evanjelickej cirkvi dodnes a tento príspevok má za cieľ načrtnúť, čo výstavbe kostola predchádzalo a tiež oboznámiť s urbanistickými súvislosťami a architektonickým vývojom samotného kostola.

Svätý Jur je historické vinohradnícke mesto ležiace na úpätí Malých Karpát, ktoré si vo veľkej miere zachovalo svoju pôvodnú stredovekú urbanistickú štruktúru historického jadra, v rámci ktorej na malom území mesta a v jeho najbližšom okolí môžeme výbere sledovať prakticky všetky typy historickej architektúry (napr. veľkomoravské hradisko, hrad, kaštieľ, kúrie, mestské opevnenie, meštianske a vinohradnícke domy, rôzne typy sakrálnych architektúry a pod.).

Rovnako, na ešte menšom priestore, vymedzenom ul. Dr. Kautza a líniou hornej časti Prostrednej ulice a Horného predmestia, môžeme nachádzať miesta, ktoré v sebe nesú historické udalosti života evanjelickej komunity, dôsledky ktorých sa prejavovali nielen v každodennom živote obyvateľov, ale aj vo využívaní jestvujúcej architektúry /izby v domoch, v radnici, pivničné priestory/ v obdobiach prenasledovania a útlaku, ale tiež v stavbách novej, v časoch uvoľnenia a tolerance voči iným konfesiam.

V období medzi pol. 16. stor a rokom 1781, keď bol vyhlásený Tolerančný patent, môžeme v Svätom Jure sledovať tri etapy, v ktorých evanjelická komunita mohla využívať sakrálnu priestory a dve medziobdobia, počas ktorých nútene užívala profánne objekty.

Prvou etapou je obdobie, keď obyvatelia, ktorý sa väčšinou prihlásili k evanjelickému vierovyznaniu, naďalej využívali svoje „predreformačné“ kostoly.

Objekty zľava doprava – kostol Sv. Juraj, radnica, Armbrusterova kúria, pivnice Segnerovej kúrie, evanjelický kostol, kostol sv. Trojice. Foto B. Vorlíčková

Vo Svätom Jure sa jedná o kostol Sv. Juraja (farský kostol).

Kostol sv. Juraja. Foto B. Vorlíčková

Ranogotický kostol sv. Juraja patrí medzi najvýznamnejšie pamiatky Sv. Jura, pochádza z 13. stor. (jeho románske jadro bolo datované do prvej pol. 13. stor.) a nachádza sa na vyvýšenine medzi historickým mestom a mestskou časťou Neštich (v minulosti bol samostatnou obcou). Tento kostol využívali evanjelici v rokoch 1552-1618 a 1619-1628.

Dôležitým pre život evanjelickej komunity bol rok 1606, keď bol po Bočkajovom povstaní uzatvorený Viedenský mier, ktorým bola vyhlásená sloboda viery a rovnosť vyznaní a ktorý bol v roku 1608 na Uhorskom sneme rozšírený o možnosť vytvoriť si vlastnú cirkevnú organizačnú štruktúru.

Do roku 1591 mohli evanjelici kostol využívať nerušene, avšak obdobie konca 16. a začiatku 17. storočia, poznačené zložitou politickou a vojenskou situáciou (protireformácia, protihabsburské povstania, turecké nájazdy...) sa výrazne prejavilo aj v živote jurských evanjelikov, ktorým po niekoľkých výzvach na odovzdanie kostol (1591, 1615 a 1616), bol tento v roku 1618 odobratý, avšak počas Betlenovho povstania im bol v decembri 1619 opäť vrátený a mohli ho využívať do roku 1628, keď im ho už definitívne odobral Ferdinand II.

V období, keď farský kostol využívali evanjelici, došlo v kostole k niektorým stavebným úpravám. Rozšírená bola empora v oboch lodiach kostola, náhrobné kamene boli premiestnené zo stredu kostola na boky a pristavené boli predsieňe na severnej aj južnej strane kostola. V kostole sa konali nemecké bohoslužby, nakoľko väčšina obyvateľstva Sv. Jura bola nemeckej národnosti. Slovenský evanjelici využívali už neexistujúcu kaplnku Sv. Margaréty v blízkosti kostola.

Roky 1630 až koniec 50. rokov 17. stor. predstavujú medziobdobie, v ktorom evanjelická komunita nemala svoj vlastný kostol a na zhromažďovanie veriacich využívala priestory v budove radnice.

Budova pôvodnej radnice. Foto B. Vorlíčková

Táto budova sa nachádza v hornej časti historického centra mesta, na súčasnej Prostrednej ulici, v blízkosti Pálfiovského kaštieľa a Hornej, dnes už neexistujúcej brány opevnenia.

Budova radnice, dnes známa ako Horné kasárne, slúžila pre potreby mestskej správy do roku 1865, keď bola premiestnená do budovy Zičího kúrie a pôvodná radnica bola preštravaná na kasárne.

Podľa popisu z archívnych materiálov uverejnených v Kronike evanjelickej cirkvi vo Svätom Jure, sa evanjelici stretávali na radnici, kde mali v jednej izbe postavený kancel. Toto miesto využívala malá slovenská evanjelická komunita aj v rokoch, keď už bol postavený nový kostol sv. Trojice a to až do roku 1674, keď bol slovenský farár poslaný do vyhnanstva.

Druhou etapou, keď evanjelická komunita vo Svätom Jure mohla používať pre svoje služby Božie opäť sakrálny priestor, sú roky 1654-1674.

Začiatky tejto zmeny pomerov však môžeme hľadať už skôr a to najmä v rokoch 1645, kedy bol uzavretý Linecký mier medzi Ferdinandom III. a Jurajom I. Rákocim, ktorým boli potvrdené náboženské slobody pre šľachu, ale aj pre poddaných, navrátenie kostolov, škôl a majetkov evanjelikom, ako aj umožnený návrat farárov.

Druhým dôležitým bol rok 1647, keď linecký mier vstúpil do platnosti a zároveň bol Svätý Jur definitívne zaradený medzi slobodné kráľovské mestá, s právom slobodne vykonávať náboženstvo a vlastniť a používať kostoly.

Stavba svätajurského evanjelického kostola začala položením základného kameňa v marci 1651 a 30. 11. 1654 sa v ňom konala prvá slávnostná kázeň.

Trojloďový kostol bol postavený v renesančnom slohu a jedná sa o typ priestranných kazateľských kostolov, s obiehajúcou galériou, presvetlený dvomi radmi okien, jednak na priečeli kostola a na jeho bočných fasádach. Ku kostolu, ktorý nemohol mať vežu, pristavili mestskú vežu, čím nadobudol vzhľad klasického kostola. Súčasťou areálu bola aj škola. Jeho dnešný vzhľad súvisí s barokovou prestavbou v 1. pol. 18.stor., ktorá prebehla po tom, čo ho v roku 1686 získal rád Piaristov.

Druhá polovica 17. stor. prináša opäť tvrdý protireformačný tlak, ktorý zapríčinil, že aj mnohé významné evanjelické šľachtické rody prestúpili ku katolíckemu vierovyznaniu a s nimi aj veľké počty ich poddaných. Situácia sa ešte zhoršila po Vešeleniho sprisahaní, ktoré bolo odhalené a po ňom nasledovalo kruté prenasledovanie evanjelikov, ktoré sa prejavilo aj násilným odoberaním kostolov (napr. kostol sv. Trojice, dnes jezuitský a slovensko-maďarský evanjelický kostol, dnes Uršulínky v Bratislave v roku 1672, Dolný kostol v Pezinku a kostol sv. Trojice vo Svätom Jure v roku 1674).

V období po roku 1674, keď bol jurským evanjelikom skonfiškovaný kostol sv. Trojice a kazatelia museli ujsť do exilu, ostal vo vlastníctve cirkvi len cintorín a veriaci sa opäť museli schádzať v profánnych stavbách. Istý čas sa zhromažďovali ešte v radnici, potom však bolo aj toto zakázané a museli sa stretávať v súkromných domoch (napr. v pivniciach Segnerovej kúrie).

Kostol sv. Trojice, dnes Piaristický kostol. Foto B. Vorlíčková

Pivnica v Segnerovej kúrii. Foto B. Vorlíčková

Isté uvoľnenie pomerov nasledovalo po roku 1681, keď cisár Leopold I. v snahe zabezpečiť si podporu protestantov v boji proti Turkom súhlasil s drobnými ústupkami a na Šopronskom sneme boli uzákonené artikuly, z ktorých dve sa týkali náboženských slobôd.

Na základe týchto artikúl bola opäť deklarovaná náboženská sloboda a bol umožnený návrat evanjelických kňazov a učiteľov. Tiež boli určené podmienky výstavby, množstva a umiestnenia evanjelických chrámov.

Podľa artikúl si evanjelici smeli postaviť približne 50 kostolov, po dvoch v župách a tiež v slobodných kráľovských, banských a pohraničných mestách i v sídlach zemepánov. Vystavané museli byť behom jedného roku, na kraji obce, mimo hraníc mesta, len z dreva, bez použitia kovu, bez veže a zvonov, s vchodom mimo ulice.

Podarilo sa postaviť 38 artikulárnych kostolov a tak mohli po roku 1681 svätojurský evanjelici okrem súkromných domov navštevovať aj artikulárne kostoly v Modre a Bratislave. Napriek výsledkom šopronského snemu, prenasledovanie nekatolíkov pokračovalo aj naďalej.

Koncom 17. stor. je tiež badateľná postupná zmena štruktúry národnostného a konfesného zloženia obyvateľstva Svätého Jura jednak pod vplyvom rekatolizácie, keď mnohé rodiny opustili mesto a tiež postupným príchodom Slovákov. Aj keď si napriek strate svojho

Armbrusterova kúria, v ktorej sa konali služby Božie počas roku 1783. Foto B. Vorlíčková

inštitucionálneho zázemia mnohí jurský evanjelici stále udržiavali v tomto náročnom období svoju vieru, už v roku 1778 boli viac ako 2/3 obyvateľov katolíckeho vierovyznania.

Treťou etapou, ktorá zavŕšila pohnuté dejiny evanjelickej komunity vo Svätom Jure, je obdobie po roku 1781, keď cisár Jozef II. vydal Tolerančný patent, ktorým síce nebola nastolená úplná rovnoprávnosť s katolíckou cirkvou, ale bolo zabezpečené aspoň tolerovanie nekatolíckych konfesíí, vďaka ktorému boli napr. po tomto roku postavené 2/3 evanjelických kostolov v Uhorsku. Stavby, ktoré po jeho vydaní vznikali- tolerančné kostoly, aj naďalej nesmeli mať vežu a zvonky, mali byť mimo námestia, mohli však byť murované.

Na Tolerančný patent, vydaný 25. 10. reagovali svätójurskí evanjelici ešte v decembri 1781, keď začali znovuorganizovať evanjelický zbor a 31. 12. 1781 sa konal prvý konvent v Armbrusterovskej kúrii.

Na tomto mieste je potrebné spomenúť dva významné prešporsko-svätójurské rody Armbrusterovcov a Segnerovcov, pretože sa obidva výraznou mierou podieľali na živote evanjelickej komunity nielen v Bratislave, ale aj vo Svätom Jure.

Rod Armbrusterovcov patril k významným podporovateľom evanjelickej cirkvi, pričom už pred rokom 1600 prešporskí evanjelici na svoje zhromažďovanie využívali Armbrusterovský dom na Hlavnom námestí, ktorý v 1. pol. 16. stor. sobášom získal pokladník

a radca Uhorskej komory Krištof Armbruster. Ten si tiež ako svoje letné sídlo zakúpil už spomínaný dom vo Svätom Jure.

Synovia Krištofa Armbrustera Pavol a Ján naďalej zveľadovali a rozširovali svoje majetky vo Svätom Jure a v období tvrdej protireformácie, počas vlády Ferdinanda II sa synovia Jána za cenu zachovania vierovyznania vzdali kariéry kráľovských úradníkov, odsťahovali sa z mesta a bratislavský dom na Hlavnom námestí predali evanjelikom, ktorí na jeho mieste v roku 1636-38 postavili kostol sv. Trojice. Armbrusterovskú kúriu vo Svätom Jure využívala evanjelická komunita na služby Božie v roku 1783, počas výstavby kostola v Segnerovej kúrii.

K najvýznamnejším a najbohatším rodom spojeným s evanjelickou komunitou patrí rod Segnerovcov, ktorý vlastnil rozsiahle majetky v Bratislave, aj vo Svätom Jure, kde patrili medzi elitu miestnych patricijských rodov (viackrát tu boli aj richtármi). Je doložené, že tento rod žil v meste už v 15. stor.

Medzi najvýraznejšie postavy rodu patrí Andrej Segner, ktorý sa počas svojho pôsobenia ako inšpektor prešporskej evanjelickej cirkvi a zároveň aj ako richtár v Bratislave zaslúžil o výstavbu slovensko- maďarského kostola v Bratislave (1658), ako aj evanjelického gymnázia (1656) na zadnej časti Armbrusterovského pozemku, za nemeckým evanjelickým kostolom (v rohu dnešného Primaciálneho námestia).

V pivniciach Segnerovej kúrie sa schádzali jurský evanjelici počas obdobia prenasledovania po roku 1674.

Práve tento dom sa Ján Segner a ostatní majitelia rozhodli venovať evanjelickej komunite po tom, ako v roku 1781 jurskí evanjelici požiadali o povolenie výstavby nového kostola.

Keďže miesto, kde sa kúria nachádzala, nevyhovovalo komisii, ktorá mala stavbu povoliť (kúria stála priamo na námestí, v blízkosti Piaristického kostola), hľadali sa aj iné miesta na stavbu, mimo centra, do úvahy tiež prichádzala časť budovy radnice, kde sa už aj predtým evanjelici zvykli stretávať. Napokon však evanjelici v decembri 1782 získali povolenie vykonávať služby Božie v Segnerovej kúrii a 6. 5. 1783 dostali aj najvyššie povolenie stavať.

Práce na prestavbe trvali 5 mesiacov a zapojili sa do nich nielen členovia z jurského zboru, ale aj z okolitých obcí a pomáhali tiež aj katolícky mešťania. Pri tejto prestavbe bola zbúraná veža kúrie a vznikol aj jednopodlažný dom, patriaci k objektu. Dňa 12. 10. 1783 bol kostol vysvätený.

Evanjelický kostol.

Charakter architektonického výrazu a funkčného členenia evanjelického kostola je daný jednak podmienkami Tolerančného patentu, ale najmä procesom jeho vzniku, teda nie výstavbou novej, ale prestavbou existujúcej budovy.

Pôvodne veľkolepo riešená renesančná kúria rodu Segnerovcov sa nachádzala v hornej časti námestia, do ktorého je orientované aj hlavné priečelie (SV fasáda). Toto priečelie si aj po prestavbe kúrie na kostol zachovalo profánny charakter, preto je pre bežného návštevníka prechádzajúceho cez námestie ťažké odhaliť funkciu stavby, nakoľko úplne zapadá do okolitej mestskej zástavby.

Umiestnenie evanjelického kostola. Prevzaté z www.skyscrapercity.com

Iný pohľad však poskytuje SZ krídlo, orientované do ulice Dr. Kautza, v ktorom sa nachádza kostol. Tu je účel stavby jasne zapísaný v priečelí typickým tvaroslovím tolerančných kostolov- jednoduchá, čistá fasáda, členená okennými otvormi, umiestnenými v dvoch radoch nad sebou.

Pohl'ad na evanjelický kostol z námestia. Foto B. Vorlíčková

Pohl'ad na fasádu kostola. Foto B. Vorlíčková

Tieto okná presvetľujú priestor, jednoduchý interiér sieňového kostola. V ňom sa nachádza drevená jednopodlažná pavlačová empora, obiehajúca sieň z troch strán.

Pohl'ad na oltár. Foto B. Vorlíčková

Pohl'ad na emporu a organ. Foto B. Vorlíčková

Detail krstiteľnice s nápisom. Foto B. Vorlíčková

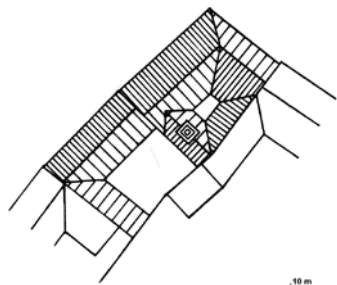
Centom kostola je kazateľnica a oltár, krstiteľnica bola z prevádzkových dôvodov pre-
miestnená spred oltára nabok.

Na krstiteľnici sa nachádza latinský nápis, ktorého preklad znie:

Tento dom získal Andrej Segner, postavil (ho jeho) otec Baltazár Segner.

Zachovali Andrej Ján Segner bratislavskej stolice... a Alexander Jozef Segner (?).¹

Celkovo komplex kostola pozostáva z dvoch domov.

Situação.

Foto B. Vorlíčková

1 Za preklad ďakujem Jurajovi Šedivému.

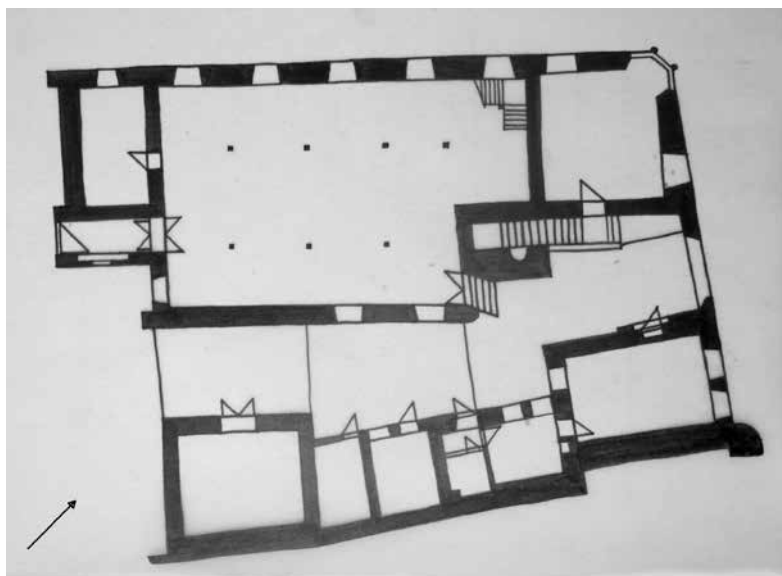
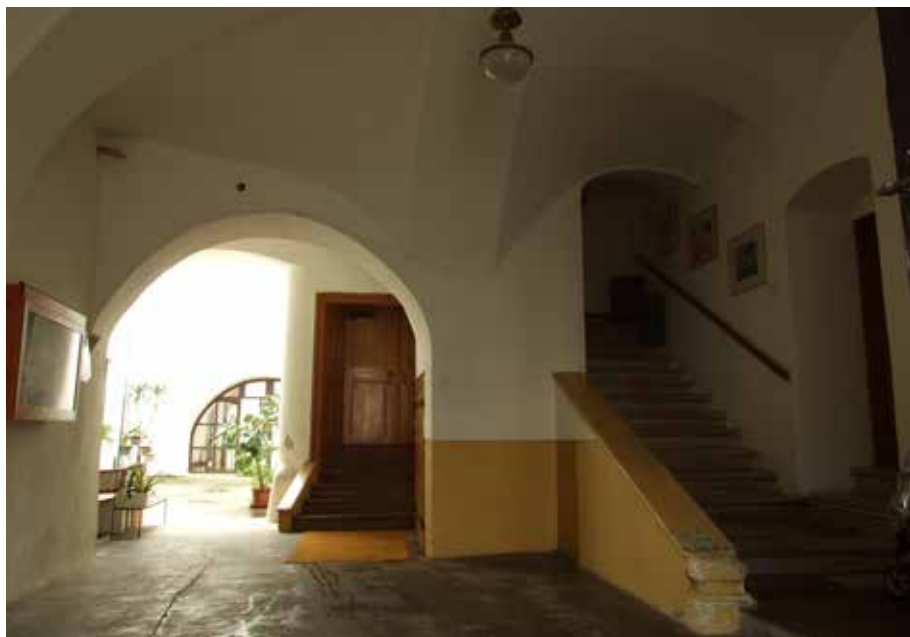

Schéma pôdorysu kostola. Foto B. Vorlíčková

Vstupné priestory kostola a fary s renesančnými klenbami. Foto B. Vorlíčková

Staršia, renesančná časť je dvojpodlažná nárožná budova, štvorkrídlová, pôdorys je uzavretý s malým átriom, do ktorého sa vchádza cez vstupnú sieň. Nárožie je akcentované oblým arkierom prechádzajúcim cez dve podlažia. Priečelie je veľmi jednoduché (zvýraznené len okennými šambránami a parapetnými rímsami) a dominuje mu asymetricky umiestnený segmentový vstupný portál. V tomto, SV krídle sa nachádza byt farára.

Fasáda SZ krídla, v ktorom je sieň kostola, pôsobí veľmi skromne, nakoľko je bez akejkoľvek výzdoby a členená je len desiatimi polkruhovo ukončenými okennými otvormi vyplnenými kovovými mrežami. V JZ krídle je osadená moderná zvonica z roku 1968.

Krídla sú zastrešené pomerne strmou sedlovou strechou, len JV krídlo, ktoré je v dotyku so susednou budovou má pultovú strechu. V objekte sú renesančné klenby, modlitebňa má rovný strop so štukovou a maľovanou výzdobou.

Druhým objektom je prízemný obytný dom v radovej zástavbe, orientovaný do ul. Dr. Kautza. Aj tu dominuje uličnej fasáde veľký, polkruhovo ukončený portál.

Objekt má v pôdoryse tvar L, ale spolu so susednými domami a múrom vytvára uzavreté nádvorie. V komplexe sa okrem samotného kostola nachádza aj fara a byt farára, konventná sieň, byt kostolníčky, Agapé- účelové zariadenie ECAV a pod.

Netypickou súčasťou kostola, opäť danou pôvodným účelom stavby sú rozsiahle dvojpodlažné pivnice, nachádzajúce sa pod všetkými krídlami objektu.

Pivnica v 2. podzemnom podlaží. Foto B. Vorlíčková

Kamenný portál podzemnej chodby. Foto B. Vorlíčková

Detail nadpražia s nápisom 16 AS 58, Andrej Segner 1658. Foto B. Vorlíčková

Komplex kostola prešiel vo svojej histórii viacerými menšími prestavbami a stavebnými úpravami.

Napr. v roku 1855 bola postavená nová sedlová strecha, v roku 1866 bol reštaurovaný interiér kostola a v roku 1883 renovovaný oltárny obraz, v roku 1935 došlo k väčšej stavebnej renovácii, zahŕňajúcej tesárske, pokrývačské aj murárske práce (z porovnávania historických pohľadníc usudzujem, že práve v tomto období došlo k výmene nízkeho krovu za oveľa vyšší a strmší).

Kostol na hist. fotografii zo začiatku 20. stor. Fotografia archív ECAV vo Svätom Jure

*Rok 2013 – zmeny na objekte – vysoký krov, polkruhovú okná, kostolná veža.
Foto B. Vorlíčková*

Veľmi dôležitým a zaujímavým obdobím v stavebnom vývoji kostola, ale aj v živote komunity je snaha o vybudovanie kostolnej veže, ktorá trvala takmer 70 rokov.

Evanjelická komunita vo Svätom Jure začala už v roku 1900 zbierku na výstavbu kostolnej veže a k prvej reálnej možnosti postaviť ju došlo pri príležitosti 150. výročia posvätenia kostola, v roku 1933. Vypracované boli plány na výstavbu veže v rohu objektu, ktoré by si vyžadovali zbúranie časti budovy. Kvôli nedostatku financií a rozporom ohľadne tejto koncepciou sa plán neuskutočnil a k vybudovaniu veže prišlo až o 35 rokov neskôr, v roku 1968.

Detail veže nad dvorovým křídlem. Foto B. Vorlíčková

Celkový pohľad na kostol s vežou. Foto B. Vorlíčková

Zvolený bol koncept, ktorý vďaka umiestneniu veže nad dvorové krídlo budovy neporušil charakter tolerančného kostola. Okrem zachovania historických a architektonických hodnôt budovy je veža unikátna aj svojím založením, nakoľko nemá vlastné základy, ale systémom železobetónových roštových prievlakov v žb doske, na ktorej je veža postavená, prenáša sily cez pôvodné murivo budovy do jej základov.

Záverom môžeme povedať, že mesto Svätý Jur má vo svojom najužšom centre síce svojím výzorom nenápadnú pamiatku, ktorá ale má v sebe okrem ostatných pamiatkových hodnôt významnú spoločenskú hodnotu stavby, ktorou bola zavŕšená dlhoročná snaha evanjelickej komunity vo Svätom Jure o vlastný sakrálny priestor.

Použité zdroje:

FILO J.: Kronika evanjelického a. v. cirkevného zboru v Jure pri Bratislave, vyd. cirk. zbor, Jur pri Bratislave, 1985

TURCSÁNY J, a kol.: Dejiny písané vínom, vydalo mesto Sv. Jur, 2009

PUŠKÁR: Stručný umelecko-historický obhliadkový prieskum a stavebný vývoj objektov v Juri pri Bratislave. Bratislava, 1989. Archív Pamiatkového úradu SR Bratislava, Zbierka výskumných správ, sign. T 2153.

kol. autorov: Kaštiele a kúrie Bratislavskej župy, vydal BSK, AINova, Kpú a Múop, Bratislava, 2012

SABADOŠOVÁ E., a kol.: Svätý Jur, Kostol sv. Juraja - Architektonicko-historický a Umelecko- historický výskum stien v interiéri hlavnej a bočnej lode v kontexte celkového vývoja kostola,

<http://www.pamiatky.sk/Content/Data/File/rocenkaPamVyskum/2010>

KRIVOŠOVÁ J.: Architektúra bratislavských evanjelikov,

<http://www.ecavba.sk/historia.php>

ŠKODOVÁ E.: Šopronský snem- 330. výročie,

http://www.ecav.sk/?p=info/INFHist%C3%B3ria/udalosti/Sopronsky_snem_%E2%80%93_330_vyrocie_http://www.ecav.sk/

FEDERMAYER F.: Rody starého Prešporka, MONADA atelier s.r.o, Bratislava, 2003

